

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Doktori értekezés

dr. Tamás Csaba Gergely

A DEMOKRATIKUS JAPÁN SZÜLETÉSE

A Meiji- és a Shōwa-alkotmány történeti vizsgálata

Témavezető:

Dr. Szabó István

Tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest, 2012

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Japán alkotmánytörténeti vizsgálódásaim kezdete első évfolyamos egyetemi tanulmányaim idejére nyúlik vissza. Nem túlzás azt állítani, hogy máig emlékszem 1998 márciusának egyik csütörtöki napjára, amikor az Egyetemes Jogtörténet előadás végén *Horváth Pál* professzorhoz intéztem egy költői kérdést azzal kapcsolatban, hogy miért is szerepel méltatlanul kevés információ a Meiji-korszak (1868-1912) jogtörténeti vonatkozásairól mind a tankönyvben,¹ mind az előadásokon.

Való igaz, ha jobban végigkövetem egyetemi tanulmányaimat, kevés írott kivételtől ² eltekintve általában csak túlon túl leegyszerűsítő álláspontokkal találkoztam, előadási szinten pedig *Péteri Zoltán* professzor *Jogcsaládok* című szemináriuma volt az egyetlen, ahol érdemben foglalkoztunk az ötéves graduális képzés alatt a japán jogrendszernek a világ jogrendszerei között elfoglalt helyével, tekintettel annak történeti, ideológiai, kulturális ismertetőjegyeire. Itt érdemes megemlíteni a *Kállay István* professzor vezetésével hosszú éveken át működött győri japán jogi szeminárium fontosságát is.

Röviden összefoglalva - úgy éreztem -, hogy a japán jogrendszer több figyelmet érdemelne elsősorban az egyetemes jogtörténeti oktatásban, és ennek eredményeképpen, építve a japán nyelvvel és kultúrával kapcsolatos középfokú tanulmányaimra, - ehelyütt is kifejezve hálámat *Kondo Masanori*, *Sugimoto Oki*, *Jánoska László* és *Sellner-Adachi Keiko* értékes oktatói tevékenységéért - évfolyamdolgozataim és szakdolgozatom témaválasztása során is egy-egy japán jogi kérdés vizsgálata került a középpontba.

A doktori képzés szempontjából további motivációt jelentett a Debrecenben tartott XXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián jogtörténeti szekcióban elért második helyezés, amelyhez elengedhetetlen volt *Szabó István* tanszékvezető egyetemi tanár akkori, és mind a mai napig tartó támogatása és bátorítása, akiben

¹ HORVÁTH-GÖNCZI-STIPTA-ZLINSZKY *Egyetemes Jogtörténet* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

² VARGA Csaba (szerk.) *Összehasonlító jogi kultúrák*, Osiris, Budapest, 2000.

graduális szakdolgozatom konzulensét és jelen dolgozat témavezetőjét is tisztelhetem.

A japán jogi kutatásokhoz elengedhetetlen segítséget nyújtott továbbá *Gergely Attila* egyetemi adjunktus, immár több mint egy évtizedes folyamatos támogatása, a japán alkotmányfejlődés megértése szempontjából nélkülözhetetlen társadalomtörténeti vonatkozások kapcsán. Szintén emlékezetes első találkozás marad számomra - ahogy az országot jártam japán jogi forrásokat keresve -, amikor a főváros II. kerületének Horváth utcai³ egyik irodaházában nemcsak a japán társadalommal és különösen a család szerepével kapcsolatos referenciákat, de a téma egyik hazai szakértőjét is megismerhettem.

A vonatkozó szakirodalmi hiányosságok már a graduális képzés során is nehézséget jelentettek, többnyire külföldi ösztöndíjaim időszakában jutottam hozzá egy-egy alapvető cikkhez. Az elmúlt évek azonban e téren előrelépést hoztak, és itt érdemes megemlíteni a Japán Alapítvány könyvtártámogatási pályázatát, amely során a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara közel száz szakkönyvvel lett gazdagabb, ami megfelelő alapot jelenthet a téma iránt érdeklődő hallgatóknak. Érdeklődés pedig látható, akár egy-egy szakdolgozati témaválasztáson, akár a japán jogi speciál kollégiumomat „bevélláló” hallgatók számán keresztül.

A dolgozat megírása, felépítése, gondolatmenete szempontjából *Takii Kazuhiro* jogtörténész, a Kiotói Nemzetközi Japanisztikai Kutatások Központ (国際日本文化研究センター *Kokusai Nihon Bunka Kenkyū Sentā*) professzorának tanácsait és előadásait kell megemlítenem, akivel egy budapesti találkozást követően - a Japán Alapítvány ösztöndíjasaként⁴ - 2011 nyarán, öt héten keresztül a Központ vendégkutatójaként elmélyült dialógust folytathattam.

Végül, de korántsem utolsó sorban köszönöm családomnak - különösen feleségemnek és gyermekeimnek - mindazt a türelmet, amellyel lehetővé tették számomra, hogy időt és energiát nem kímélve folytathassam kutatásaimat, haladhassak előre annak érdekében, hogy e mű megszülethessen.

³ A Japán Alapítvány (Japan Foundation) magyarországi irodájának korábbi budapesti székhelye

⁴ Japan Foundation Short-Term Fellowship Program

Lezárul egy korszak, szimbolikus állomás is ez, hosszú évek munkája húzódik mögötte. Az 1998 márciusában feltett kérdésekre végül magam is választ adhattam: a dolgozattal, amely egy japán alkotmánytörténeti tükör magyar keretben. Csak remélni tudom, hogy minél többen hitelesnek is ítélik. Mindazonáltal tökéletesnek nem mondhatom, hiszen csupán *opus humanum*, ezért véges és bizonyára korántsem hiba nélküli, amiért felelősség pedig leginkább engem terhelhet.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	2
I. BEVEZETÉS	7
1. Kitekintés a japán joggal kapcsolatos eddigi magyarországi kutatásokra	12
II. JOGTÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS.....	15
1. Történelmi előzmények – kezdetektől a Meiji fordulatig.....	15
1.1. Japán keletkezése és a klasszikus korszak.....	15
1.2. Feudális Japán.....	17
1.3. A belső béke és külső elzártság időszaka	18
1.4. A kikötők megnyitása és az egyenlőtlen szerződések megkötése	22
2. Jogelméleti tényezők.....	24
2.1. A japán társadalom alapvető jellegzetességei.....	25
2.2. A hagyományos jogfelfogás.....	28
2.3. A jogfelfogást befolyásoló tényezők a Meiji fordulatot követően.....	30
2.4. A jogfelfogás a második világháborút követően	34
3. A japán jogrendszer helye a világban	37
III. MEIJI CSÁSZÁR ÉS ALKOTMÁNYA	40
1. A Meiji fordulat: a modernizáció kezdete és a függetlenség megőrzése	40
2. A Meiji-alkotmány (明治憲法 <i>Meiji-kempō</i>) születése.....	43
2.1. Az Iwakura-misszió	43
2.2. Itō Hirobumi berlini és bécsi látogatásai.....	47
2.3. Yamagata Aritomo európai útja.....	50
3. A Meiji-alkotmány vizsgálata.....	53
3.1. A kihirdetéshez vezető út.....	53
3.2. A Meiji-alkotmány szerkezete	54
3.3. A Meiji-alkotmány fogadtatása a „civilizált” világban.....	58
3.4. A tennō-rendszer (天皇制 <i>Tennōsei</i>) - a császárra vonatkozó rendelkezések	60
3.5. A kormányzati rendszer kiépülése	65
3.6. A Meiji-parlament (帝國議會 <i>Teikoku-gikai</i>).....	73
3.7. Igazságszolgáltatás a Meiji-korban.....	82
3.8. „Alapjogvédelem” és a Meiji-alkotmány	88
3.9. A militarizmus térnyerése - a felemelkedő nagyhatalom	91
3.10. A Meiji-korszak értékelése	92
4. A Taishō-demokrácia korszaka	93
4.1. Kabinet-kormányzás átmeneti bevezetése	94
4.2. Választójogi reform	96
4.3. A Taishō-korszak külpolitikai mérlege: befolyás- és gyarmatszerzés.....	98
5. A Meiji-alkotmány próbája: a Shōwa-korszak első harmada (1926-1945)	99
5.1. A demokrácia fokozatos felszámolása	99
5.2. Részvétel a második világháborúban.....	101
5.3. Hirohito császár és a háborús felelősség kérdése	102
IV. MEGSZÁLLÁS ÉS ALKOTMÁNYOZÁS.....	105
1. A béke alkotmánya.....	106
1.1. Az alkotmány születése.....	106

1.2. Az alkotmány kihirdetéséhez vezető út.....	109
2. Az alkotmány főbb jellemzői	113
2.1. Az alkotmány szerkezete	113
2.2. A békeklauzula: pacifizmus és ENSZ-szerepvállalás	116
2.3. Alkotmánymódosítás.....	129
3. A tennō (császár) és az új alkotmány	132
3.1. A tennō mint jelkép (象徴 <i>shōchō</i>)	133
3.2. A tennō hatáskörének vizsgálata	136
3.3. A tennō hatásköreinek alapjogi összefüggései	138
4. A kormányzati rendszer	141
4.1. A kormány hatásköre.....	143
4.2. Helyi önkormányzatok.....	145
5. Parlament (国会 <i>kokkai</i>)	147
5.1. A parlament a második világháború után.....	147
5.2. A parlament két kamarája közötti kapcsolat.....	149
5.3. A parlament működése	151
5.4. A törvényalkotás menete.....	154
6. Alapvető jogok.....	156
7. Bírósági szervezet.....	160
7.1. A Legfelsőbb Bíróság (最高裁判所 <i>saikō-saibansho</i>) és az alsóbíróságok	160
7.2. Az igazságszolgáltatás működésének sajátosságai – egy tudományos diskurzus alapján	163
8. A meiji-kori recepció felülvizsgálata	170
9. Röviden a reformok jelentőségéről	172
V. ÖSSZEHASONLÍTÓ ALKOTMÁNYELEMZÉS	174
1. Keletkezés körülményei	176
1.1. A Meiji-alkotmány.....	176
1.2. A Shōwa-alkotmány.....	178
2. A külföldi jogi hatás vizsgálata	183
2.1. Porosz hatás a Meiji-korban.....	183
2.2. Az amerikai hatás elsődlegessége: „MacArthur alkotmánya”?	186
3. A császár (tennō) jogállása	189
4. Pacifizmus és annak nemzetközi jogi aspektusai	195
5. Alkotmánymódosítás – merev vagy rugalmas alkotmány?	200
VI. ÖSSZEGZŐ KÖVETKEZTETÉSEK	204
VÁLOGATOTT JAPÁN SZAKKIFEJEZÉSEK	210
BIBLIOGRÁFIA	212
Összefoglaló kötetek	212
Tanulmányok, folyóiratcikkek	215
Bírósági határozatok	223
Jogszabályok, -gyűjtemények, jelentések.....	224

I. BEVEZETÉS

„Japán szellemiség, nyugati technika”⁵

Wakon-yōsai (和魂洋才)

Az állam- és jogtörténeti tudományok feladata legelső megközelítésben: „az állam- és jogfejlődés feltárása, az állam- és jogintézmények keletkezésének, módosulásának és megszűnésének magyarázata.”⁶

Jelen dolgozat elsősorban alkotmánytörténeti vizsgálódáson keresztül mutatja be a japán demokrácia születését és annak legfontosabb alkotmányos ismertetőjegyeit. Úgy érzem hiánypótló alkotás ez a mű, hiszen a hazai kortárs jog- illetve alkotmánytörténeti kutatások tekintetében egyedülálló a témaválasztása. „Új vizeken” járva azonban nemcsak a feltáratlanságból fakadó lehetőségekkel találkoztam, hanem azzal a dilemmával is, hogy milyen tengelyre fűzzem fel az alábbi – egyszerűnek tűnő – kérdésemet: miként valósult meg a népszuverenitás Japánban és milyen sajátságokkal?

A következőkben ezen horizontális szempont mentén vizsgáljuk a japán alkotmánytörténet fordulópontjait: miként oszlott meg a hatalom a császár (天皇, tennō), a parlament (国会, kokkai), a kormány (内閣 naikaku) és a japán nép között. A dolgozat tehát ezen keretek között ismerteti és elemzi, hogy milyen állami szervezetrendszer jött létre az 1889. február 11-én a császár által kihirdetett Meiji-alkotmány (明治憲法, Meiji kempō) alapján, és mennyiben változtatta meg mindezt a második világháború után a megszálló szövetségesek által oktrojált, 1946. november 3-án kihirdetett, ma is hatályos alkotmány. Értelemszerűen nemcsak a szűken vett alkotmányi rendelkezések elemzésére kerül sor, hanem kiemelt figyelmet szentelünk az alkotmányozás folyamatának mind a Meiji-korszakban, mind a megszállás idejében. További, a fenti kérdés megválaszolása szempontjából kiemelt jelentőségű törvényeket, valamint egyes bírósági határozatokat is szemügyre veszünk, ez utóbbiakat döntően a második világháborút követő időszakból.

⁵ Fukuzawa Yukuchi (1835-1901) közíró, befolyásos filozófus, a Keio Egyetem elődjének alapítója által a Meiji-korszakban lezajlott modernizációt értékelő jellemzése.

⁶ HORVÁTH-GÖNCZI-STIPTA-ZLINSZKY 1997, 13. o.

A dolgozat a fentieken túl teret enged a japán jogrendszer megértéséhez elengedhetetlen – az európai kultúrától gyökeresen eltérő – társadalmi normák és hagyományok felvázolásának. Ezért is a bevezetést követően az általános jogelméleti-történeti kérdéseket tekintjük át, amelyek részben előzményei a Meiji-korszaknak, azonban több tekintetben mind a mai napig meghatározzák a japán emberek jogi gondolkodását. E fejezetben érintünk olyan alapvető kérdéseket, mint a giri (義理) vagy a régi ház-rendszer az ún. ie (家)⁷ szerepe.

A dolgozat következő nagy gondolati egysége Meiji császár uralkodásának idejét (1868-1912) vizsgálja, amikor Japán a kényszerű, felülről irányított modernizáció útjára lép, amelynek része az iparosítás és a hadsereg fejlesztése is, de számunkra legalább ilyen jelentős a jogrendszer egészét illetően lezajlott változások ismertetése, különös hangsúllyal az alkotmányozás folyamatára, a nyugati missziók e téren betöltött jelentőségére, továbbá a brit kormányzati rendszer, illetve a porosz alkotmányos hagyományok megítélésének alakulására. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Japánba hívott, többségében francia és német jogtudósok szerepének értékelését sem, hiszen a német *Hermann Roesler*⁸ jelentős szerepet játszott a Meiji-alkotmány előkészítése során. E fejezet átöleli az ún. Taishō-korszakot (1912-1926) és Shōwa-korszak első harmadát is (1926-1945) egészen a második világháború utáni megszállás kezdetéig.

E szerkezeti megoldást az indokolta, hogy a Meiji-alkotmány egyszerre szolgált alaptörvényként a Taishō-korszakban kibontakozó – átmeneti – demokratikus folyamatoknak, mint például a brit típusú kabinet-rendszernek vagy a politikai pártok növekvő súlyának. Ugyanakkor a mandzsúriai incidens után 1931-től kibontakozó szélsőséges militarizmusnak is, amely a birodalmi álmok megvalósítása érdekében fokozatosan felszámolta a Taishō-korszak fenti intézkedéseit, és Kína majd az Amerikai Egyesült Államok elleni támadással a lakosság teljes mozgósítása mellett a legvégsőig ellenállt, egészen *Hirohito* császár 1945. augusztus 15-én nyilvánosságra hozott bejelentéséig.

⁷ A kínai eredetű írásjelek értelmezése meghaladná ezen értekezés kereteit, azonban a régi-ház rendszer viszonyait jól érzékelteti maga a vonássorend és a kép: a ház tagjainak alárendeltségét.

⁸ 1878 és 1893 között tizenöt éven át dolgozott a japán kormány tanácsadójaként, vezető szerepet játszott nemcsak a japán birodalmi alkotmány, de a japán kereskedelmi törvény kidolgozása során is.

A következő fejezet pedig Japán demokratizálódásának korszakából azon alkotmánytörténeti kérdéseket vizsgálja, amelyek nemcsak azt jelzik, mennyiben is valósult meg az államhatalmi ágak elválasztása vagy a népszuverenitás elve, hanem kiemelten vizsgálja a császár jogállását, amely a gyakorlatban minden bizonnyal túlmutat a megszállók eredeti elképzelésein. Míg a Meiji-alkotmány szerint ugyanis a császár volt a szuverén, addig a második világháborút követően kihirdetett alkotmány⁹ szerint a császár „az állam és a japán nép egységének jelképe.”¹⁰ Ez az ún. jelkép (shōchō) rendszer azonban számos sajtósági intézményt honosított meg, pontosabban elevenített fel, például a trónra lépés alkalmához kapcsolódva, amelyet a Meiji-korszakban törvényi szinten ugyan szabályoztak, ám a megszállás első éveiben hatályon kívül helyeztek. Azaz, 1990 folyamán Akihito császár trónra lépési szertartásának több állomása a sok százéves hagyományokat követte, függetlenül attól, hogy az törvényi szinten éppen szabályozott volt-e.

Szintén legalább ilyen jelentőségű kérdés az alkotmány 9. cikkének, az ún. békeklauszulának a vizsgálata, amely talán a legismertebb és egyik legvitatottabb rendelkezése mind a mai napig. A 9. cikk körüli kérdések nem alaptalanok, hiszen ennek értelmében Japán nemcsak a háborúindítás jogáról mondott le örökre, hanem a hadsereg fenntartásáról is. 1945 őszének békevágya, a második világháború utáni status quo azonban hamar megbomlott, hiszen 1950 júniusában kirobbant a koreai háború, amely az egykori szövetséges erők közötti első nyílt fegyveres konfliktushoz vezetett. Mind Japán, mind az Amerikai Egyesült Államok fokozatosan kezdte átértékelni a 9. cikk jelentését, alapvetően az ENSZ-Alapokmány 51. cikkére figyelemmel, amely minden szuverén ország számára elismeri az önvédelemhez való jogot. E fejezetben részletesen kitérünk a 9. cikk nemzetközi jogi összefüggéseire is, áttekintjük, milyen szerepet tudott a pacifista rendelkezés nyomán vállalni Japán az ENSZ-misszióiban.

Végül az összegzések előtt a fentiek alapján a két alkotmány, a Meiji- és a hatályos alkotmány legfőbb jellemvonásainak bemutatására vállalkozom. A kiválasztott

⁹ Az alkotmány hivatalos magyar nyelvű fordításáról nincsen tudomásom. Zsarnay Sándor 1983. évben kelt értekezésének mellékletében helyet kapott ugyan egy magyar nyelvű fordítás, azonban az több ponton jogi lektorálásra szorult, így az értekezés során az alkotmány rendelkezéseinek magyar nyelvű változata a szerző fordításának eredménye.

¹⁰ Alkotmány 1. cikke

tényezők, mint az alkotmány keletkezése, a külföldi jogi hatás, a császár jogállása, a pacifizmus jelentése, valamint az alkotmánymódosítás vizsgálatán keresztül, álláspontom szerint, egyértelműen kirajzolódik, hogy egyrészt a Meiji-alkotmány nem tekinthető a porosz alkotmányos berendezkedés egyszerű másolatának. Másrészt a Shōwa-alkotmány, a megszálló szövetségesek tervezetének meghatározó befolyása ellenére is, a demokrácia japán útjának lett a szimbóluma, amely tovább éltetett számos világháború előtti hagyományt, nem módosítva érdemben a japán gondolkodásmódot. Továbbá, a két alkotmányt nem lehet élesen elválasztani atekintetben, hogy a hatályos alkotmány érvényesülése szempontjából elengedhetetlen a Meiji-alkotmány ismerete. A háború utáni időszak drámai változásai ellenére – mint például népszuverenitás, alapvető jogok, nők hátrányos megkülönböztetésének tilalma – több téren, különös tekintettel a császár jogállása esetében, „kísért” a múlt, a hagyományok, társadalmi normák világa, amelyek feltérképezése különösen nehéz egy külföldi kutató számára.

Nagyon találóan fejezi ki mindezt *Paul Koschaker* osztrák római jogi professzor megállapítása, aki szerint „a jogot ugyan egyik napról a másikra meg lehet változtatni, (...) de az embereket nem.”¹¹ Ehhez hozzátehetjük, hogy nemcsak az embereket, de a társadalmat, és a társadalmi szokásokat sem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Japán példája pedig mutatja, hogy e szokásoknak létjogosultsága van, nemcsak a jelen keretek között csak említés szintjén vizsgált magánjog esetében, hanem az alkotmányjog világában is. E kulturális tényezők megítélését a bírósági rendszer működésének példáján keresztül is vizsgáltam, felvillantva a XX. század hatvanas-nyolcvanas éveikben amerikai és japán jogtudósok között zajlott diskurzust, amely álláspontom szerint szintén arra mutatott rá, hogy a történeti és társadalmi tényezők vizsgálata nélkül csak korlátozott eredményeket érhetünk el a japán demokrácia születésének értékelése során.

Ebben az értékelésben pedig Japán egyedi helyzetének lehetőleg minden aspektusára figyelni kell: egyrészt történelmét, kultúráját, társadalmi berendezkedését mindvégig meghatározta a Kínához való közelség, másrészt a Tokugawa-korszak (1603-1867) több évszázados elzártságának (*sakoku*) időszakát

¹¹ Idézi: NODA 1992, 58. o.

követően, néhány évtized alatt - Kína majd Oroszország legyőzésével - katonai nagyhatalommá lépett elő, majd a második világháború elvesztése után bő két évtizeddel az egyik gazdasági világhatalommá fejlődött.

A Japánt ért *külföldi joghatások* szempontjából a fentiek alapján az első korszakot a kínai hatások jelentették a VII. században, amely nyomán – a Taika-reform (大化の改新 *Taika no Kaishin*) keretében – központosított államszervezet alakult ki. A második korszakot pedig a Meiji-korszak jelentette, amikor alapvetően francia-német jogtudósok segítségével, kontinentális jogi alapokon nyugvó törvénykönyvek születtek, amelyek közül a legfontosabb a császár által kibocsátott alkotmány volt. A harmadik korszak pedig, a megszállás időszaka, amely során a *democratization-demilitarization-decentralization* elvek szellemében szervezték újjá az államot, módosították a Meiji-korszak törvényeit, fogadták el az alkotmányt. Ez az időszak volt az angol-amerikai jogintézmények átvételének korszaka.

A fentiek alapján is belátható, hogy az ősi szokások, valamint a konfucianizmus és a buddhizmus tanításának eredményeként a hagyományos, leginkább a kínaihoz közel álló japán jogfelfogás került közvetlen kapcsolatba a tőle gyökeresen eltérő kontinentális és angol-amerikai jogrendszerekkel. E hatások és kölcsönhatások alkotmányjogi relevanciájára a megfelelő fejezetpontoknál térek ki. Erre pedig úgy gondolom, szükség van, hiszen a császár jogállása és mind a mai napig tartó tekintélye élesen megmutatja, hogy a nyugati civilizációtól gyökeresen eltérő szokások alapján működő társadalom földjére „hullottak” a nagy polgári forradalmak eszméit hordozó kódexek.

A felhasznált források kapcsán alapvetően angol és német nyelven megjelent művekre támaszkodtam, azonban, ahol relevánsnak tűnt és lehetőségeim engedték, francia vagy japán nyelvű forrásokat¹² is vizsgáltam.

Végül a japán terminológia kapcsán, amelyeket külön fejezetpontban is egybegyűjtöttem, el kell mondanom, hogy nem a magyar fonetikus átíratot, hanem a nemzetközi irodalomban is elfogadott, ún. *Hepburn* féle átírást vettem alapul. Ennek alapján az „s” szótagsor tagjait sz-nek, a „shi”-t si-nek, „tsu-t” cu-nak, a „chi”-t csi-

¹² Külön ki kell azonban emelnem Takii Kazuhiro professzor szóbeli alkotmánymagyarázatainak jelentőségét.

nek, a „y”-t j-nek, „j”-t dzs-nek,¹³ a „w”-t v-nek kell kiejteni. Szintén a Hepburn átírást vettem alapul az ékezetek kapcsán is, különösen az „ü” és „ö”¹⁴ kapcsán amelyeket ó-nak illetve ú-nak kell kiejteni. Remélhetőleg a fenti szabályok alapján a japán terminológia megfelelő kiejtése az Olvasók számára sem lesz majd megerőltető. Ugyanakkor a magyar nyelvben már meghonosodott egyes kifejezéseket (például sógun, sintó) a magyar helyesírás szerint használom. A japán neveket pedig eredeti sorrendben tüntettem fel, azaz a családnevek után szerepelnek a személynevek.

1. Kitekintés a japán joggal kapcsolatos eddigi magyarországi kutatásokra

Annak ellenére, hogy jelen dolgozat alapvetően alkotmánytörténeti módszert követ, a témakör sajátossága megköveteli, hogy egy rövid, ám fontos kitérőt ne felejtünk el megtenni: a japán jogra vonatkozó főbb magyarországi kutatások rövid ismertetését.

A japán alkotmánytörténet hazai feldolgozottságának igen alacsony foka ugyanis korántsem jelenti azt, hogy a japán jogról általánosságban, illetve döntően az alkotmányjogon kívüli kérdések tekintetében ne születtek volna hosszabb-rövidebb tanulmányok magyar nyelven.

A második világháborút megelőző időkből megemlítendő a Magyar Jogi Lexikon¹⁵ tömör leírása, amely szerint Japán „1889. febr. óta alkotmányos állam”.¹⁶

A XX. század második felének időszakából Kállay István, Zsarnay Sándor és Varga Csaba professzorok munkássága emelendő ki. Kállay István¹⁷ e korszakban elsőként folytatott Japánban hosszabb ideig jogi kutatásokat, Zsarnay Sándor¹⁸ a nyolcvanas

¹³ Ennek alapján például a Meiji kifejezés kiejtése: meidzsi.

¹⁴ Ennek alapján például a Shōwa kifejezés kiejtése: sóva.

¹⁵ MÁRKUS Dezső (szerk.) *Magyar Jogi Lexikon*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1903. 394-395. o.

¹⁶ Uo. Szintén itt kerül ismertetésre a Japánnal 1897. évi december 5-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés becikkelyezéséről szóló 1898. évi XXXII. tcz.

¹⁷ Kállay István vezetése alatt született meg a japán polgári törvénykönyv (民法) *minpō* első magyar nyelvű fordítása a győri „Bevezetés a japán jogba” című szeminárium keretében. www.sze.hu/~kallay/letolt/2006/japan.doc (letöltés ideje: 2012. január 12.)

¹⁸ *A jelenkori Japán jogfejlődés sajátosságai*, Budapest, 1983.

években kandidátusi értekezést készített, Varga Csaba¹⁹ professzor pedig elsőként ismertette a hazai közönség számára NODA, Yosiyuki *Introduction au droit japonais*, (Paris, Libraire Dalloz, 1966) című művét.

A közelmúltban Hajdú József²⁰ professzor a japán munkaügyi kapcsolatok témakörében végzett kutatásait jelentette meg, míg Maros Kitti részben a japán jog modernizációs lehetőségeiről készített doktori értekezést.²¹

Végül érdemes kitérni arra, hogy a külföldi jogrendszerekkel, egyetemes jogtörténettel foglalkozó legújabb hazai művek²² egyre gyakrabban szentelnek hosszabb-rövidebb önálló gondolati egységet a japán jog bemutatásának is.

E felsorolás az említésen túl nem tér ki a japán joggal kapcsolatos – néhány – magyarországi szakdolgozatra, továbbá nem tárgyalja azon kedvező fordulat eredményeit, hogy az elmúlt húsz évben több lehetőség nyílt magyarországi hallgatók számára Japánban folytatandó teljes, illetve részleges jogászképzésen való részvételre.

Meg kell azonban azt is említeni, hogy nemcsak magyar kutatások foglalkoztak, foglalkoznak japán joggal, hanem ennek ellenkezőjére is akad példa, azaz japán jogász professzorok is akadtak, akik hosszabb-rövidebb időt Magyarországon töltöttek, a magyar jogrendszert is vizsgálva.²³ A közelmúltban elhunyt Hayakawa, Hiromichi professzor gazdag munkásságára Varga Csaba professzor emlékezett,²⁴ míg a XIX. század második felének magyarországi kodifikációs törekvései, továbbá a

¹⁹ Állam- és Jogtudomány, 4/1968, 619-625. o. A japán joggal kapcsolatos könyv-, illetve tanulmányismertetések összegyűjtve elérhetők VARGA Csaba *Jogi elméletek, jogi kultúrák* című műben. (Budapest, 1994, különösen 450-466. o.)

²⁰ *A japán munkaügyi kapcsolatok sajátosságai a kezdetektől 1995-ig*, (Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2006)

²¹ *A japán, a kínai, a muzulmán, a hindu jogi kultúra és ezek modernizációs lehetőségei* (Pécs, 2008) http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Maros_Kitti_Dolgozat.pdf (letöltés ideje: 2012. január 13.)

²² KAJTÁR István *Egyetemes állam- és jogtörténet*, Pécs, 2005, 298-300. o., BADÓ Attila – LOSS Sándor (szerk.) *Betekintés a jogrendszerek világába*, 2003, 319-327. o. KONDOROSI Ferenc, MAROS Kitti, VISEGRÁDY Antal *A világ jogi kultúrái, a jogi kultúrák világa*, Budapest, Napvilág, 2008, 121-142. o.

²³ Amint arra az értekezés több pontján is kitérünk, jelen keretek között a magyar-japán jogi relációkat csak érintőlegesen vizsgáljuk.

²⁴ *Iustum, Aequum, Salutare*, 1/2011, 147-149. o.

közép-európai esküdtszéki bírászkodás kérdésköre is része Ueda, Rieko professzor kutatási területeinek.²⁵

Ezen örvendetes folyamatok felvillantása után az alábbiakban valóban elkezdődik a történet, amely alkalmasint megmutathatja, hogy miként is vált Japánban a jogrendszer a modern államiság megszületésének előfeltételül, és miként is érvényesülhetnek még a demokrácia létrejötte után több mint hatvan évvel is olyan társadalmi normák, amelynek gyökerei olykor a kora középkorig, vagy éppen az ókorig²⁶ nyúlnak vissza. E folyamatok vizsgálata során pedig egyfajta alkotmányjogi tükör vezet bennünket, azaz csak addig tekintünk, ameddig az alkotmányjog horizontja elér.

²⁵ The Codification of Hungarian Commercial Law in the 19th Century (一九世紀ハンガリーにおける商法典編纂) <http://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/12117/1/ronso1150102940.pdf> (letöltés ideje: 2012. január 13.)

²⁶ A történeti kiegészítések tekintetében Gergely Attila egyetemi adjunktusnak tartozom ismételtelen köszönettel.

II. JOGTÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

1. Történelmi előzmények – kezdetektől a Meiji fordulatig

1.1. Japán keletkezése és a klasszikus korszak

Japán keletkezésének kérdésére az egyik ősi mítosz az alábbi választ adja: a homályos távoli múltban két istenség, *Izanagi* és *Izanami* állott a Lebegő Égi Hídon. „Arról tanakodva, vajon van-e föld alattuk, kezükbe vették az ékköves dárdát és ledöfték az óceánba. A dárda hegyéről lecsepegő sós víz szigetté vált. Leereszkedvén a szigetre az istenségek – egyik férfi, másik nő – oszlopot állítottak, majd azt körül táncolva és illő sorrendben egymáshoz szólva (a férfi szólalt meg elsőként) utódokat nemzettek: japán nyolc fő szigetét.²⁷

A császári dinasztia Kr.e. 660 körüli megalapítója a mitológia - valamint a japán történetírás és közgondolkodás - szerint, *Jimmu*, aki *Amaterasu Omikaminak*, a sintó vallás napistennőjének volt leszármazottja.²⁸ A legenda szerint ugyanis *Amaterasu* istennő unokájára egy tükröt, ékszereket és egy kardot hagyományozott, amit fia később utódainak, Japán uralkodóinak adott.

Annyi azonban bizonyos, hogy - mivel korábban az ázsiai kontinenshez tartozott a mai Japán sziget-csoport - évezredek óta lakott terület. A Kr. u. V. század tájékán a *Yamato* dinasztia²⁹ uralma alatt egyesítették a korábban egymással harcoló törzseket, s így jött létre a *yamato* állam. A *yamato* állam központosított birodalommá formálásában a *Soga* család 587-ben aratott katonai győzelme kulcsfontosságú. A *Soga* család az új, idegen vallást, a buddhizmust hirdette, s így került eredetileg szembe a császárral. A császár a győzelmet követően azonban a sintoizmus helyett a buddhizmust hirdette, s az egységes vallás hozzájárult a politikai hatalom központosításához.

Miután a császár a *Soga* család merényletének áldozata lett, a trónra a japán történelem legendás alakja került *Shōtoku* herceg, aki mind a császári, mind a *Soga* család leszármazója volt. Ő építtette a ma Japánban fennálló legrégebbi buddhista

²⁷ MASON-CAIGER 2004, 8. o.

²⁸ TANAKA 1976, 36. o.

²⁹ KILEY 1973, 26. o.

templomot, Kínával békés és szoros kapcsolatot alakított ki, több szabályozást átvett onnan.

Shōtoku herceg által 604-ben kibocsátott ún. 17 cikkelyből álló alkotmány³⁰ a legjelentősebb korai alkotmánytörténeti források között tartjuk számon, annak ellenére is, hogy inkább erkölcsi parancsolatokat, mint jogi normákat tartalmazott.³¹ Ezek a szabályok mindazonáltal előre vetítik a megegyezésre törekvésnek mind a mai napig domináns eszméjét. Szintén ebben az alkotmányban kap szerepet a buddhizmus szerinti, ún. három drágaság Buddha, Dharma törvényei avagy Buddha tanításai és végül a Szanga, a megvilágosodottak közösségének tisztelete. További eleme e cikkeknek a császári parancsok iránti feltétlen engedelmesség előírása. Ez az alkotmány a császárt nemcsak az ország fejének tekintette, hanem egyúttal a mennyek uralkodójának is, akinek minden földi teremtmény az alattvalója. A cikkek továbbá meghatározzák az egyéni felelősség, viselkedés legfontosabb alapelveit, a közfeladatot ellátóktól megkövetelik a közérdek megkülönböztetett szolgálatát, továbbá a záró rendelkezés szerint a fontos döntéseket együttesen kell meghozni.

Shōtoku herceg halála után, 645-ben a Soga családot elűzték a császári udvarból, s az új kornak a *Taika*³² nevet adták. A kínai *Tang* dinasztia közel háromszáz éves fennállása alatt Japánban is elterjedt a centralizált állami irányítás, ekkortól terjed el a császár elnevezés, átvételre kerültek a legfontosabb közjogi szabályok. A nyelvi-kulturális hatás azonban már korábban megjelent, az V-VI. század folyamán: akkor alakult át az írott nyelv,³³ jelent meg a konfucianizmus, s a buddhizmus.

A Taika-reform a kínai T'ang-dinasztia központosított államszervezetét testesítette meg, a jog területén pedig a ritsu-ryō (律令) rendszert léptették életbe szintén kínai példa nyomán. Ez az időszak tehát az idegen jog átvételének első szakasza. A rendszer elnevezését a büntető szabályokat tartalmazó ritsu, és az

³⁰ <http://public.wsu.edu/~dee/ANCJAPAN/ANCJAPAN.HTM>

³¹ 1. cikkely kezdete: "A megegyezést tartsd minden másnál nagyobb becsben..." Ld. KIM-LAWSON 2000, 223. o.

³² Taika jelentése kb. nagy átalakulás, ekkor terjedt el az uralkodói korszakok megkülönböztető elnevezése.

³³ A japán *kanji* írásjelek elnevezése is utal eredetükre, hiszen a kínai han kori betűket, pontosabban képirást vették át. A kanji-k jellegzetessége, hogy minden esetben „kisebb részekből”, ún. gyökökből állnak össze, ami jelentéstartalmukat is meghatározza. A sok tízezer kanji közül manapság kb. 1800 jelenti az érettségi szintjét.

adminisztratív normákat tartalmazó *ryō* könyvekről kapta. A *rits-ryō* leginkább mégis erkölcsi parancsokat tartalmazott, s az emberek nevelését tűzte ki célul a konfuciánus tanok alapján. A *ritsu-ryō* folytán minden föld és személy a császár közvetlen uralma alatt állt. A reformokat, az állami földtulajdon szabályait a 701-ben kibocsátott *taihō* törvénykönyv és annak módosítása, a 718-ban kelt *yōrō*-törvénykönyv kodifikálta.³⁴ A VIII. század közepétől engedélyezték a földtulajdon magánkézbe kerülését, amely a későbbi nemesség felemelkedésének (ún. *shōen* birtokok)³⁵ alapja lett. A *ritsu-ryō* rendszer számos eleme ugyanakkor formálisan a XIX. század közepéig hatályban volt.

1.2. Feudális Japán

Előjáróban el kell mondani, hogy Japán történelmi korszakváltásai gyökeresen eltérnek a nyugati kultúrkörben általánosan elterjedt, és bevett fordulópontoktól. Amint arra már a bevezetőben is utaltunk, sem az angol, sem a francia polgári forradalom, sem a felvilágosodás nem eredményezett gyors változásokat Japánban, hiszen hatássuk csak nagyon közvetetten és jelentős késéssel, a XIX. század második felében jelent meg.

A japán középkor (中古 *chuuko*) kezdete sem a Nyugat-Római Birodalom bukásához kötődik, hanem a legelfogadottabb megközelítés szerint 1185³⁶-höz, amikor az első szamuráj-klán megerősödött, és ezzel együtt a császári hatalom politikai jelentősége lecsökkent, és elsősorban vallási és kulturális hatással bírt.

A *Kamakura*- (1185-1333), majd a *Muromachi*-kor (1333-1573) tehát érdemi változást hozott: ekkor terjedt el a hűbériség Japánban, innentől számolható a katonacsaládok (szamurájok),³⁷ egymást váltó, több évszázados uralma, ekkortól kezdve a kiotói császári székhely mellett fontos szerepet kapott a vezető szamuráj

³⁴ BITŐ 2006, 22. o.

³⁵ Uo., 24-26. o.

³⁶ JANSEN 2002, 1-3. o. MASON-CAIGER 2004, 80-92.

³⁷ A bushi, buke elnevezés szintén szamurájt jelent.

családok székhelye³⁸ is. A katonacsaládok pedig egy új réteget jelenítettek meg, amely saját szokásjoga alapján élt.

Egy olyan, a samurájokra jellemző hűbéri rendszer jött létre, amely leginkább csak keletkezésében³⁹ és elnevezésében hasonlított az európai feudalizmushoz. Tény, hogy a Japán feudalizmusban is nagy szerepe volt a hűségnek és engedelmességnek, ugyanakkor Japánban nem a föld volt a központi eleme a hűbéri rendszernek, hanem a hűbérúr és a hűbéres között létrejött olyan „szerződés”, amelynek tartalmában a felek között nem jött létre kifejezett egyezség.⁴⁰ Azaz, nem is lehetett pontosan meghatározni a „felek” egymás iránti kötelezettségeit. Ami viszont egyértelműnek volt tekinthető, az a hűbéresnek a hűbérúr iránti feltétlen kötelezettsége. E tekintetben az „egyértelműség” abból fakadt, hogy a hűbérúr-hűbéres viszonyrendszert is apa-fiú reláció mentén alkalmazták, azaz a hűbéres teljes engedelmességgel tartozott, kötelezettségeinek valódi alapja pedig nem szerződésre, hanem a hierarchikus társadalom erkölcsi normarendszerére vezethető vissza. Azaz, egy egyoldalú, de legalábbis erőteljesen „assizemtrikus”⁴¹ kapcsolat jött így létre.⁴² A XV. század második felét követő száz évet pedig legtöbbször *sengoku jidaiként*, háborús évszázadként emlegetik, amikor a katonacsaládok közötti hatalmi összecsapások eredményeként a központi kormányzat *de facto* megszűnt.

1.3. A belső béke és külső elzártság időszaka

A széttagoaltságnak *Toyotomi Hideyoshi* vetett véget, aki a XVI. század végére saját kezében összpontosította a hatalmat, s megteremtette a *Tokugawa*-korszak (1603-1867) alapjait, amelynek sógunává a császár először formálisan *Ieyasu Tokugawá-t* nevezte ki 1603-ban. E korszakot *Edo* névvel is emlegetik, ami a központi kormányzat, a *bakufu* helyére utal (mai nevén: Tokió). Ez a korszak a hagyományos japán feudalizmus végének és a kora modern kor kezdetének az időszaka például

³⁸ Erre utalnak a korszakok elnevezése is: Kamakura ugyan szintén a legnagyobb szigetnek számító Honshū területén fekszik, de Kiotótól több száz kilométerre keletre.

³⁹ Amint arra Eisenstadt összehasonlító tanulmánya is rámutatott, mind Európában, mind Japánban a feudalizmus létrejöttében a központi hatalom meggyengülése nagy szerepet játszott. EISENSTADT 1996, 163. o.

⁴⁰ NODA 1992, 26-27. o.

⁴¹ EISENSTADT 1996, 164.165 o.

⁴² A korszak jogszabályainak részletes kifejtéséhez Ld. GROSSBERG, Kenneth A. (szerk.) *The Laws of the Muromachi Bakufu*, Sophia University, Tokyo, 1981.

Mason és Caiger⁴³ szerint, ugyanakkor Noda⁴⁴ még a feudalizmus korszakához sorolja, igaz, azzal a megkülönböztetéssel, hogy a Tokugawa-korszak az egységes feudalizmus időszaka, amelyben a politikai és területi hatalom egységesítésére került sor.⁴⁵

A bakufu feje pedig a legbefolyásosabb és legtekintélyesebb hűbérúr volt, aki a sógun címet viselte. A császár ekkoriban csak de iure rendelkezett a legnagyobb hatalommal, a tényleges első számú vezető a sógun volt.⁴⁶

Ebben a korban erősödött meg az ún. *baku-han* rendszer kiépítése is, amely arra utalt, hogy az Edo-korszakban az állami központi irányítás a *bakufu* (sógunátus) kezében volt, míg a több mint háromszáz tartományi birtok (*han*) a sógunnak hűséges tartományurak, ún. *daimyō* (大名) felügyelete alá tartoztak. A lázadások elkerülése érdekében pedig minden *daimyō*-nak rezidenciát kellett fenntartania Edo-ban, és minden második évet ott kellett töltenie.

A sógun minden kulcspozícióba szamurájokat helyezett, akiknek egy része rendfenntartói feladatokat kapott, más részük pedig polgári ügyekkel foglalkozott, azaz hivatali teendőket látott el. Ebben a korszakban, a szamurájuk kiváltságos társadalmi helyzetbe kerültek, uruknak teljes hűséggel tartoztak;⁴⁷ ahogyan ezt számukra a *bushidō*, a „szamurájok útjának” törvénye meghatározta. Ez a törvény minden szamuráj számára követendő normákat állított fel, és a szamurájok életének vezérfonalává vált, a feudális társadalmi rendszer ideális támaszát jelentette. A szamurájok legfontosabb erényei a hűség, a kötelességtudás, a bátorság, az önfeláldozás és az udvariasság voltak. A *bushidō* igazi lényege azonban az élet megvetése volt, tehát a harcos bármikor hajlandó volt feláldozni életét.

A szamurájok és a tartományurak (*daimyō*) kötelességeit és feladatait a sógun által 1615-ben kibocsátott *buke shohatto* törvények szabályozták, szigorúan meghatározva az elvárt magatartási szabályokat. Ennek alapján például a *daimyō*-k

⁴³ MASON-CAIGER 2004, 120-134. o.,

⁴⁴ NODA 1992, 31-32. o.

⁴⁵ BITŐ 2006, 48-57. o.

⁴⁶ BITŐ 2006., 46-47. o.

⁴⁷ A szamurájok erényei az hűség, a kötelességtudás, a bátorság, az önfeláldozás és az udvariasság voltak.

nem küldhettek csapatokat birtokaikon kívülre, a központi kormányzat engedélye nélkül politikai szövetségeket nem köthettek.⁴⁸

Az ősi japán szokások fennmaradásában, valamint a jog, a társadalom, a kultúra, a mentalitás, egyszóval az élet minden területének modernkori fejlődésében ez az időszak kulcsszerepet játszott. Az országnak a nyugati kultúra elől történő több, mint két évszázados elzárása, a kereskedelmi kapcsolatok felszámolása, az ősi szokások és a feudalizmus megszilárdítása vezetett el a későbbi erőszakos modernizálás szükségességéhez. Nagyon tömören kifejezve: a külvilágtól való való szinte teljes elszigeteltség, belső és külső béke, erős államszervezet, valamint egy szigorú, hierarchikus társadalmi rendszer volt jellemző erre az időszakra.

A korszakról tömören és kissé ironikusan, utalva a társadalom szabályozott, hierarchikus berendezkedésére, a mezőgazdaság szervezettségének fokára és a közösség szerepére, *Henderson* szavaival azt is mondhatnánk, hogy az egész ország egyetlen nagy rizsföldet képzett.⁴⁹

Ezt az időszakot leggyakrabban *sakoku jidai* (鎖国時代) bezárkózás, elszigetelődés századainak is nevezik, ami arra utalt, hogy Japán 1637-től nem tartott fenn kereskedelmi vagy diplomáciai kapcsolatokat egyetlen egy nyugati hatalommal sem. Ez alól csak Nagaszaki kikötője volt kivétel, ahova holland hajók futottak be. A bezárkózás egyik közvetlen okaként a kereszténységet kell megemlítenünk. Az első európai kapcsolatot 1542-ben, még a „háborús évszázad” idején, egy Japánba tévedt portugál hajó jelentette, amelyet több másik is követett, így fellendültek a kereskedelmi kapcsolatok a portugálok mellett a spanyolokkal, a hollandokkal és az angolokkal. A kereskedők mellett misszionáriusok, köztük például *Xavéri Szent Ferenc*, is érkeztek a felkelő nap országába, akik a kereszténységet kezdték hirdetni. Néhány évtized alatt több mint százezren tértek át a kereszténységre, s püspökség létrehozása érdekében még egy japán küldöttség is járt *V. Pál* pápánál, ám mire visszatértek Japánba, a *sógun* elrendelte a keresztények üldözését.⁵⁰ A Nagaszaki⁵¹

⁴⁸ MASON-CAIGER 2004, 136-137. o.

⁴⁹ HENDERSON 1965, 46. o.

⁵⁰ A kereszténységre áttért japánok és a nyugati – főként portugál és spanyol - misszionáriusok elrettentő kivégzésre az 1590-es évek végétől került sor. COOPER 1995, 193-195. o.

⁵¹ A Tokugawa-korszak keresztény kivégzéseire emlékezve épült az első, és mindmáig legrégebbi japán katolikus templom (大浦天主堂, Ōura Tenshūdō) Nagaszakiban, a XIX. század második felében.

közelében lévő Shimabarában a korszak egyik legjelentősebb, 30 000 keresztényt számláló parasztlázadása robbant ki, amelyet 1637-ben fojtottak vérbe a Tokugawa hatóságok.⁵²

Továbbá – szintén részben – a keresztényüldözés egyik megnyilvánulásaként országszerte megerősítették az ún. goningumi csoportokat, amelyeket nem öt, hanem átlagosan 10-15 háztartás alkotott. E csoportok az egyének egymás feletti közösségi ellenőrzését testesítették meg, a tagok egyetemlegesen feleltek tetteikért. A kereszténységet támogató vagy a közrendbe ütköző magatartásokat jelenteniük kellett. A csoportok tagjai a családfők közül kerültek ki, ugyanakkor a nagyfokú ellenőrzés⁵³ mellett e csoportokon belül – a családfők irányítása mellett – a csoportok autonómiája is megjelent. Ebben az időszakban a konfucianizmus lett a hivatalos ideológia, amely erősítette a hierarchikus rendszer működését, továbbá a kereszténység elfojtásában is szerepet játszott.

A korszakban a társadalmi szabályozó erőt a konfuciánus erényekből levezethető előírások és szokások képezték. Jogi gyűjtemények közül ki kell emelni az 1742-ben kibocsátott *Kujikata Osadamegaki* (公事方御定書), amit leginkább írott eljárási szabályoknak lehetne fordítani, és amely közigazgatási, polgári- és büntető-eljárási elemeket tartalmazott a hivatalnokok számára. A két kötetes, 103 rendelkezést tartalmazó kódexet gyakran *Osadamegaki-hyakkajo* néven illetik, ami 100 írott szabályt jelent.⁵⁴ A jogi hivatások nem igen különültek el egymástól ebben a korszakban, a szabályok csak a hivatalnokok egy szűk rétege számára volt hozzáférhető.⁵⁵

A *sógun* csak kivételesen – a városi kereskedők vagy szamurájok közötti vitákban – ítélkezett, inkább helyi szinten igyekeztek megoldani az ügyeket. A kereseteket mindazonáltal két csoportba osztották: fontosabb vitás ügyek, vagy vagyoni természetű kérdések.⁵⁶ Továbbá „ebben az időben nem volt világos elhatárolás az

⁵² A megkeresztelt japánok száma kb.háromszázezer főre tehető. JANSEN 2002, 77-78. o.

⁵³ A szigorú edo-kori társadalmi ellenőrzést az irodalomban a japán embereknek a mai napig fellelhető szabályozottságának is egyik lehetséges okaként tartják számon. RÖHL 1979, 10-11. o., HENDERSON-TORBERT-HUASHI 1992, 3-34. o.

⁵⁴ NODA 1992, 35-36. o.

⁵⁵ A korszak átfogó vizsgálatához ld: WIGMORE, John Henry *Law and Justice in Tokugawa Japan*, vol 1-10., University of Tokyo Press, 1979, HENDERSON, Dan Fenno *Village „Contracts” in Tokugawa Japan*, University Press, 1975, HALL, John Carey *Japanese Feudal Law*, Yokohama, 1906.

⁵⁶ Egy 1767-ből származó rendelet alapján az 53-féle vitás kérdésből 23 számított fontosabb ügynek, míg 30 vagyoni természetűnek. Az elhatárolás kritériumait nehéz lenne pontosan meghatározni, de a

állami adminisztráció, a kormányzás, a joggyakorlat és az igazságszolgáltatás között, s így a bakufu minden tisztségviselője működhett ezekben a funkciókban.”⁵⁷ Ennek egyik jó példája a *daikan* intézménye is, a *bakufu* mezőgazdasági területeket kormányzó hivatalnok, aki nemcsak az adó beszedéséért volt felelős - az adózási rendszer alapja egyébként a rizs, illetve az ebből származó jövedelem volt - hanem a körzetében felmerült peres ügyeket is el kellett bírálnia.⁵⁸

A társadalomban azonban idővel kezdtek megjelenni az olyan, eleinte kisebbségben lévő nézetek, amelyek a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, az újabb tudományos kutatások megismerését, s így az ország megnyitását szorgalmazták.

1.4. A kikötők megnyitása és az egyenlőtlen szerződések megkötése

Az amerikai *Matthew Calbraith Perry* sorhajókapitány⁵⁹ 1853-as érkezése annak a politikai-társadalmi változásnak a kezdetét jelentette, amely a *Tokugawa* sógun bukásához vezetett. Az uragai kikötőbe befutott amerikai „fekete hajók” egy valódi fordulat megindulásának lettek a szimbólumai.⁶⁰ *Perry* sorhajókapitány a tizenharmadik amerikai elnöknek, *Millard Fillmore*-nak a császárhoz⁶¹ címzett levelét hozta el, amelyben a japán kikötők megnyitását és Japánnak a nemzetközi kereskedelmi életbe való bekapcsolódását szorgalmazta.⁶²

Az egy év gondolkodási időt kérő japán kormányzatot az ország nyitását támogató erők meggyőzték és így született meg az első nemzetközi szerződés 1854 márciusában. Az USA-val kötött barátsági szerződés, az ún. *kanagawai* szerződés alapján az amerikai hajók előtt Nagaszaki mellett megnyílt két újabb japán kikötő

kamatkövetelést tartalmazó keresetek mind vagyoni vitáknak számítottak. Ld: RÖHL 1995, 136. o., DAVID 1977, 436. o.

⁵⁷ Ld. DAVID uo.

⁵⁸ RÖHL 1995, 134-140. o., a korszak jogfelfogásáról részletesebben, ld. STEENSTRUP, Carl *A history of law in Japan until 1868*, E. J. Brill, Leiden, 1996.

⁵⁹ *Matthew Calbraith Perry* (1794-1858) korabeli tiszti rangjának pontos magyar megfelelőjére szintén Gergely Attila egyetemi adjunktus hívta fel a figyelmet.

⁶⁰ A gőzhajók és a japán nép találkozásáról ld. KIRCHMANN 1990, 19. o., KUHN 1955, 23-30. o.

⁶¹ Az nem volt világos akkor még az USA számára, hogy a sógun volt a hatalom valódi birtokosa, a későbbi szerződések az amerikai (nyugati) fél és Tokugawa sógun között jöttek létre.

⁶² *Perry* sorhajókapitány érkezésének és fogadtatásának pontos leírásához ld.: KEENE 2002, 14-19. o.

(Shimoda, Hakodate),⁶³ ez pedig szimbolikusan az ország kapuinak a Nyugat előtti megnyitásának első fázisát jelentette.⁶⁴

A kereskedelmi kapcsolatok szempontjából áttörést 1858. július 29-e jelentette, amikor Edo kikötőjében állomásozott Powhatan amerikai hadihajó fedélzetén *Townshed Harris* amerikai követ és Tokugawa kormányzat képviselői, *Kiyonao Inoue* és *Tadanari Iwase* aláírták a később csak egyenlőtlen szerződésnek nevezett megállapodást. A szerződés aláírását elősegítendő az amerikai diplomácia felvonultatta haderejét, az angol flotta esetleges beavatkozásával fenyegetőzött, továbbá hangsúlyozta, hogy az amerikai felemelkedés háttérében is a kereskedelmi kapcsolatok élénkülése állt. A meggyőzési kísérlet eredménnyel zárult. A szerződés területenkívüliséget biztosított az idegeneknek, kivonva őket a japán igazságszolgáltatás hatálya alól, továbbá import védővámok kivetését megtiltotta a japán fél számára, végül Japánnak egyoldalúan kellett biztosítani a legnagyobb kedvezményes elbánás elvét. Később hasonló szerződést kötött Japán Hollandiával, Angliával, Franciaországgal, Oroszországgal és Poroszországgal is.⁶⁵

E rendelkezések a japán nép büszkeségét és az ország szuverenitását oly mértékben sértették, hogy a következő évtizedek egyik fő célja ezeknek a megalázó rendelkezéseknek a felszámolása volt.⁶⁶

Látva a külföldi példákat, pl.: India, Kína és az ópiumháború, a gyarmatosítás elkerülése Japán nemzeti érdeke volt, ezért is tartották nagyon égetőnek az új jogszabályok megalkotását. Ezáltal Japán nemcsak azt akarta bizonyítani a világ előtt, hogy a fejlett államokkal egyenlő sorú, s újkori államnak tekinthető, hanem hogy velük való versenyre is képes. A függetlenség megtartásához tehát elengedhetetlen volt a modern japán jogrendszer megteremtése.

⁶³ Továbbá megerősítette a japán partokhoz keveredett amerikai tengerészek életét és is. (Előzőekben ugyanis több amerikai tengerész esett áldozatul a honvédő japánoknak.)

⁶⁴ 1854 szeptemberében *E.V. Putatin* tengernagy vezetésével egy orosz delegáció kötött ki Nagaszaki partjainál, szintén a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, a kikötők megnyitását kérve. A japán válaszlevélből leginkább az következett, hogy a javaslatok megválaszolása további egyeztetést és időt (3-5 év) igényel. Az orosz delegáció azonban újabb jel volt a sógun számára: esetleges változásokra fel kell készülni, amelyben az ország nyitása is beleértendő. Ld. bővebben KEENE 2002, 20-22. o.

⁶⁵ Az 1858-ban öt országgal kötött szerződéseket Ansei öthatalmi szerződés elnevezéssel is illették. Az Osztrák-Magyar Monarchiával Japán 1869 októberében kötött hasonló szerződést, amelyet a Monarchia részéről annak első Japánba akkreditált nagykövete, Heinrich Freiherr von Calice írta alá.

⁶⁶ YOUNG-HAMILTON 2001, 7-10.

A sógunnal korábban is szemben állt rétegek a császár körül összpontosultak és a nyugati kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését kezdték támogatni. A császárt központba helyező nemzeti ideológia a XIX. század eleje óta, a konfucianizmussal szemben ismét megerősödő sintoizmus lett. Ennek következtében a sógun hatalma megcsappant, és a tizenötödik sógun, *Tokugawa Yoshinobu* vagy másnéven *Keiki* 1867-ben feladta tisztségét és hatalmát átadta a császárnak. Ezzel a sógunok katonai uralmán alapuló több évszázados japán feudalizmus véget ért.

A császári hatalom formális átvételére 1868. január 3-án került sor, aki egy hónappal később közleményben jelentette be, hogy a sógunátus végleg elbukott. Azonban a hatalomátadás nem volt teljesen békés, hiszen 1868. január 27-én kirobbant az ún. *boshin* háború a sógunhoz hű erők és a császár csapatai között, amely 1869 májusában a császári csapatok végső győzelmét is elhozta.⁶⁷

2. Jogelméleti tényezők

A jogelméleti kitérő elsősorban a vizsgálat sajátos típusjegyei miatt indokolt, hiszen a kontinentális jogrendszerektől nemcsak földrajzilag, hanem időben is eltérő fejlődési pályát felmutató japán jogrendszer már a kiinduláskor – és a leginkább akkor – távol állt az ókori görög és római jogi gondolkodáson, valamint a keresztény tanításokon alapuló Európától.

A japán jog vizsgálata szempontjából az idegen jogi hatások különösen meghatározóak, hiszen e hatások döntően befolyásolták a hagyományos japán jogfelfogást. Az idegen jogi hatások három történeti szakaszra bonthatók: elsőként a kínai jogot vették át a VII. században, majd ezt követte az európai jogok recepciója, a főként francia és német jogszabályokra épülő Meiji jogalkotás a XIX. század második felében, s végül a második világháborút követően – illetve részben a Taishō-korszak alatt – angol-amerikai jogintézmények épültek be a japán jogrendszerbe.

Jelen alfejezetnek nem egy kimerítőnek tűnő definíció megfogalmazása vagy egy római jogi eredetű aforizma újrafelfedezése a célja, hanem annak a vizsgálata, hogy

⁶⁷ KEENE 2002, 125-127. o. Megjegyzendő azonban, hogy a végső császári győzelem emlékére állították fel az azóta minden háborús hősnek, köztük a tokiói perekben háborús bűnösneként elítélteknek, emlékét őrző, ún. Yasukuni szentélyt, amely az 1868 októberében Tokióba költözött császári palotának helyt adó park északi részén található.

az alanyi és tárgyi értelemben vett joghoz milyen tartalmat rendelt a jogalkotó Japánban és ez a társadalomban miként érvényesült.

Történeti szempontú megközelítésre vállalkozunk, hiszen csak így érthető meg, hogy milyen földre „hullottak” a felvilágosodás és a polgári forradalmak eszméit hordozó európai törvénykönyvek. A történeti vizsgálódás a külföldi joghatások hármass felosztását követi, különös hangsúllyal a jelenkori helyzetre.

A vizsgálat szempontjait a jognak az adott korban betöltött szerepe és társadalmi megítélése, valamint a konfliktusok, illetve jogviták esetén a joghoz, mint magatartásmintákat szabályozó erőhöz való folyamódás alakulása képezi.

2.1. A japán társadalom alapvető jellegzetességei

Elöljáróban az alábbi általános kérdésekre is ki kell térnünk: mi jellemző leginkább a japán társadalomra? Melyek a japán társadalom és kultúra tartós jellemzői? A következőkben ezekre a kérdésekre keresünk rövid, ám a jogfelfogást igen meghatározó válaszokat.⁶⁸

Noda professzor a japán gondolkodásmód vizsgálatakor kiemelte, hogy a világról alkotott felfogást, gondolkodásmódot meghatározó földrajzi adottságok és nemzeti jellemvonások nehezen és lassan változnak, ezért sok tekintetben mind a mai napig érvényesülhetnek a középkori elemek is. Hirtelen bekövetkező, kívülről vagy felülről jövő gazdasági és társadalmi változások csak hosszabb idő után verhetnek gyökeret egy társadalomban, kultúrában.⁶⁹

A japánokra nagyon jellemző továbbá a dolgokba való egyfajta belenyugvás, a jelenvaló elfogadása. Nagyon fontos továbbá az adott társas kapcsolatok, kötelékek hangsúlyozására, azok fenntartására irányuló törekvésük. A szimbolikus, kívülről tekintve „nem racionális” megoldások követése is jellemzőnek mondható. A logikai rendszerek helyett a költészetet és a művészetet részesítik előnyben, hiszen egy jól felépített logikai érvelés eredményeként megszületett válasz gyakran „a lényegétől fosztja meg” az eredeti problémát.

⁶⁸ Az itt felsorolt jellemzők többsége – értelemszerűen – már a Tokugawa- és a Meiji-korszak japán társadalmára is érvényesek volt.

⁶⁹ NODA 1971b, 120-121. o.

Egyfajta természethitnek is nevezhető japán felfogás szerint, ami a természet szerinti, az úgy helyes, ahogy van. E felfogásban megjelenik a rizstermesztéssel összhangban kialakult természetszemlélet. Az előzőekben felvillantott tulajdonságokat pedig átszövi, az ehelyütt is megemlítendő, közösségi érdek elsődlegességének a folytonos hangsúlyozása. A közösségi érdekek a magánérdek elé helyezése a japánok egy újabb jellemző vonására utal: felfogásuk szerint mindenki a közösség, a család, a nemzet egységéért él, ami egyúttal a társadalom tagjainak nagyon hasonló gondolkodásmódját is feltételezi.⁷⁰

A „közösségi egység” létrejöttéhez, illetve fenntartásához pedig kompromisszumkészségre, a vitás helyzetek elkerülésére, illetve mielőbbi, a gyakorlatban lehetőleg informális rendezésére van szükség.⁷¹

A japán életvitel egyik fontos ismertető jege, továbbá, hogy a japán emberek hosszantartó személyes kapcsolatok kialakítására törekszenek. Az egyéni érdekek megvalósítása sokszor a másikkal való összeütközéshez vezet, amelyek rendezése a japánoknál hosszú ideig tartóan és barátián megy végbe. Mindenki tulajdonképpen „jegyzí”, kit mikor bántott meg, illetve őt mikor bántották meg. Egy íratlan elvárás alakul ki bennük, mely szerint ezek a harmónián esett csorbák a megfelelő időben ki lesznek köszörülve. Az üzleti életben is sokáig megőrzik az egymással szemben fennálló adósságok, illetve kötelezettségek tényét. Ezáltal a kapcsolatok széles és sokféle érdektől vezérelt hálózata alakul ki, ahol e kapcsolatok fenntartása a legfontosabb. A viták rendezése ezért mindig valamiféle kompromisszum megtalálását, a saját érdekek részbeni feladását jelentik.⁷²

A japán kulturális és társadalmi hagyományok a jogi gondolkodásra is rányomták a bélyegüket. A mindennapi érintkezésben a beszélő igyekszik minél kevesebb szót használni, minél bizonytalanabb jelentéssel. E bizonytalan jelentéstartalom a jogéletben akként csapódott le, hogy a jogszabályok értelmezés útján történő jelentésmódosítása, valamint a rendeletek többértelműsége nem is ritka.

⁷⁰ NODA 1992, 152-154. o.

⁷¹ A japán társadalom alapvető jellemzőiről, a japán identitás további ismertetőiről ld. GERGELY 2005, 264-274. o.

⁷² FUJIKURA 1996, xii. o.

Továbbá, jogszabály módosítására, mint ahogy azt a japán alkotmánytörténet⁷³ is példázza, csak ritkán kerül sor és gyakran rendkívül körülményes és hosszantartó eljárás keretében.

A pereskedés általában az utolsó lépcsőt jelenti és ezeknek a kapcsolatoknak a semmibe vételét. Egy ilyen társadalomban a jog tulajdonképpen csak jelképes funkciókat tölthet be a személyes viszonyok rendezésében. A formális jogi rendezés tehát gyakran csak egy költséges és időigényes eljárást eredményez, amely még hatékony megoldással sem képes megfelelően szolgálni.⁷⁴

2.1.2. A „ház” szerepe a második világháborút megelőzően

A japán házrendszer a hagyományban messzemenően összefonódott az állammal. Ezt mutatja a császári ház jelentősége is, ami történetileg a japán uralkodói dinasztia alapításának mítikus idejére nyúlik vissza.⁷⁵

A házrendszer kapcsán először a házon belüli összetartozás, szolidaritás fontosságát kell kiemelni, továbbá a szülők, felmenők szolgálatát, illetve tiszteletét. E tisztelet messze túlmutatott a ház „élő” tagjain.⁷⁶ A házközösségek a társadalom alapvető egységei voltak, amelyben nem az egyéni akarat érvényesült, hanem a közösségi érdek. Az állampolgárok császár iránti tisztelete a házfő iránti tisztelet és engedelmesség mintaképe volt.

A hagyományos házrendszer, a patriarchális ie-rendszer a Tokugawa-korszakban vált a köznép körében is tömegesen elterjedté. Az ie-rendszer nemcsak a nagycsalád, több generáció együttélését jelentette, hanem egy olyan a vérségi köteléken túlmutató közösséget is, amelynek fő feladata a ház megtartása, gondozása, és továbbadása volt. A ház fennmaradása érdekében gyakori volt az örökbefogadás.

A Meiji-korszakban az ie-rendszert az egész népességre jogilag kötelezővé tették, ebben az értelemben ez volt az *ie-rendszer* fénykora. A házfő jogait széles körben

⁷³ IV/2.3 fejezetpont

⁷⁴ Ld. FUJIKURA uo. xiv-xvii. o., CORNE 1990, 346-361. o.

⁷⁵ MATSUNAMI 1940, 206-207.o.

⁷⁶ A felmenők tisztelete mind a mai napig elterjedt, hiszen minden évben, augusztus közepén (obon) a japán társadalom felkerekedik, hogy felmenőit, őseit meglátogassa, esetleg ételáldozatot ajánljon fel nekik buddhista hagyományoknak megfelelően.

kiterjesztették és jogilag szankcionálták.⁷⁷ Gondoskodott a ház tagjairól, de cserébe feltétlen hűséget és szolgálatot várhatott el. A házasság leginkább két ház, s nem két egyén megegyezése alapján jött létre.

A nő általában alárendelt szerepet kapott. Ez nem feltétlen cél, de gyakran következmény volt. Helyzetét a konfucianus etikából eredő hármasság engedelmesség határozta meg: lányként az apa vagy idősebb báty, feleségként a férj, özvegyként pedig fia szolgálata.

A háznak mint a japán társadalom legalapvetőbb egységének patriarchális felépítése a társadalom minden területén érvényesült: a vállalatoktól kezdve a politikai szervezetekig dominált az apa-fiú kapcsolat normája.

A házasságra, családra vonatkozó ősi szokásokat a Meiji-korszakban elfogadott polgári törvénykönyv negyedik könyve kodifikálta, így a hagyományos családjogi szabályok egészen 1947-ig hatályban maradtak, a nők jogállása tekintetében változást csak a XX. század második fele hozott.⁷⁸

2.2. A hagyományos jogfelfogás

A Meiji-fordulatig (1867-68) a jog mellett, azaz inkább helyett, a társadalmi, erkölcsi eredetű szokások számítottak a legfontosabb magatartást szabályozó tényezőknek, amelyeknek közös ideálja a közösségi harmónia fenntartása volt.

A mai „törvény” kifejezés a Nara-korszaktól kezdődően (710-794) egyet jelentett a császár intézményesen kinyilvánított állásfoglalásával, mindazt, amit a császár adott szabályok szerint kinyilatkoztatott, kötelezőnek tekintettek.⁷⁹

A nyugati értelemben vett jogfogalom egészen a XIX. század második feléig egyáltalán nem létezett. Jól mutatja ezt a Tokugawa sógunok politikai mottója: az emberek ne akarjanak tudni semmit, csak engedelmeskedjenek.⁸⁰ Az emberek „jogait” nem is tisztelheték, hiszen nem léteztek mai értelemben vett jogok, sokkal inkább kötelezettségek. Az alanyi jog koncepciója teljesen ismeretlen volt a feudális

⁷⁷ A családfői hatalmat az ie-kanji szemléletesen is kifejezi.

⁷⁸ WATANABE 1963, 364-372. o., SÜVEGES 1997, 210-254. o.

⁷⁹ A mai értelemben vett hō azaz törvényt jelentő kanji a korszakban nori elnevezéssel is élt, amelynek jelentése: a kinyilatkoztatott. A kérdésről részletesebben: ITŌ 1906, 12. o.

⁸⁰ NODA 1992, 36. o.

Japánban,⁸¹ egészen az 1870-es években megindult kodifikációs folyamatokig, s a mai értelemben vett kötelezettség helyett is inkább az előbb említett – hűségen alapuló – engedelmesség alkalmazása tűnik helyesebbnek.

A szabályok a *ritsu-ryō* rendszerből eredően, büntető és adminisztratív jellegűek voltak, ezért a szabály szó tulajdonképpen büntetést jelentett, s eltért az erkölcsi és vallási norma-fogalomtól. A közember az írott szabályok ismeretét csak a hatóságok számára tartotta szükségesnek, a kormányzati célok megvalósítása érdekében.⁸² Az írott szabályok nagy része eleve a császárra, császári udvarra, a samurájokra, továbbá az állam igazgatására vonatkozott.⁸³

A *giri* a társadalom tagjainak egymás iránt többnyire aszimmetrikusan fennálló kötelezettségeit fejezte ki. Például: fiúnak az apa, feleségnek a férj, fiatalnak az idősebb, testvéreknek egymás felé. A társadalmi helyzetek különbözősége folytán nem ugyanaz a *giri*je például az apának vagy a fiúnak. Ha a rokonok, barátok bajba kerültek, segítségükre kellett sietni a *giri* által meghatározott szabályok szerint. A *giri* alapja, egyben célja, a hierarchikus társadalmi berendezkedés, a kapcsolatok állandósága. A *giri* szigorú, személytelen kötelezettségi elvárásait a *ninjō*, az emberi együttérzés, megértés, az „emberi érzés” hozza egyensúlyba.⁸⁴

Az *on* azon kötelezettségeket jelenti összefoglalóan, amelyek a császár, az állam, általában a jötevők és magasabb státuszúak felé áll fenn, miután az élet egy hagyományos megközelítésben a korábbról fennálló „adósságokból” eredő kötelezettségek teljesítésén keresztül értelmezendő (bár azok elvileg soha nem „törleszthetők”).

A *giri* tehát egy viselkedési módot követel meg, amely az egyén társadalmi pozíciójából fakad. E szabályok teljesítését kikényszeríteni elvileg nem is lehet, kötelezettjei önkéntesen tesznek eleget. A büntetés a negatív közmegítélés, végső fokon a kiközösítés. Ez nagyon súlyos büntetésnek számított egy olyan országban,

⁸¹ Megerőstendő, hogy a feudális Japán kifejezés jelen dolgozatban egészen a Meiji-fordulatig tartó időszakot felöleli, azaz az 1185 és 1867/68 közötti időszakot.

⁸² HALEY 1984, 2-4. o.

⁸³ J.H. Wigmore átfogó tanulmánya azonban a földtulajdonhoz kapcsolódó jogérvényesítési ügyletek vizsgálata során, az általános törvények hiányában, az esetjogi ítélkezés jelentőségére mutatott rá. Ld. WIGMORE 1979, különösen annak 3, 6, 8 és 9. kötetét.

⁸⁴ BITŐ 2006, 54-55. o., MASAYUKI 2003.

ahol a közösséghez tartozás hiánya az érintettek „szociális” (hagyományos viszonyok között nem ritkán a fizikai) „halálát” jelentette.⁸⁵

Egyes szerzők azonban kiemelik, hogy a jog fogalmának hiánya, nem jelentette azt, hogy az érdekérvényesítés módjai ismeretlenek lettek volna, például a katonák vagy a parasztok tulajdonát ért sérelem esetén.⁸⁶

A hagyományos jogfelfogás „virágkora” a történeti bevezetőben is említett Tokugawa-korszak volt, amelynek több évszázados bezártsága az ősi szokások megrögzülését hozta magával.

A hierarchikus társadalmi berendezkedés,⁸⁷ az önálló és zárt gazdasági és közigazgatási egységnek számító faluközösségek működése – a közösségi vezető tekintélye, a viták helyben és gyorsan történő megoldása, a rizstermesztéshez kapcsolódó munkák kollektív jellege és körforgásszerűsége, a kapcsolatok közösségi rendje – minden tekintetben a hagyományos japán gondolkodásmódot tükrözte és erősítette.

A felek közötti „hivatalos” viták alacsony száma a korszak alapelvének számító, *kenka ryō-seibai*-nak (喧嘩両成敗) is köszönhető, amely értelmében viták esetén mindkét vitázó felet meg kellett büntetni.⁸⁸

2.3. A jogfelfogást befolyásoló tényezők a Meiji fordulatot követően

A későbbiekben⁸⁹ még részletesen ismertetjük a Meiji-korszak jelentőségét, azonban a hagyományos japán jogfelfogás és a kodifikált jogszabályok eltérő dogmatikai rendszere ekkoriban volt a leginkább szembevetendő.

E tekintetben meg kell említeni a korai japán kodifikációs tervezetek megalkotásával járó koncepcionális kérdéseket. Japánnak, az elzárkózás korában a Nyugat irányában egyedül holland kereskedőkkel volt kapcsolata. Így talán nem

⁸⁵ DAVID 1977, 436-437. o., KIM – LAWSON 2000, 217-219. o.

⁸⁶ TANAKA 1996, 291. o., HALEY 1984, 8-9. o.

⁸⁷ A társadalomban hierarchikus rendszer érvényesült: harcos (shi), paraszt (nō), kézműves (kō), kereskedő (shō). A születés ténye meghatározta a japán ember egész életét. Ez volt a természetes és e rendet megváltozhatatlannak fogadták el. Ld. YOUNG-HAMILTON, 2001, 5-7. o., FUJIKURA 1996, xi-xiii. o.

⁸⁸ MACFARLANE 1995, BITŐ 2006, 78-84. o.

⁸⁹ III/3.10. fejezetpont

véletlen, hogy már a XIX. század közepe tájékán az orvos végzettségű *Mitsukuri Genpō*, a kormányzat megbízásából elsőként elkészítette a holland polgári eljárásjogi törvényt japán nyelvére fordítását.

Abban a korban, amikor egy japán ember meghallotta a jog kifejezést, elsősorban a büntetésre, börtönre asszociált. Ebben az Edo-korszak büntetőjogi dominanciája is jelentős szerepet játszott, hiszen a jog akkoriban csak a mai értelemben vett büntetőjog területén volt hatékony (kiközösítés, száműzés, halálra ítélet stb.). Az élet többi területén a korábban már említett *giri* informális szabályai érvényesültek.

A holland *regt* kifejezésnek megfelelő japán változatban ötvözni kellett - a német *Recht*, a francia *droit* és a latin *ius*-hoz hasonlóan - a tárgyi (*law*) és alanyi értelemben (*right*) vett jogot. A kínai írásjelekből megalkotott *seiritsu*, a helyest (*tadasii*) és a szabályt (*ritsu*) jelentő szavakból állt össze. Ennek a fogalomnak a tartalmi eleme az alanyi joghoz állt legközelebb.⁹⁰

A Meiji-fordulatot követően a modern jogok recepciója és kodifikációja sürgetővé vált. A jogalkotásban először a napóleoni kodifikációt tették meg példának, három ok miatt: egyrészt a francia kultúra a Tokugawa-korszak idején is már részben ismert volt, a hivatalnokok körében is, másrészt a kódexet nagy elismerés övezte Európában, számos ország vette alapul törvénykönyve kidolgozásánál, harmadrészt pedig rendszerbe foglaltan tartalmazta a legfontosabb törvényeket, s ezáltal átláthatóbb volt, mint az angolszász esetjogi rendszer.⁹¹

Az első kodifikációs kísérletre a Meiji-fordulatot követően, 1869-ben kapott megbízást Mitsukuri Genpō unokája, a francia nyelven kiválóan beszélő és jogi ismeretekkel is rendelkező *Mitsukuri Rinshō*, akinek feladata a napóleoni törvénykönyvek japán nyelvre fordítására terjedt ki. A források szerint az első „igazságügyi miniszter”, *Eto Shimpei*, aki szintén a francia jogot tartotta alkalmasnak a japán életviszonyokra való átültetésre, a következők szerint utasította Mitsukurit az eredményes munkavégzésre: „a fordítás lehet ugyan néhol hibás, de minél hamarabb el kell készülnie”⁹², azaz a felülről kikényszerített modernizáció gyorsaságát követelt meg.

⁹⁰ FELDMAN 2000, 18. o.

⁹¹ NODA 1992, 43-44. o.

⁹² NAKAMURA 1971, 76. o., TAKII 2007, 49. o.

Mitsukuri a jog fogalmát a *kenri* szóval azonosította. A *kenri* kifejezés tartalmi bizonytalanságát jól mutatja, hogy a jogtudósok egy része azt néhány évtizeden át a jogszabályokban, bírósági határozatokban használt *kenri* kifejezéstől eltérő tartalommal alkalmazta. A *kenri* kifejezés e korszakban kiforrt jelentése alapján a *ken* hatalmat, hatást, a *ri* pedig érdeket jelent.⁹³

A rövid idő alatt megalkotott jogi terminológia azonban a japánok számára eleinte idegen volt, s a fogalom valódi tartalma is nehezen épült be egy olyan társadalom tudatába, ahol a kötelezettségek teljesítése és a közösség elvárásainak megfelelés számított a legalapvetőbb követelményeknek.

Eto eredeti terve szerint a lefordított törvényeket a lehető leghamarabb ki kellett volna hirdetni, de a törvényalkotói bizottság nehéz feladatokkal találta magát szembe. Így érkezett 1872-73-ban Japánba a japán kormány meghívására *George Bousquet* párizsi ügyvéd és *Gustave Émile Boissonade* párizsi egyetemi tanár, akik a törvény-előkészítési munkákban tanácsadóként vettek részt és francia jogot oktattak, kiemelkedő szerepet betöltve ezáltal a modern japán jog megteremtésében.

A XIX. század nyolcvanas éveiben a frissen megalakult egységes Németország fejlett jogrendszerét megismerve, a japán jogtudomány érdeklődésének központjává a német jog vált, s német jogtudósokat (*Otto Rudorff*, *Hermann Roesler*, *Hermann Techow*) is bevontak a kodifikáció folyamatába.⁹⁴

Három évtized alatt megszülettek az első modern kódexek a büntetőjog, a kereskedelmi jog, a polgári jog és az eljárásjogok területén, valamint 1889-ben elfogadták a később részletesen is ismertetett,⁹⁵ a császár szent és sérthetetlen voltát rögzítő birodalmi alkotmányt.

A japán jogi gondolkodás fejlődésében jelentős szerepet játszott a népképviselői parlament létrehozását célul maga elé tűző, a polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom, *jiyū minken undō* (自由民権運動), amely a nyugati – elsősorban brit – parlamenti rendszerhez hasonló államberendezkedés létrehozását követelte és elvetette az autokrata kormányzati berendezkedést.

⁹³ FELDMAN 2000, 19-21. o.

⁹⁴ TAKAYANAGI 1963, 29-42. o.

⁹⁵ III/3.4 fejezetpont

A mozgalom hirdette először, elsősorban Locke és Rousseau nyomán, hogy mindenkinek joga van az élethez és a szabadsághoz, valamint ahhoz, hogy tulajdont szerezzen és boldog lehessen. Ezeket a jogokat a természet adta, ezért ember nem veheti el.⁹⁶

A korszak befolyásos filozófusa, *Fukuzawa Yukichi* szerint ebben a korban a japán társadalom nagy változáson ment keresztül. Az emberi jogok elmélete „előntötte” az országot, amely alapján nemcsak egy állam polgárainak, hanem minden nemzet polgárainak jogai egyenlők, tekintet nélkül társadalmi vagy vagyoni helyzetükre. A mozgalom megítélése mindazonáltal igen vegyes, de egy biztos, ez a civil kezdeményezés előrevetítette a XX. század második felének jogi gondolkodását.⁹⁷

A korszak jogi gondolkodásának a képéhez hozzátartozik *Kōtoku Shūsui*-nak a XX. század elején halálra ítélt politikusnak az állítása is: „Mi nem kedveljük a jogot. Reméljük, hogy egy nap a jogszabályok feleslegessé válnak.”⁹⁸

A bevezetőben is említett „japán szellemiség, nyugati technika” mottó alapján többnyire csak olyan jogszabályokat alkottak, amelyek a császári hatalom biztosítását szolgálták, továbbá a polgári törvénykönyv családjogi és öröklésjogi könyvei az ősi sintó és konfuciánus eszméken alapuló szokásokat kodifikálták.

Azaz, a modern kódexek összességükben egy európai mintájú társadalom jogszabályait rögzítették, azonban a japán társadalom túlnyomórészt valójában az *ősi szokások* szerint rendezte mindennapi viszonyait. A napóleoni kodifikáció a szabadság és az egyenlőség megteremtéséért forradalmat kirobbantó társadalom céljait rögzítette, míg a japán kódexek a felülről meghatározott szabályokat tartalmazzák, amelyek nem estek egybe a társadalomban ténylegesen érvényesülő szokásjogi normákkal.

Megvalósult tehát a kínai jogtól elszakadó modern japán jogrendszer. A kínai jogtól való eltávolodás ugyanakkor viszonylagos, az írott jog tekintetében azonban szignifikáns.

⁹⁶ ODA 1992, 23-24. o.

⁹⁷ FELDMAN 2000, 26-28. o.

⁹⁸ NODA 1971b, 132. o.

2.4. A jogfelfogás a második világháborút követően

A japán jogrendszer a felülről kezdeményezett újabb reformok és a japán nép kitartása következtében a második világháború utáni mélypontról hamarosan a XX. századi értelemben vett modern államok sorába feljutó Japán jogi és társadalmi berendezkedésének alapjait teremtette meg.

Az amerikai jogintézmények átvétele pedig az európai kontinentális jogi szabályokra és dogmatikára épülő kódexekkel keveredve a japán társadalomra jellemző kettősség sajátos példáját jelentette.⁹⁹

Az írott jogot hamar a nyugati követelményekhez igazították, azonban a jogfelfogás terén még a mai napig sok helyen hat a hagyományos gondolkodási mód.

A jog tehát jelképes funkciót tölt be, japán kifejezéssel élve „*denka no hōtō* - vagyis olyan kard, amit eleink hagytak ránk, ezért ma is a család kincstárát ékesíti. Nem arra való, hogy használják, inkább jelképes jelentősége van.”¹⁰⁰

A japánok a jogban az állami akarat megnyilvánulásának és megvalósításának eszközét látják, amely viszont a személyes kapcsolataiktól távol esik. Nagyon egyszerűen - *Noda* professzor elhíresült, és mára már azért kissé árnyaltabban érvényesülő állításával - azt is mondhatnánk, hogy a japánok nem szeretik a jogot.¹⁰¹

A jog (法 *hō*, *hōritsu*) szó is csak a jogszabályok összességét jelenti,¹⁰² alanyi jogi jelentéstartalommal nem rendelkezik. A Meiji-korban megalkotott *kenri* azáltal pedig, hogy mindenkit megillet, tulajdonképpen a hagyományos hierarchikus, de személyes viszonyokat az egyenlőség síkságán személyteleníti.¹⁰³

A mindennapi élet szintjén, a zsúfolt városok falain túl, tehát még a közelmúltban sem volt ritka, hogy érvényesültek a *giri* iratlan szabályai: a hagyományok tisztelete a magánszféra kötelékein belül mindennél erősebb.

⁹⁹ HALEY 1991, 3-7. o.

¹⁰⁰ KIM-LAWSON 2000, 223. o.

¹⁰¹ „Japanese don't like law” Ld. NODA 1992, 160. o.

¹⁰² Azaz a *hō* kifejezés egyszerre fejezi ki mindazt, amit magyar nyelven jogként, illetve törvényként értelmezünk.

¹⁰³ AWAJI 1976, 243-250. o., DAVID 1977, 440-441. o.

Szintén a kérdéskörhöz kapcsolódik a jogi eljárással szembeni idegenkedés. A hagyományos megközelítés szerint a társadalom tagjai a joghoz, bírósághoz fordulást igyekeztek elkerülni, s egy tisztességes polgár számára a társadalom által elfogadottnak leginkább az számított, ha nem került a joggal kapcsolatba. A közösségi harmóniával minden formális, jogi eljárás ellentétes, s szégyelnivaló lépésnek számított.¹⁰⁴

Az igazságosság, az erkölcs és a jog olyan erős egységet képez, hogy ha jogában is áll az illetőnek pereskedni, nem fog igazáért a végsőkig, minden létező eljárást igénybe véve „harcolni”, mert a vitás ügyének formális szerv általi eldöntése, maga a tárgyaló terem légköre idegen a japán mentalitástól. A bíróság elmarasztalásának szégyenétől pedig irtóznak.

Az eljárással szembeni idegenkedést meggyőzően támasztják alá a különféle statisztikák:

A 2002-ben indított 822 192, ún. sommás ügyből 487 943 (közel 60%) békéltetéssel végződött.¹⁰⁵ Az ügyvédek számát a lakossághoz viszonyítva elmondható, hogy 100 000 lakosra általánosan 16 ügyvéd (*bengoshi*) jut, így összesen mintegy 20 000 ügyvéd tevékenykedik Japánban. A fenti arányt tekintve Tokióban 74, Oszakában - 30, a kisváros Tottoriban pedig 4 ügyvéd jut 100 000 lakosra. Ezzel szemben Nagy-Britanniában 100 000 főre átlagosan 160,¹⁰⁶ az Amerikai Egyesült Államokban mintegy 300, Franciaországban ugyanakkor körülbelül 35 ügyvéd jut.¹⁰⁷

A bírák számának vizsgálata is érdekes adatokkal szolgál: 1890 óta lényegében nem nőtt a számuk Japánban, ami az elmúlt évszázadban végbement mintegy háromszoros népességnövekedés mellett azt jelenti, hogy a korábbi 22 000 fő helyett 60 000 főre jut egy bírósági ítélező. A mintegy nyolcvankétfélmillió lakosú Németországban pedig hatszor több bírósági ítélező van, mint Japánban.

A statisztikákon túl, a nyugati és keleti jogi kultúra közötti különbséget jól mutatja az alábbi, *Henderson* tollából származó megállapítás, amely szerint az amerikai jogalanyok a „nekem igazam van, a másik téved, ezért beperelem, s majd a

¹⁰⁴ NODA 1971b, 132-134. o.,

¹⁰⁵ YOSHIDA 2003

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ ODA 1992, 430. o.

bíróság is nekem ad igazat” logika alapján indítanak peres eljárásokat. A japánok ezzel szemben a „nekem igazam van, a másik téved, de a közösségi harmónia kedvéért jobb egyezséget kötni, s csak annak elmaradása esetén bírósághoz fordulni”¹⁰⁸ felfogással a megegyezést keresik.¹⁰⁹

A japán jogfelfogás sajátosságát még egy példán keresztül érdemes érzékeltetni. A szerződések tekintetében a japán jogásztársadalom azonos álláspontot képvisel: a japánok eredendően vonakodnak a hivatalos dokumentumoktól, ezért gyakoriak a szóbeli megállapodások. A japánok számára ugyanis nem a szerződés pontos tartalma a fontos, hanem a megállapodás ténye, és a megállapodással létrejött kapcsolat fenntartása. A nagyszámú, európai telephellyel rendelkező japán társaság ezt a hagyományt ugyan megtörni kényszerül, de ez a mítosz még sok tekintetben ma is élő. Nézeteltérés vagy értelmezési kérdések esetén a szerződésre hivatkozást a bizalmatlanság jeleként is értelmezik.

Az amerikai megszállás nemcsak az angol-amerikai jogintézmények átvételét jelentette egy, az európai kontinentális kódexekre és jogdogmatikára hivatkozó jogrendszerben, hanem a leghétköznapibb társadalmi viszonyokban is a korábbi szokásoktól gyökeresen eltérő normákat írt elő.

A japán társadalom kettőssége, az ősi távol-keleti szokások és a nyugati minták keveredése, a jogban is megjelenik tehát. Modern kódexek és joguralom az egyik oldalon és joggal szembeni idegenkedés, bírósági vitarendezés kerülése a másik oldalon.

Az írott jog és a szokásjog azonban még ma sem fedik le egymást, és amíg e normarendszerek párhuzamos megléte nem akadályozza a társadalom hatékony működését, addig nem is szükségszerű, hogy ez megtörténjen. A felülről irányított jogalkotási folyamatok számos archaikus intézményt megszüntettek, de a legalapvetőbb koncepciók, mint a jogi eljárással szembeni idegenkedés, vagy a jogtól különböző társadalmi normák érvényesülése még ma is tetten érhető.

¹⁰⁸Idézi: MACFARLANE 1995

¹⁰⁹ A kérdéskör további vizsgálatát ld a szerzőtől: *A jog szerepe Japánban*. in: FEKETE Balázs – SZABÓ Sarolta (szerk.) „*Monumentum aere perennius*” – Tanulmányok Péteri Zoltán tiszteletére. Budapest, 2005. 231-245. o.

A jog szerepe a hagyományos megközelítésben szimbolikus, mert a társadalom tagjai a szokások és jogszabályok tartalma között nehezen tudnak különbséget tenni, s viták esetében a hagyományokon alapuló szokások teljesítése a legfontosabb.

Azaz a japán jogi felfogást semmiképpen sem lehet azonosítani a nyugati jogfelfogással. Ezzel kapcsolatosan *David* is leszögezte, hogy a japán társadalom esetében az a kulcskérdés, hogy az európaizálódás köntöse alatt végbementek-e a szabályozás által megkívánt jelentős társadalmi átalakulások, kialakult-e már Japánban az igazságosság és a törvény modern fogalma.¹¹⁰

3. A japán jogrendszer helye a világban

A történeti vázlat után a japán jogrendszernek a világ nagy jogrendszerei között elfoglalt helyének horizontális jellegű kérdését, továbbá a hagyományos japán mentalitásnak és jogfelfogásnak a témakör sajátosságai miatti ismertetését e dolgozat esetében nem lehet megkerülni. Az alkotmánytörténeti vizsgálatok ugyanis csak bizonyos társadalmi, történeti és jogelméleti előtanulmányok fényében kaphatnak értelmet.

Elsőként arra keressük a választ, hogy a világ nagy jogrendszerei közül hova is sorolható, illetve sorolandó a japán.

Noda professzor jogfelfogásról írott tanulmányában¹¹¹ megkérdőjelezi egy egységes távol-keleti jogfelfogás létét, ugyanis álláspontja szerint a távol-kelet nem képez kulturális egységet, és ezért sem beszélhetünk olyan egységes jogfelfogásról, amely minden távol-keleti civilizációra érvényes lenne. Azaz, *Noda* professzor a távol-keleti jogfelfogás egységességét nem tartja elfogadhatónak, ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy nem beszélhetnénk távol-keleti jogfelfogásról.

A nyugati jogtudománynak a második világháborút követő első művei szerint a japán jog – a vallási normák társadalomban betöltött szerepe alapján – az ázsiai jogrendszer tagja¹¹², illetve a német jognak a XIX. század végi japán magánjogi

¹¹⁰ TANAKA 1996, 286. o.

¹¹¹ NODA 1971 b, 120-139. o.

¹¹² SCHNITZER 1945, 271. o.,

kodifikáció során kifejtett hatása nyomán, *Arminjon-Nolde-Wolff* osztályozásában egyszerűen a távol-keleti német jog.¹¹³

Alfred Schnitzer alapvetően történeti alapú csoportosításában: a primitív népek, a földközi-tengeri antik kultúrnépek, a római-germán-keresztény tradíciójú vegyes kultúrából kinőtt euro-amerikai, a vallási jogok és az afro-ázsiai népek joga után, a japán jog az ötödik csoportban kapott helyet.

A jogösszehasonlítás klasszikusai¹¹⁴ a japán jogot minden esetben a kínai joggal egy csoportba helyezik. *René David* műve az első, amely tudomásul vette a második világháború utáni politikai változásokat. Osztályozásának kiindulási pontja, hogy minden jogrendszerben két alapvető elem jelenik meg: az ideológiai (amit a vallási, filozófiai, politikai, gazdasági és társadalmi szerkezet határoz meg), és a technikai (a szorosán vett jogi elemek). Az ideológiai elemek alapján eredetileg öt nagy jogcsaládot különböztetett meg: a nyugati, a szovjet, az iszlám, a hindu és kínai jogot. Később a rendszert finomította: a nyugati jogcsoportot tovább osztotta római-germán és *common law* jogcsaládra, az iszlám, a hindu, a távol-keleti jogokat, valamint az Afrika és Madagaszkár jogaiból képzett új csoportot „vallási és hagyományos” főcsaládba gyűjtötte össze.

A japán jogot a kínai joggal együtt a vallási és hagyományos jogrendszerek között mutatja be,¹¹⁵ azonban azt is hozzáteszi, hogy a japán gondolkodásmód a „kínai gondolkodásmóddal szemben mégis megőrizte eredetiségét, ami (...) a japánok sajátos jellemének”¹¹⁶ tulajdonítható.

Zweigert és *Kötz* első kísérletei a jogrendszerek csoportosítására már a hatvanas években megjelentek. A világ jogrendszereit az ún. stíluselemek alapján nyolc csoportra bontották. A stíluselemek közé a jogrendszer történeti eredete és fejlődése, az uralkodó és jellemző jogi gondolkodásmód, a különösen jellemző jogintézmények, a jogforrások fajtái és azok értelmezése, valamint az ideológiai tényezők tartoztak.

Ezen elemek alapján a távol-keleti jogkörbe sorolt japán és kínai jog esetén az egyik fő jellemvonásának a peres eljárásokkal szemben előnyben részesített alternatív

¹¹³ ARMINJON-NOLDE-WOLFF 1950, 427. o., ODA 1992, 3-4. o.

¹¹⁴ DAVID 1977, 431-444. o. ZWEIGERT-KÖTZ 1996, 289-296. o.

¹¹⁵ DAVID 1977, 443. o.

¹¹⁶ Uo. 434. o.

vitarendezésnek a nagy szerepét tartja.¹¹⁷ A szerzők azt is leszögezik, hogy a japán jog hibrid jogrendszer. Különböző jogrendszerek és jogi kultúrák hatása alatt fejlődött, s alakul ma is, ezért a csoportosítás viszonylagos (*zeitgebundene Relativität*).

Oda professzornak a '90-es évek elején megjelent alapműve szakít mind a nyugati jogtudomány többségének, mind *Noda* professzornak az álláspontjával. Kifejti, hogy a japán jog már a Meiji-korszakban eltávolodott a kínai jogtól, hiszen a Tokiói Császári Egyetem első, angol nyelven publikáló jogászprofesszora, a japán polgári törvénykönyv végleges változatának egyik megalkotója, *Nobushige Hozumi* már a XIX. század végén leszögezte, hogy a japán jog az európai jogcsaládba tartozik.¹¹⁸ Továbbá, az írott és az érvényesülő jog között meglévő egyes különbségek túlhangsúlyozása vezet gyakran a japán jog misztifikálásához. *Oda* szerint a modern japán jogrendszer egyértelműen a római-germán jogcsalád tagja, egyes amerikai jogintézményekkel keveredve.¹¹⁹

Hova is tartozik tehát a japán jogrendszer? A választ a csoportosítás szempontjai figyelembevételével lehet csak kialakítani. Amennyiben csupán az írott jogszabályok összehasonlító vizsgálatára vállalkoznánk, megelégedve azzal a jogpozitivistá *paul labandi* állítással, mely szerint jog az, ami törvény, akkor egyértelműen a nyugati kultúrkörben kellene a japán jogot elhelyeznünk. Az ideológiai elemek vagy a jogi gondolkodás elemzése alapján viszont a jogösszehasonlítás klasszikusainak csoportosítása még ma is helytállónak minősül, akkor is, ha a XXI. század első éveiben útnak indult reformok különösen a jogászképzés, illetve polgári eljárásjog tekintetében valódi változásokkal kecsegtethetnek egy-két évtized múlva.¹²⁰

¹¹⁷ ZWEIGERT-KÖTZ 1996, 290. o.

¹¹⁸ AOKI 2001, 129-132. o.

¹¹⁹ ODA 1992, 4-5. o.

¹²⁰ NAKATA 2004, 147-152. o.

III. MEIJI CSÁSZÁR ÉS ALKOTMÁNYA

1. A Meiji fordulat: a modernizáció kezdete és a függetlenség megőrzése

Amint azt a rövid történelmi bevezetőben is láttuk, a Tokugawa sógunátus uralkodásának évszázadai a feudalizmus megerősödését, az ősi szokások konzerválását, valamint egyfajta béke időszakát hozták el a japán nép számára. A társadalomban azonban a XVIII. század második felétől kezdtek megjelenni az olyan, eleinte kisebbségben lévő nézetek, amelyek a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, az újabb tudományos kutatások megismerését, s így az ország megnyitását szorgalmazták.

A kínai ópiumháború tanulságai, majd az amerikai Perry sorhajókapitány 1853-as érkezése arra késztették a sógunat, hogy *nyissa meg* a japán kikötőket a nyugati hatalmak előtt. A japán számára különösen hátrányos kitételeket tartalmazó kereskedelmi szerződések felülvizsgálata később, egészen a századfordulóig a japán külpolitika egyik fő törekvése lett.

E folyamatok mindazonáltal a katonai irányítás és a feudalizmus végét jelentették, ahonnan a modern állammá fejlődés útját Meiji császár, és az általa Nyugatra küldött japán jogászok, tisztségviselők, illetve az Európából érkezett jogtudósok teremtették meg.

A Meiji-korszak reformjainak célját jól jelzi a következő jelszó: *datsu a nyū ō*, (脱亜入欧) azaz kiválni Ázsiából és európaivá lenni.¹²¹

Az új korszak szimbolikus kezdetét minden bizonnyal az amerikai Perry sorhajókapitány érkezésének időpontjára tehetnénk, ám a jogtörténészek¹²² többsége leginkább – helyesen – az 1867-68-as esztendőt jelöli meg. 1867 arra utal, hogy a tizenötödik sógun, *Tokugawa Yoshinobu* 1867-ben feladta tisztségét és hatalmát átadta a császárnak. Ezzel a sógunok katonai uralmán alapuló több évszázados feudalizmus végleg elbukott. 1868 pedig azt az évet jelöli, amikor a sógun bukását követően

¹²¹ SZERDAHELYI 1997, 72. o. A jelszó szintén Fukuzawa Yukuchi nevéhez fűződik.

¹²² ODA 1992, 21-22. o., NODA 1992, 40-41. o. Ugyanakkor Perry sorhajókapitány érkezésének időpontja valóban előrevetítette a későbbi korszakváltást.

trónra került *Mutsuhito*, felvett nevén *Meiji*¹²³ császár, az ősi számítás szerinti 122. tennō. Mindazonáltal a *Perry* sorhajókapitány látogatását követő években kötött, Japán számára hátrányos kereskedelmi szerződések eredményezték az ország megnyitását.

A Meiji-korszak a valódi reformok idejét hozta el a japán nép számára, így elsőként felszámolták a feudális előjogokat, eltörölték a korábbi státuszrendszert, és megszervezték a modern társadalmi rend legfontosabb intézményeit. Az új rendelkezések, és ezt fontosnak tartom kihangsúlyozni, nem organikus, hanem felülről jövő, nyugati minta alapján vezérelt szabályozás eredményei. Japán az 1867-68-ban bekövetkezett Meiji-fordulat (*Meiji ishin* 明治維新) nyomán megindult a modernizáció útján, amely magával vonta a nyugati szokások és intézmények átvételét az élet minden területén. A feudális rendszer felszámolása, valamint az előjogok és hűbérrendszer eltörlése érdekében Meiji császár gyors intézkedéseket hozott.

A Meiji-átalakulás kiindulópontja és iránytűje Meiji császár 1868. április 6-án kibocsátott, ún. ötcikkelyes esküje (五箇条の御誓文) *Gokajō no Goseimon*. Az esküre sintō szertartás szerint, tisztségviselők sokasága előtt került sor. Az eskü egyik célja - a fiatal császár egyik első jelentős történelmi tetteként -, az maga a sintō vallás előtérbe helyezése volt.¹²⁴

A kihirdetett cikkelyek alapján:

- 1) tanácskozó gyűléseket kell létrehozni és az intézkedések meghozatalába a közvéleményt is bele kell vonni;
- 2) egyesíteni kell az ország tagjait a nemzet feladatainak végrehajtásában;
- 3) minden társadalmi osztály számára biztosítani kell a boldogulást;
- 4) a nemzeti politika alapjainak a természet méltányos és igazságos elveit kell megtenni, az ezzel ellentétes múltbeli szokásokkal fel kell hagyni;
- 5) ismereteket kell szerezni világszerte a japán birodalom jóléte érdekében.¹²⁵

¹²³ A modern Japán tennōk uralkodásának idejét inentől kezdve az általuk felvett megjelölés alapján nevezték el. Meiji jelentése kb. felvilágosult kormányzás.

¹²⁴ KEENE 2002, 137-139. o.

¹²⁵ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/107679/Charter-Oath> (letöltés ideje: 2011. október 16.)

A cikkelyek jelentősége önmagában is vitathatatlan, azonban annak megítélése, hogy a kihirdetésre miért került sor, már nem egyértelmű. Kiemelendő *Tōyama Shigeki* vagy *Tanaka Akira* álláspontja, akik egyrészt általános ígéretnek és ötletgyűjteménynek tekintették az esküt, ami leginkább a nagyhatalmaknak volt jelzés, hogy a külföldiek is biztonságban érezhessék magukat Japánban. Azaz, minden olyan intézkedés, amely változtatásra, új szokások bevezetésére, a közvélemény meghallgatására irányult, csupán üzenet volt a nyugati világnak.¹²⁶ Egy biztos: az esküt követően sokan indultak nyugatra és nemcsak diákok, de legmagasabb rangú állami tisztségviselők is, akiknek szerepét az alábbiakban külön ki is emeljük.

A következő évek fontosabb intézkedéseit ehelyütt is érdemes röviden érinteni:¹²⁷

1871-ben a hűbérurak hatalmát felváltotta a tartományi (prefektúra) rendszer, amelyek a birodalmi kormányzat ellenőrzése alatt működtek és élükre a császár által kinevezett hivatalnokok kerültek. Továbbá, az ingatlanokra az ingatlanértékek szerinti egységes adókulcsokat vezettek be, amelyeket már a tulajdonosnak kellett megfizetni. Létrejött a telekkönyv intézménye is, amelynek következtében az ingatlan elidegeníthetővé vált, és így született meg a modern értelemben felfogott tulajdon intézménye is. A kötelező katonai szolgálat bevezetésének egyik oka a korábbi szamuráj csoportok sorozatos felkelései voltak, amelyek a korszak elején még gyakran előfordultak.¹²⁸

A társadalmat tekintve a konfucianus tanokból eredt hierarchikus rendszert is eltörölték. Azonban ez nem jelentette a társadalmi csoportok közötti különbségek teljes megszűnését, csak inkább közeledését. Mindazonáltal egy új nemességi réteg (*kazoku*) alakult ki, amelyet a korábbi nemeseken túl a császári hatalom visszaállításában nagy szerepet betöltők alkottak. A társadalom többségét alkotó (kereskedő, kézműves, paraszt csoportot) pedig összefoglalóan köznépnek (*shizoku*) kezdték nevezni.¹²⁹

¹²⁶ Uo. 753. o.

¹²⁷ A megjelölt történelmi adatok részben *Farkas Ildikó* egyetemi docensnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának japán szakán 2005 áprilisában tartott előadásain alapulnak.

¹²⁸ DAVID 1977, 438. o.,

¹²⁹ YOUNG-HAMILTON 2001, 6-7. o.

Továbbá, 1872-ben megépült az első vasút Tokió és Yokohama között, áttértek a gregoriánus naptárra, bevezették az iskolakötelezettséget, 1877-ben létrejött az önálló Tokiói Császári Egyetem, 1882-ben pedig megnyílt a Japán Nemzeti Bank, hivatalos fizetőeszköz a japán yen lett.¹³⁰ E reformok mind a gyors, európai irányú, felülről irányított fejlődés eredményei voltak. Meiji császár egy nyugati mintájú államszervezetet és társadalmat alakított ki, amihez azonban egy nyugati típusú jogrendszer is kapcsolni kellett.

2. A Meiji-alkotmány (明治憲法 *Meiji-kempō*) születése

Az alábbiakban a modern állammá fejlődésnek egy szakaszát, az első ázsiai modern alkotmány kodifikációs folyamatának egy aspektusát tekintjük át: a japán jogtudósok, tisztségviselők európai körútjainak az alkotmányozás folyamatára gyakorolt hatását. E körutak jelentőségét *Takii* professzor a Kr. e. VI. század idején az archaikus Rómából az athéni demokrácia tanulmányozásra küldött római jogtudósok, *Spurius Postumius Albus*, *Aulus Manlius* és *Publius Sulpicius Camerinus* vállalkozásához hasonlította.¹³¹ A következőkben a japán kormány küldötteinek három nagy európai misszióját vesszük szemügyre: *Iwakura* (1871-72), *Itō* (1882) és *Yamagata* (1888).

2.1. Az Iwakura-misszió

Itō Hirobumi, egykori délnyugat-japáni samuráj, majd a modern Japán első miniszterelnöke már 1870-ben nyugati tanulmányútra indult. Washingtoni tartózkodásakor, 1871 februárjában írt levelében ő kérte egy magas rangú japán delegáció amerikai és európai misszióját.¹³² Ezt követően került sor a Meiji-restaurációt követő első hivatalos állami kiküldetésre, amelyet a legmagasabb rangú japán állami tisztségviselők vezettek.

Yokohama kikötőjéből, az *America* gőzös fedélzetén 1871. december 23-án közel százfős japán delegáció indult el amerikai és európai körútra. A hivatalos delegációt negyvenhat fő alkotta, vezetőjük *Iwakura Tomomi*, császári rendkívüli és

¹³⁰ MASON-CAIGER 2004, 195-200. o.

¹³¹ TAKII 2007, xviii. o.

¹³² KEENE 2002, 206-207. o.

meghatalmazott nagykövet, négy helyettese *Kido Takayoshi*, *Ōkubo Toshimichi*, *Itō Hirobumi* és *Yamaguchi Masuka* volt.¹³³ A delegáció közvetlen célja még nem az alkotmányozás segítése volt, hanem - mivel három évvel a Meiji-korszak kezdete után indultak útnak - az első és legfontosabb a külföldi országokkal való diplomáciai kapcsolatok erősítése. További céljuk volt a bevezetőben röviden említett egyenlőtlen kereskedelmi szerződések felülvizsgálatának elhalasztására vonatkozó kérés, valamint a nyugati civilizáció vizsgálata.

Az *Iwakura-misszió* a delegáció legtöbb tagjának¹³⁴ valóban az első külföldi utazását jelentette, amelyből kifolyólag az európai nyelvekben nem voltak járatosak, és az európai öltözködési, étkezési és egyéb szokások sem voltak mindannyiuknak természetesek.

A delegáció 1872. január 15-én érkezett meg San Francisco partjaihoz, ezzel kezdetét vette a közel másféléves körutazás, amely során félévet az Egyesült Államokban, négy hónapot Angliában, két hónapot Franciaországban, egy hónapot Németországban, két hetet Oroszországban töltöttek, és látogatást tettek Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Svédországban, Olaszországban és Ausztriában is.

Az első út egyik emlékezetes pillanata volt, amikor *Itō* az egyik fogadáson a végbement és akkor zajló japán változásoknak az alábbi jelentőséget kölcsönözte az ún. felkelő nap beszédében: *"The red disc in the centre of our national flag shall (...) henceforth the whole emblem of the Rising Sun, moving onward and upward amid the enlightened nations of the world."*¹³⁵ *Itō* ezen angolul előadott emlékezetes beszéde azonban a japán delegáció körében nem aratott osztatlan sikert. Különösen akkor nem, amikor az amerikai féllel folytatott kereskedelmi és vámtarifa tárgyalások nem hoztak a japánok számára előrelépést.

¹³³ TAKII 2007, 1. o.

¹³⁴ Azonban *Nagano Keijiro* másodtitkár már a Tokugawa sógunátus első amerikai delegációjának is tagja volt 1860-ban, ő tehát ismerte már az Egyesült Államokat. *Itō Hirobumi* pedig a Meiji-fordulatot követően járt Nyugaton, ő kezdeményezésére indult el az *Iwakura-misszió*, TAKII 2007, 11, 18. o.

¹³⁵ Azaz „a nemzeti lobogónk közepén lévő piros korong a továbbiakban a felkelő nap szimbólumaként mozog le- és felfelé a világ felvilágosult nemzetei között.” (szerző saját fordítása)

<http://www.heritage-history.com/www/heritage-books.php?Dir=books&MenuItem=display&author=synge&book=growth&story=japan>

(letöltés ideje: 2011. július 18.)

Meg kell azonban említeni, hogy amerikai földön több mint hat hónapot tartózkodott a delegáció, ennek pedig az volt az oka, hogy mivel eredetileg nem rendelkezett a japán delegáció az egyenlőtlen szerződésekkel kapcsolatos tárgyalásokra vonatkozó mandátummal, ezért *Itō-nak* Japánba vissza kellett térni annak megszerzése érdekében. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy az amerikai fél, és a többi nyugati hatalom sem látta akkor még indokoltnak a számukra előnyös szerződések felülvizsgálatát. Egyes korabeli amerikai professzorok a japán delegáció amerikai látogatásától azt remélték, hogy annak eredményeként Japán nagyobb toleranciát tanúsít majd a kereszténység iránt.¹³⁶ Az *Iwakura-misszió* végül nem kezdett tárgyalásokat a Japán számára egyenlőtlen nemzetközi szerződések tekintetében, hanem továbbutaztak Európa felé.

Ezzel egy időben Meiji császár szintén körútra indult, nem külföldön, hanem belföldön. Korabeli feljegyzések szerint eleinte a császár előtt a francia napkirály, XIV. Lajos példája lebegett.¹³⁷

Az Egyesült Államokat követően Angliában ért szárazföldet a népes delegáció. Négy hónap alatt végigjárták Angliát, megismerték közelről a brit hadi flottát, szembesültek az iparosítás léptékével és a városiasodás következményeivel. A brit fél számára egyértelműen a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését várták a tárgyalásoktól. Anglia azonban több szempontból is a délkelet-ázsiai szigetország példaképe lett, monarchikus hagyományai és földrajzi adottságai következtében. A *The Times* 1872. augusztus 20-i száma Japánról, mint keleti Nagy-Britanniáról beszélt.¹³⁸

Franciaország volt a harmadik állomás, ahol a két hónapi tartózkodás utáni igazi eredményről nem lehetett beszámolni. Hiszen két kérdésben, nevezetesen Yokohama feletti angol és francia ellenőrzés megszüntetése és a már említett egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata ügyében, eltérő indokok miatt, az álláspontok nem közeledtek. Franciaországban is különös hangsúllyal vetették fel a fogadó legmagasabb szintű tárgyalópartnerek a keresztények iránti nagyobb tolerancia

¹³⁶ KEENE 2002, 206. o.

¹³⁷ Sok hasonlóságot azonban a két udvar között nem lehetett felmutatni. KEENE 2002, 210-214. o.

¹³⁸ RUXTON 1998, 67. o.

fontosságát Japánban. Ez egy olyan kérdés volt, amelyben lassan oldódott az edői örökség.¹³⁹

A hivatalos delegáció tagjainak feljegyzéseiből kitűnik, hogy minden egyes állomásán az útnak, a nyugati civilizáció megismerése mellett, a kulturális különbségekre is ráébredtek. Idetartozik például, hogy a nyugati társadalom, megfigyeléseik szerint, az igazságosság fogalmat alapvetően tulajdonjogi eredetből vezeti le, míg Japánban az igazság egy erkölcsi tartalommal is rendelkezik. Angliai tartózkodásuk alatt meg abban erősödtek meg, hogy a nyugati civilizáció a hagyományok megőrzésén és továbbélésén alapul.¹⁴⁰

Fontos hangsúlyozni, hogy a misszió tagjai tárgyalásaik alatt nemcsak annak fontosságára ébredtek rá, hogy Japánt modernizálni kell, hanem arra is, hogy a modernizációnak nem lehet egyik nyugati ország és jogrendszer sem kizárólagos alapja, sokkal inkább a rendszerek egészéből kell olyan szintézist teremteni, amely lehetőséget ad a japán történelmi hagyományok tiszteletben tartására is.¹⁴¹

Kido Takayoshi, a delegáció egyik helyettes vezetője idő előtt, 1873 júliusában visszatért Japánba, hogy tapasztalatairól beszámoljon. Ő a legsürgősebb feladatnak az alkotmányozást tekintette, amely nemcsak szabályok gyűjteménye, hanem egyúttal a modern államiság jelképe is. Az ország fejlődése szempontjából tehát az alkotmány megalkotását tartotta a legfontosabbnak. Igaz az alkotmány konkrét tartalmi elemei kapcsán, a despotikus kormányzat mellett tette le a voksát.¹⁴²

A delegáció Franciaország után rövid időt Belgiumban töltött, majd fordulópontot jelentett a németországi egyhónapos látogatás, különösen az újdonsült Német Birodalom kancellárjával, *Otto von Bismarck*-kal való találkozás. *Bismarck* szerint a nemzetközi jogot a hatalmak addig tisztelik, amíg saját érdekeiket szolgálja, azon felül az erő politikája marad. Végül *Bismarck* kancellár a japán delegáció figyelmébe ajánlotta a nagy önkormányzati hagyományokkal rendelkező Németország példáját.¹⁴³ *Bismarck* előadása után már nemcsak a delegáció egyes tagjai, hanem minden vezetője annak adott hangot, hogy nem a nemzetközi jog

¹³⁹ SINS 1998, 69-85. o.

¹⁴⁰ TAKII 2007, 29-34. o.

¹⁴¹ KIM 2007, 70-71. o.

¹⁴² TAKII 2007, 39. o.

¹⁴³ Uo. 43. o.

tanulmányozásával, hanem a nemzetállami kereteket erősítő alkotmány megalkotásával lehet a civilizációs versenyben elindulni és érvényesülni. A németországi tárgyalások¹⁴⁴ nemcsak a jogalkotás szempontjából hoztak eredményt a japán fél számára, hanem a német fél is sokat várt tőle, amit jól jelzett, hogy a korabeli német sajtó, a korábbi európai országoktól eltérően, nagyon részletesen és kiemelten foglalkozott a japán delegáció érkezésével és programjaival.¹⁴⁵

1873. szeptember 23-án a delegáció kikötött Yokohamában, lezárva ezzel a Meiji-korszak legnagyobb (népesebb, hosszabb) civilizációs misszióját.

2.2. Itō Hirobumi berlini és bécsi látogatásai

A következő európai misszióra 1882-ben került sor, közel tíz évvel az első japán állami küldöttség utazása után. Mielőtt megvizsgálnák, milyen felfedezéseket is tett az Itō vezette, összesen tizennégy fős delegáció, ki kell térnünk a japán belpolitikai eseményekre. A hetvenes évek elején Japánba érkezett számos külföldi, elsősorban francia jogtudós, *George Bousquet* párizsi ügyvéd¹⁴⁶ és *Gustave Emile Boissonade* párizsi egyetemi tanár¹⁴⁷, akik a törvény-előkészítési munkákban tanácsadóként vettek részt és francia jogot oktattak, kiemelkedő szerepet betöltve ezáltal a modern japán büntető és magánjog megteremtésében. Azaz, zajlottak a kodifikációs előkészületek, a cél a modern japán jogrendszer megteremtése volt.

Közben egyre erősödött a kormányzat ellenzéke, a kormányzati politikát két fő irányból érte támadás. Egyik csoport főkövetelése 1874-ben a szabadon választott parlament mielőbbi megalakítása volt. E táborból fejlődött ki a polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom (*jiyū minken undō*), amely a másik fő kritikus csoporttal, a korábbi szamurájokkal ellentétes oldalról szállt szembe a kormányzattal. Míg előbbi kevesellte, utóbbi sokallotta az alkotmányozást. A császári udvar is tudatában volt az alkotmányozás fontosságának, de 1875. áprilisi nyilatkozatában az alkotmányos rendszer fokozatos kiépítését tartotta a

¹⁴⁴ A misszió németországi, svájci és ausztriai látogatásainak részletes dokumentációjához ld.: PANTZER, Peter (szerk.) *Die Iwakura-Mission. Das Logbuch des Kume Kunitake über den Besuch der japanischen Sondergesandtschaft in Deutschland, Österreich und der Schweiz im Jahre 1873*. Iudicium Verlag GmbH München, 2002.

¹⁴⁵ WATTENBERG 1998, 114-115. o.

¹⁴⁶ 1872 és 1876 között tartózkodott Japánban, NAKAMURA 1971, 77. o.

¹⁴⁷ 1873 és 1895 között tartózkodott Japánban a japán kormány tanácsadójaként, Uo.

legfontosabbnak. 1876-ban pedig olyan alkotmánytervezet kidolgozását szorgalmazta a császár, amely megfelel az ország hagyományainak és figyelembeveszi a külföldi törvényeket is.¹⁴⁸ Közben 1877-ben a hatalomból kikerült korábbi szamurájok robbantottak ki országos felkelést, ez volt az ún. Satsuma lázadás.

Külpolitikai téren Meiji császár 1873 februárjában még a kínai császárnak továbbította jókívánságait annak házasságkötése alkalmából,¹⁴⁹ majd 1875-ben Ryukyu Okinawa néven a japán államba olvasztották, leválasztva a Kínai Birodalomtól. Szintén 1875-ben létesítettek szerződéses kapcsolatokat Koreával, ahhoz hasonlóan, amelyet tizenhét évvel azelőtt az amerikai Harris követ a sógunátussal.

1881-re pedig a Meiji-korszak egyik legnagyobb politikai válsága fejlődött ki, amelynek előzménye Okuma Shigenobu 1881. márciusi levele, amelyben a parlament két éven belüli megalakítása és a brit kétkamarás rendszer bevezetése mellett állt ki. Szintén 1881-ban került sor a Hokkaidói Fejlesztési Hivatal tervezett privatizációjára, amelyben alacsony áron került volna állami tulajdon egy „jó barát” kezére.¹⁵⁰ Végül 1881. október 11-én a vitatott privatizációt felfüggesztették és másnap egy császári rendelet került kibocsátásra, amely alapján a parlament 1890-ben megalakul. Ekkorra pedig az alkotmánynak is el kellett készülnie. Ez pedig indokot adott egy újabb európai körútnak.

1882 tavaszán napvilágot látott az első alkotmánytervezet, amelynek valódi szerzője Inoue Kowashi volt, tervezetének középpontjában a transzcendentális császár állt, porosz mintájú alkotmánnyal, amelyben a kormány az éves költségvetés parlamenti jóváhagyása hiányában az előző évi költségvetés alapján eljárhatott, továbbá amely alapján a császári családra vonatkozó szabályok az alkotmánytól elkülönült, önálló törvényben kapnának helyet. Ez a tervezet Iwakura memorandumként ismert és egyfajta választ jelentett Okuma egy évvel korábban kifejtett álláspontjára. Itō számára tehát adottak voltak az alkotmányozás elvi keretei,

¹⁴⁸ ABE 1988, 11. o.

¹⁴⁹ KEENE 2002, 223. o.

¹⁵⁰ KIM 2007, 289-304. o.

annak alapján pedig az egy éves európai körutazásának célpontja Berlin és Bécs voltak.¹⁵¹

Itō berlini tartózkodásának középpontjában a történeti jogi iskola két képviselőjének, *Rudolf von Gneist*-nek és tanítványának *Albert Mosse*-nek az előadásai álltak. *Gneist* első előadásában hangsúlyozta, hogy az alkotmány nem csupán egy jogi dokumentum, hanem egyúttal a népszellem megtestesítője is. A japán jogrendszerre vonatkozóan konkrét tanácsok adásától tartózkodott, mivel nem állt rendelkezésére elegendő ismeret a japán alkotmánytörténet terén. Hangsúlyozandó azonban, hogy egy dologban nemcsak *Gneist*, de maga *I. Vilmos* császár is egyet értett: a parlamentek hatáskörét korlátozni kell, a költségvetést nem szabad parlamenti felügyelet alá rendelni.¹⁵² *Mosse*¹⁵³ részletes, ám németnyelvű alkotmánytörténeti előadásai során *Itō* legnagyobb felfedezése a közigazgatási szabályok megalkotásának szükségessége volt, azaz az alkotmányjog és a közigazgatási jog, annak fogalmi rendszere egymástól el nem választható. Metaforaszerűen fejezte ki ezt *Takii* professzor: az alkotmány jelenti a virágot, a termést, a közigazgatási jog pedig a gyökereket, a forrást.¹⁵⁴

Bécsben végül megtalálta *Itō* mindazt, amit keresett, különösen *Lorenz von Stein* előadásai gyakoroltak rá mély benyomást, és úgy érezte, európai missziójának forduló-, de egyúttal csúcspontjához is elért.

A szuverenitás kapcsán ugyanakkor a *Stein* által felvázolt modell jelentősen eltért attól, amelyet végül a Meiji-alkotmány kodifikált. *Stein* megközelítésében a szuverenitás forrása az uralkodó, aki azonban nem kormányoz, a napi ügyeket a kormánya végzi. A parlament korlátozott szerepkörét illetően azonban *Stein* előadásai Japánban is követőkre találtak, hiszen a parlament nem egy valódi önálló államhatalmi ágként jelent meg, sem kizárólagos törvényalkotással nem rendelkezett, sem az éves állami költségvetés felett nem gyakorolhatott kizárólagos ellenőrzést. A végrehajtó hatalom függetlensége kapcsán *Stein* bírálta mind a brit, mind a német rendszert. Előbbi esetében a végrehajtó hatalom a parlamenti többségtől, utóbbi

¹⁵¹ TAKII 2007, 53-54. o.

¹⁵² Uo. 63. o.

¹⁵³ *Mosse* később Japánba érkezett a kormány meghívására jogi tanácsadóként

¹⁵⁴ TAKII 2007, 69. o.

esetében pedig a szuverén uralkodótól függött. *Stein* szerint a végrehajtó hatalomnak nagyobb önállósággal kell rendelkeznie. Ennek megfelelően a végrehajtó hatalom tud leggyorsabban reagálni az eseményekre, a parlament által elfogadott törvényeket csak lassan lehet a folyamatosan változó körülményekhez igazítani.¹⁵⁵

Közel három hónapos bécsi tartózkodása után *Itō* meghallgatta *Stein* előadásait Berlinben és Párizsban is, majd *Itō* hazatérése után sok „japán zarándok”¹⁵⁶ kereste fel *Stein*-t Bécsben. *Itō* még ellátogatott Londonba is, ahol a szociális darwinizmus elismert képviselőjével, *Herbert Spencer*-rel találkozott, majd Oroszország érintésével érkezett el Nápolyba, ahonnan Japán felé vette útját.

Itō hazaérkezésekor értesült *Iwakura* haláláról, így érezhette - a fájdalom mellett - , hogy az alkotmányozás végső szakaszában is fontos szerep hárul majd rá. *Itō* meglátása szerint az alkotmány tényleges megalkotása csak akkor következhet, ha a kormányzati rendszert már átalakították. Erre pedig 1885 decemberében került sor, amikor a korábbi feudális nemesség előkelőiből álló *daijōkan* helyébe modern kormányzati rendszer került, amelynek elvileg bárki tagja lehetett, és amellet hogy tagjai továbbra is a császárnak tartoztak felelősséggel, fokozott önállóságra is szert tettek. 1886-ban megalakult a császári egyetem, 1888-ben pedig létrejött a császár magas rangú tanácsadó testülete, a titkos tanács (*shūmitsu-in*), amelynek első elnöke *Itō Hirobumi* lett.¹⁵⁷

2.3. Yamagata Aritomo európai útja

Yamagata Aritomo, korábbi belügyminiszter 1888 decemberében indult el Európába, tizennyolc évvel első európai útja után. Tanulmányútjának legfontosabb célja az önkormányzati rendszerek működésének megismerése volt. Első állomása Párizs volt, ahol azontúl, hogy szembesült a közel két évtized alatt végbement párizsi fejlődéssel, és ezáltal a japán modernizáció előtt álló út nehézségeivel, szokatlanul hűvös fogadtatásban részesült. Ennek oka az volt, hogy az 1881. évi japán politikai válság után a porosz modell előtérbe helyezése nyomán a német nyelvű tudósok, szakértők Japánba hívására került sor. Ez a tény például a hadügy esetében azt

¹⁵⁵ Uo. 77-78. o.

¹⁵⁶ TAKII 2007a 19-21. o.

¹⁵⁷ TAKII 2007, 91-93. o.

jelentette, hogy számos francia szakértő lejáró szerződésének meghosszabbítására nem került sor. *Yamagata* a kérdést végül *Charles Floquet* miniszterelnökkel tudta rendezni, és az önkormányzatok esetében is sikerült eszmét cserélniük.¹⁵⁸

Yamagata következő állomása Berlin volt, ahol *Rudolf von Gneist* előadásait hallgatta két héten keresztül. Az önkormányzatok kapcsán *Gneist* annak az álláspontnak adott hangot, hogy az önkormányzatiságot a lehető legkisebb közösségeknek, faluknak biztosítani kell, nemcsak a nagyobb városoknak, ahogy ezt az éppen akkortájt elfogadott japán törvények előírányozták. Továbbá, hangsúlyozta, hogy a helyi hatóságokat helyi önkormányzatoknak, nem pedig a központi hivatalnokoknak kell irányítaniuk, hogy minél szorosabb kötődés alakulhasson ki a helyi polgárok és előljáróik között, ezzel is erősítve a rendet az országon belül.

A parlament kapcsán *Gneist* a már korábbiakban is ismertetett porosz konzervatív álláspontot osztotta, azonban e kérdésben *Yamagata* bécsi kitérője nagyon eredményesnek bizonyult, mégpedig *Johann Freiherr von Chlumecky*, bécsi politikussal - mezőgazdasági miniszter, majd az osztrák képviselőház elnöke - folytatott tárgyalásai nyomán.

Chlumecky nem véletlenül vált *Yamagata* látogatásának céljává, hiszen már 1887 végén volt alkalma *Kaeda Nobuyoshi*-nak a *genrō-in*¹⁵⁹ egyik tagjának bécsi látogatásakor a vele való egyeztetésre, aki akkor három fő szempontot hangsúlyozott a parlament működésével kapcsolatban: a parlament elnökét a császár nevezze ki, a parlamenti elnök széles rendfenntartó hatáskörökkel rendelkezzen, továbbá jogszabályi formát öltjön a jogalkotás menetének szabályozása. E tételek többségét az 1888 folyamán kidolgozás alatt álló parlamenti törvénytervezet be is építette.¹⁶⁰

Chlumecky 1889. május 27-i előadásában¹⁶¹ a parlament kapcsán az alábbi alapelveket tartotta szükségesnek, amelyek mind a parlament működése, mind a parlament és a kormány közötti megfelelő együttműködés érdekében szükségesek voltak:

- a tartományi és képviselőházi tisztségek szétválasztása;

¹⁵⁸ TAKII 2007, 109-111. o.

¹⁵⁹ Ld. III/3.5. fejezetpont

¹⁶⁰ TAKII 2007a, 121. o.

¹⁶¹ OHISI 2007, 16. o.

- választási rendszer kidolgozása, a 30 év feletti férfiaknak passzív választójog kidolgozása; megfelelő idő biztosítása a választás és a parlamenti alakuló ülés között;
- az elnöki, parlamenti bizottsági elnöki pozíciókba a kormány számára megfelelő képviselők jelölése;
- részletes jogalkotási terv készítése, hogy a képviselők ne maradjanak munka nélkül;
- a parlament elnökének rendfenntartó jogosítványok biztosítása;
- parlamenti házszabály törvényi formában való megalkotása;
- törvénykezdeményezési jog biztosítása a parlament számára;
- a kormányzat számára a parlament ülésének felfüggesztésére vagy feloszlására való jogosultság megadása.¹⁶²

Yamagata ezt követően felkérte *Chlumecky-t*, hogy véleményezze a frissen elfogadott parlamenti törvényt, amely felkérésnek a bécsi politikus eleget is tett, azonban nem maradtak ránk e vélemény tartalmára vonatkozó források.¹⁶³

Yamagata ezt követően több hírt kapott arról, hogy Japánban a helyi gyűléseken a *jiyū minken undō* aktivistái politikai nyugtalanságot szülnek, ami kapcsán annak adott hangot, hogy nem a politikai idealizmusnak kell e fórumoknak teret engedni, hanem az érett, komoly döntéseknek. Ugyanakkor megerősödött abban, hogy egy erőteljes kormányzatra van szükség, amely fenntartja hosszú időn át a birodalom egységét. A jogszabályoknak, az alkotmánynak az értékelése is leginkább majd annak alkalmazóitól fog függeni, ezért kell tehát véleménye szerint a kormányba olyan tagokat jelölni, akik az egység és együttműködés szellemében végzik a szolgálatukat. Hiszen a végrehajtáson, az alkalmazáson mutatkozik meg egy szabály erőssége vagy gyengesége.

Yamagata 1889 decemberében miniszterelnöki megbízást kapott a császártól és ő azzal a feltétellel fogadta el a felkérést, ha a miniszterek nagyobb önállósággal rendelkeznek a kormányfő mellett: ez egy óriási változást jelentett, mivel a *Yamagata-kormány* tagjai már önállóan is kibocsáthattak miniszteri rendeleteket, nem volt

¹⁶² Uo. 16-17. o.

¹⁶³ TAKII 2007, 124-128. o.

szükség az egyidejű miniszterelnöki aláírásra. Ezzel egyidejűleg a kabinet tagjaitól az egységet és teljes együttműködést várta el.

Ez a szellemiség hatotta át a *Yamagata* miniszterelnök által előkészített, 1890 októberében kibocsátott oktatásról szóló császári leiratot, amely a konfuciánus etikára építve a hagyományos japán erényeket nevezte meg a legfontosabb alapelveknek az oktatás és nevelés számára. Ezek: alattvalói hűség, fiúi tisztelet, a harmóniára törekvés, szerény és mértékletes magaviselet, szorgalmas tanulás és munkavégzés, erkölcsös élet, törvények tisztelete, a haza iránti önfeláldozó szeretet.¹⁶⁴ Ezt a leiratot az 1872 óta hat éves kor felett kötelező közoktatás keretében minden diáknak el kellett sajátítania. Ennek hatása pedig túlmutat a modern kori japán fejlődésén.¹⁶⁵ E két példa is hűen jelzi, hogy a nyugati koncepciók átültetése ellenére az ősi japán hagyományok nem vesztek el a modernizáció forrágában.

3. A Meiji-alkotmány vizsgálata

3.1. A kihirdetéshez vezető út

A Meiji-alkotmány kodifikációjában a fenn említett, Japánból nyugatra küldött missziók jelentéseinek, tapasztalatainak szerepe elvitathatatlan. Emellett ki kell még térnünk röviden a parlamentarizmusért síkra szállt szervezetek jelentőségére is. E szervezetek keletkezése a császár az 1868-as esküjére nyúlt vissza, amelyben a császár a döntéshozatali eljárásokban a közvélemény figyelembe vételét és meghallgatását ígérte. Ez azonban a korszak első felében nem teljesült.

A polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom¹⁶⁶ (自由民権運動 *jiyū minken undō*) születése 1874-re tehető, amikor a nyugati, elsősorban brit parlamenti rendszerek mintájára - egy népképviselői parlament létrehozásáról szóló javaslat látott napvilágot. A szervezet jelentőségét abban lehet lemérni, hogy a Meiji

¹⁶⁴ FARKAS 2001

¹⁶⁵ E császári leirat alapján nevelődtek azon fiatalok, akiknek milliói haltak a XX. század első felében hősi halát, különösen a második világháború alatt. Egy-egy visszaemlékezés pedig arra világít rá, hogy milyen dicsőséget jelentett az önfeláldozás, különösen a fiatalok körében. ld.: <http://www.heritage-history.com/www/heritage-books.php?Dir=books&MenuItem=display&author=synge&book=growth&story=japan> (letöltés ideje: 2011. augusztus 4.)

¹⁶⁶ A mozgalom elnevezéséhez, születéséhez ld. FELDMAN 2000, 26-27. o.

alkotmányozás folyamatában a két legnagyobb kérdés az volt, hogy milyen típusú parlament legyen és milyen hatáskörökkel rendelkezzen a császár. 1874-től egyre több javaslat született a nyugat-európai típusú parlamentarizmus bevezetésére, amit a kormányzat, sőt a császár sem tudott figyelmen kívül hagyni, és a fokozatosság jegyében célul tűzte a népképviselői parlament létrehozását. A szervezet nyomán egyre több alkotmánytervezet is napvilágot látott, és a szervezet a korai politikai pártok előképévé fejlődött.¹⁶⁷

Itō Hirobumi a külföldi modellek és belső javaslatok mentén kapott megbízást a végső alkotmánytervezet kidolgozására. Ezt a feladatot *Inoue Kawashi*, *Itō Miyoyo* és *Kaneko Kentaro* társaságában, a német jogtudósok *Albert Mosse* és *Hermann Roesler*¹⁶⁸ segítségével látta el, amely azonban a porosz alkotmányos hagyományoknál is konzervatívabb lett. A császár isteni eredetének koncepcióját, valamint a képviselőház törvényalkotó jogának korlátozását, *Roesler* nem támogatta.¹⁶⁹ Szintén nem értett egyet azzal *Roesler*, hogy a választójog valójában csak a felnőtt lakosság töredékét illesse meg.¹⁷⁰

A japán tervezetkészítők azonban a parlament minden ellenőrzése alól ki akarták vonni a császárt, és a császárra illetve családjára vonatkozó trónöröklési és egyéb szabályokat egy külön jogszabályban fogadták el (*kōshitsu-tenpan*), amely viszont a jogforrási hierarchiában egyenrangú volt az alkotmánnyal.¹⁷¹

3.2. A Meiji-alkotmány szerkezete

Az 1889. február 11-én kihirdetett Nagy Japán Birodalom alkotmánya (大日本帝國憲法, *Dai-Nippon teikoku kempō*) a preambulumból, hét fejezetből és hetvenhat cikkből állt és a Japán Birodalom történetének első írott alkotmánya volt. Shōtoku herceg 604-ben kibocsátott ún. 17. cikkelyes alkotmányának történeti jelentősége elvitathatatlan, azonban a modern értelemben vett alkotmány feltételeinek egyáltalán nem felelhetett meg, hiszen például nem az állami főhatalom gyakorlásának

¹⁶⁷ TAKII 2007, 50. o.

¹⁶⁸ ULE 1984, 649. o.

¹⁶⁹ NAKAMURA 1971, 78. o.

¹⁷⁰ ODA 1992, 24. o.

¹⁷¹ Azaz, az alkotmányos rendelkezések gyakorlatilag két írott jogszabályban kerültek megfogalmazásra.

legmagasabb szintű szabályait, illetve annak korlátait tartalmazta, hanem alapvetően a társadalmi békés együttélést segítő alapelveket.

A Meiji-alkotmány preambuluma megerősítette azt a legendát, amely alapján Meiji császár a mitológiai ősök közvetlen, egyenes ágú leszármazója volt. A preambulum alapján az alkotmány a japán nép boldogulásához járult hozzá és az abban foglalt alapelvek és szabályok megtartása minden japán alattvalónak és annak minden leszármazójának örökké kötelező. Szintén a preambulum rögzítette, hogy a parlament alakuló ülésére 1890-ben, az alkotmány hatályba lépésének napján, azaz november 29-én kerüljön sor.

Továbbá a preambulum külön kiemelte, hogy az alkotmány módosítására irányuló kezdeményezést csak a császár vagy annak utóda nyújthat be, és a parlamentnek kell a tervezetet elfogadni az alkotmányban rögzített – minősített – többséggel. A preambulum azt a garanciális rendelkezést is tartalmazta, hogy más módon az alkotmány nem módosítható sem a császár, sem az alattvalók által.

Az emelkedett és terjengős preambulumbekendések után az alkotmány is megörökítette az annak végrehajtásáért felelős kormány tagjait,¹⁷² valamint a titkos tanács elnökét.

A Meiji-alkotmány hét fejezetcíme:¹⁷³

- császár (1-17. cikk);
- alattvalók jogai és kötelességei (18-32. cikk);
- birodalmi parlament (33-54. cikk);
- miniszterek és a titkos tanács (55-56. cikk);
- bíróságok (57-61. cikk);
- pénzügyek (62-72. cikk);
- záró rendelkezések (73-76. cikk).

A Meiji-alkotmány első fejezete tehát a császárról szólt, amely mindenekelőtt kinyilvánította a császár sérthetetlenségét és szabályainak örökérvényűségét. A

¹⁷² Kuroda Kiyotaka miniszterelnök, Okuma Shigenobu külügyminiszter, Saigo Tsukumichi haditengerészeti miniszter, Inoue Kaoru mezőgazdasági és kereskedelmi miniszter, Yamada Akiyoshi pénzügy- és belügyminiszter, Oyama Iwao háborúügyi miniszter, Mori Arinori oktatási miniszter, Enomoto Takeaki tájékoztatási miniszter, valamint Itō Hirobumi a titkos tanács elnöke Ld. MATSUNAMI 1940, 310. o.

¹⁷³ TAKII 2007, 149-161. o.

császár volt a szuverén, aki az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kormányozta az országot.

A Meiji-alkotmány alapjog katalógusa¹⁷⁴ tartalmazott ugyan néhány alapjogot – szólás- és vallásszabadság, magántulajdon védelme – azonban a megfogalmazásból e jogok korlátozott jellege domborodott ki, azaz a korlátozás eseteit részletesebben szabályozta az alkotmány, mint a védelmet. Továbbá ezen a helyen kerültek lefektetésre a legfontosabb állampolgári kötelezettségek: adófizetés, katonai szolgálat.

A parlament leginkább a császár segítségét és támogatását szolgálta. A főrendi háznak (*kizoku-in*) tagjai a császári család felnőtt tagjaiból, bárókból, továbbá a császár által kinevezettekből kerültek ki. A képviselőház (*shugi-in*) összetételét az évi tizenöt yen adót fizető, négy éve egy helyben lakó, 25 év feletti férfiakból közvetlenül választott képviselők alkották.

A kormány tagjait a császár nevezte ki, a parlamentnek ebbe nem volt beleszólása. A miniszterek a császárnak, és nem a parlamentnek voltak felelősek. A titkos tanács a császár legfontosabb és magasabb szintű tanácsadó szerveként működött.

A bíróságra vonatkozó rövid rendelkezések¹⁷⁵ alapján a bíróságok gyakorolják az igazságszolgáltatást, a bíróságról szóló törvény rendelkezéseivel összhangban. Az alkotmány rögzítette azt is, hogy csak a törvényes követelményeknek megfelelő személyek választhatók bírói tisztségbe. Törvény alapján különleges bíróságokat is létre lehetett hozni. A bírósági tárgyalások pedig főszabály szerint nyilvánosak voltak.

A pénzügyi fejezet szabályozta¹⁷⁶ egyrészt az adózási kérdéseket, amely alapján új adók kivetésére csak törvényi formában kerülhetett sor. Másrészt e fejezetben kapott helyet a parlamentnek a költségvetéssel kapcsolatos hatásköreinek „különös része.” Azaz, itt rendelkezett az alkotmány arról, hogy kivételes helyzetben a kormány is elfogadhatta a költségvetést, illetve parlamenti hozzájárulás hiányában az elmúlt évi költségvetés volt irányadó. E fejezet írta elő költségvetési tartalék

¹⁷⁴ Meiji-alkotmány 18-32. cikke

¹⁷⁵ TAKAHASHI 1993, 91-94. o.

¹⁷⁶ FUJI 1940, 293-303. o.

képzését, illetve meghatározta azon kiadásokat, amelyekhez nem kell parlamenti hozzájárulás (császári udvar).¹⁷⁷

Az átmeneti rendelkezések között szerepelt az alkotmánymódosítás kérdése, amely alapján csak a császár kezdeményezhette a módosítást, a parlamentben pedig mindkét kamarában, mind a vitában, mind a határozathozatal során minősített, kétharmados többségre volt szükség. Továbbá a császári udvarra vonatkozó „törvény” módosítása nem a parlament hatásköre volt, ugyanakkor a császári udvarra vonatkozó „törvény” nem módosíthatta az alkotmányt.¹⁷⁸

A záró - 76. cikk - alapján pedig minden olyan törvény, rendelet, amely nem volt ellentétes az alkotmány rendelkezéseivel, hatályban maradhatott. Továbbá, ez azt is jelentette, hogy az alkotmánnyal ellentétben álló (azaz alkotmányellenes) szabályok automatikusan hatályukat veszítették.

Az alkotmány szabályai leginkább kevert stílusúak,¹⁷⁹ azaz kicsit liberálisak, kicsit abszolutisztikusak, illetve *Okudaira* jellemzésével élve „látszat alkotmányosságot” teremtett.¹⁸⁰ Hú lenyomatát adva a gyakran felemás tartalmú japán jogszabályoknak. A polgári szabadságjogok elismerésért küzdő mozgalom egyes követelési megvalósultak, ám a császárnak még így is túlzottan nagy hatalmat biztosító tennőrendszer az ország későbbi katonai diktatúrába sodródásához is hatékony eszköznek bizonyult.

Azonban meg kell azt is jegyezni, hogy a császár-központú nacionalista erők nem voltak teljesen elégedettek az alkotmánnyal. Egy, a táradalmi hagyományokat nagyobb fokban tisztelő alkotmányt akartak. Ennek érdekében hirdette ki a császár a nevelésről szóló leiratát, amely a konfuciánus és sintó tanok fényében született, elsősorban az erős nyugati hatások csökkentése érdekében.¹⁸¹

E leirat egyebek között a császár iránti teljes hűséget, a konfuciánus tanokból fakadó kötelezettségek odaadó teljesítését és a nagyfokú engedelmességet tekintette lényegi erényeknek. Az alattvalók bátran áldozzák fel magukat az országért, ami

¹⁷⁷ Uo. 360-371. o.

¹⁷⁸ Meiji-alkotmány 73.-74. cikkei

¹⁷⁹ "mixed style" Ld. TAKESHITA 1998, 5. o.

¹⁸⁰ OKUDAIRA 1993, 6. o.

¹⁸¹ MIYAZAWA 1976, 630-645. o.

egyét jelentett a császárral. E szabályok a második világháború végéig hatályban maradtak.¹⁸²

3.3. A Meiji-alkotmány fogadtatása a „civilizált” világban

1889. február 11-én nemcsak a Japán Birodalom alkotmányát hirdette ki a császár, hanem vele együtt öt másik jogszabályt is, amelyek együtt jelképezték a „modern, civilizált” Japán születését. Az alkotmány mellett a parlamentről szóló törvény,¹⁸³ a képviselőház tagjainak választásáról szóló törvény, a pénzügyekről szóló törvény, a főrendi házról szóló császári rendelet is kihirdetésre került. Az ötödik kihirdetett jogi normát a császári családról szóló törvény jelentette, amelyet azonban, mivel az a császári család belső ügyeit szabályozta, nyilvánosan nem is hirdették ki.¹⁸⁴ Az alkotmány elfogadása egyrészt tehát üzenet volt a külföldi hatalmak számára, másrészt a császár azt is remélte tőle, hogy megerősíti a japán nép egységét, valamint az alattvalókat nagyobb részvételre inspirálja a közügyek iránt.

A kihirdetési szertartást érdemes egy pillanatra megörökítenünk, hiszen a porosz hatások és *Lorenz von Stein* nagyhatású előadásai ellenére a ceremónia egy ősi japán rítus szerinti szertartással kezdődött: a császár, hagyományos viseletben, bemutatta az alkotmányt őseinek, ezt követően a császári palota egy másik helyiségébe vonultak át a résztvevők (politikusok, nagykövetek) a tényleges kihirdetési aktusra. Ez utóbbin a császár már nyugati mintájú katonai egyenruhában jelent meg, majd a katonai tiszteletadást követően egy 300 fős fogadásra került sor.¹⁸⁵ Amíg e napon a politikai osztály az alkotmány és a modern Japán születését ünnepelte, a japán nép nem is tudta pontosan, mi az az alkotmány, annak ellenére, hogy az alkotmányt méltató cikkek sora jelent meg a fontosabb lapok hasábjain. Ezt követően pedig a japán ünnepi hagyományoktól nem idegen utcabálok, lámpás felvonulások vették kezdetüket.

¹⁸² MIYAZAWA 1976, 630-640. o. TAKAYANAGI 1963, 5-12. o. ODA 1992, 27-32. o.

¹⁸³ Ehelyütt is megerősítendő, hogy ebben a korban még nem beszélhettünk valódi törvényekről, hiszen a parlament alakuló ülésére csak 1890 novemberében került sor.

¹⁸⁴ TAKII 2007, 96. o.

¹⁸⁵ Uo. 98-99. o.

A kihirdetést követően nemcsak Japánon belül, de az országon kívül is meg kellett ismertetni a születendő új birodalom alaptörvényét.

Kaneko Kentarō, aki maga is részt vett a Meiji-alkotmány kidolgozásában, 1889 júliusában nyugati körútra indult, hogy tanulmányozza a parlamenti rendszereket, de egyúttal arra is lehetősége nyílt, hogy nyugati tárgyalópartnereinek átadhassa Japán új alkotmányát és *Itō Hirobumi* által készített angol nyelvű kommentárját. Húsz év sem telt el az *Iwakura-misszió* körutazása óta, és *Kaneko* már a „modern Japán” jelképeként tekintett alkotmányt mutathatta be egyebek között Berlinben, Bécsben, Londonban, Párizsban és Washingtonban.¹⁸⁶

Albert Venn Dicey az angol alkotmánytörténet kiválósága, aki méltatta Japánt, hogy a porosz modell mellett tette le a voksát, a brit parlamenti rendszer kapcsán elmondta, hogy történetisége és sajátossága – *the king in Parliament* – nehezen átültethető más kultúrákba. Hozzátette, hogy Németország nagy fejlődés előtt áll, és a fejlődés érdekében szükséges az erős uralkodói jogok fenntartása. A *Jeremy Bentham* által előtérbe helyezett utilitarizmust képviselő etikai irányzat kiemelkedő alakja,¹⁸⁷ *Henry Sidgwick* pedig külön üdvözölte, hogy a Meiji-alkotmány korlátozta a parlament jogát költségvetési kérdésekben. *Herbert Spencer* a szociáldarwinizmus képviselője és *Oliver Wendell Holmes* amerikai jogtudós mindketten az alkotmánynak a történeti megalapozottságát tartották fontosnak és *Spencer* a fokozatos konzervativizmus doktrínájában az egyre kisebb kormány mellett tette le a voksát. *Holmes* pedig egyenesen méltatta, hogy a japán alkotmányban a történeti hagyományok mellett a nyugati alkotmányos alapelvek is megjelentek, amelynek következtében a polgárok számára egyes részvételi jogok gyakorlása előtt is lehetőség nyílt.¹⁸⁸ *Holmes* annak a reményének is hangot adott, hogy Japánban meghonosodik a nyugati parlamenti rendszer – ez utóbbira azonban tartós eredménnyel járó kísérletek csak a második világháború után születtek, elsősorban éppen amerikai nyomásra.

Az alábbiakban a Meiji-alkotmány rendelkezéseit közelebbről is megvizsgáljuk, mégpedig előtérbe helyezve a császárra, a parlamentre és a kormányra, titkos

¹⁸⁶ Uo. 132. o.

¹⁸⁷ Uo. 133. o.

¹⁸⁸ TAKII 2007, 136-137. o.

tanácsra vonatkozó rendelkezéseket. Ennek oka, hogy a Meiji-kori államszervezet és a második világháború utáni államszervezet összehasonlítása során a hangsúlyt ezekre helyezzük, azonban az alkotmányossági folyamatok átfogó értékeléséhez elengedhetetlen, hogy a Meiji-alkotmány egyébe rendelkezéseit is szemügyre vegyük, különösen ami a bíróságokra és az alapjogokra vonatkozik. A pénzügyi kérdések a parlamenttel kapcsolatos rendelkezésekkel együtt kerülnek górcső alá.

3.4. A tennō-rendszer (天皇制 *Tennōsei*) - a császárra vonatkozó rendelkezések

A japán uralkodói dinasztia eredete a mind a mai napig élő hagyomány szerint a Kr. e. 660 körüli időszakra nyúlik vissza.¹⁸⁹ Ezzel Japán a világon a legrégebb örökletes monarchiának számít.¹⁹⁰

A császár 天皇 (*tennō*) volt a szuverén, aki az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kormányozta az országát. A császár a preambulum alapján is a földnek és mennynek ura volt, isteni személy, közvetlen leszármazója a mitológiai japán ősöknek. Az 1. cikk szerint a Japán Birodalmat irányító császárok uralkodó elődeik utódai örök ideje, megszakítás nélkül. A 2. cikk alapján pedig a trónt kizárólag a császári család férfi leszármazói örökölhetik, a császári családról szóló „törvény”¹⁹¹ rendelkezéseivel összhangban. *Fujii* professzornak a Meiji-alkotmányról írt kommentárja¹⁹² különös hangsúlyt ad az 1. és 2. cikknek. A Meiji-alkotmány legfontosabb jellemzőjének tulajdonítja azt, hogy a császár – ősein és utódain keresztül – közvetlenül irányítja az országot. Csak a császár és csak közvetlen utódai, kizárólag a császári család férfi leszármazói. Egyfajta korabeli sajátos japán organikus állameszme alapján pedig az akkori birodalom egy élő emberi testhez hasonlítható, amelyet a császár, mint a test feje irányít.¹⁹³

¹⁸⁹ <http://www.kunaicho.go.jp/e-about/genealogy/img/keizu-e.pdf> (letöltés ideje. 2011. szeptember 15.)

Az uralkodói dinasztiára vonatkozó hivatalos családfa szerint is az első uralkodó *Jimmu* volt, (Kr. e. 660-tól Kr.e. 585-ig)

¹⁹⁰ FUJII 1940, 136-137. o.

¹⁹¹ A törvény csak elnevezése szerint volt az, hiszen azt a császár bocsátotta ki, parlamenti megtárgyalásra nem kerülhetett.

¹⁹² FUJII 1940, 91-94. o.

¹⁹³ Uo. 115. o.

A 3. cikk értelmében a császár szent és sérthetetlen. *Itō Hirobumi*, a titkos tanács, majd a főrendi ház első elnökének alkotmánykommentárja¹⁹⁴ szerint a Meiji-alkotmány első három cikke összefoglalta mindazt, ami a japán császárt hosszú évszázadok óta jellemezte. „Semmilyen változást nem jelentett” a korábbiakhoz képest, hanem pont ellenkezőleg, megerősítette mindazt, ami az idők folyamán kifejlődött, különösen a Kr. u. VII. század közepétől, amikor először jelentette ki a császár magáról, hogy az ország isteni hatalommal felruházott irányítója.

A szuverenitás tehát a császár kezében összpontosult. Ebből pedig az is fakadt, hogy a hatalmi ágak elválasztásának alapelve, amelyben az államhatalom képviselői egymástól elkülönülten, önállóan működnek, és az egyes hatalmi ágak túlterjeszkedésének lehetőségét fékek és ellensúlyok rendszere korlátozza, egyáltalán nem érvényesült. Erre a Meiji-korban azért sem volt szükség, mert a szuverén hatalom „abszolút és oszthatatlan”¹⁹⁵ volt, továbbá a császári hatalommal való visszaélés lehetőségének gondolata fel sem merült, így nem volt szükség arra, hogy védelmi mechanizmust építsenek ki arra az esetre, ha az uralkodó visszaél szuverén hatalmával.¹⁹⁶ A Meiji-alkotmány a legfőbb végrehajtó, törvényalkotói és igazságszolgáltatási hatalmat a császárra ruházta, azonban mind a Meiji-kori kormányok, parlamentek és bíróságok a császári szuverenitás egyes aspektusáért tartoztak felelősséggel. Hatalommegosztás helyett helyesebb volna, ha ezt az alkotmányos rendszert úgy értelmeznénk, hogy egyes császári hatásköröknek a kormányra, parlamentre és bíróságokra való delegálása valósult meg.

Az alkotmány 4-16. cikkei tartalmazták a császári hatalomból fakadó hatásköröket. A 4. cikk szerint a császár a birodalom vezetője, a szuverenitás forrása, továbbá a szuverenitás gyakorlásának egyetlen korlátja az alkotmány volt. A császár tehát a legfőbb hatalom gyakorlója volt, a népszuverenitásról ebből következően nem is tehettek említést a többi cikkek. *Itō* kommentárjában hangsúlyozza, hogy a szuverenitásnak az a lényegi eleme, hogy minden kormányzati hatalom egy kézben összpontosul, és a gyakorlása azért szolgálja a nemzeti haladást, mivel az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően történik. *Itō* kitér arra is, hogy ha az alkotmány nem

¹⁹⁴ ITŌ 1906, 2-7. o.

¹⁹⁵ MATSUNAMI 1940, 92. o.

¹⁹⁶ Uo. 92. o.

gátja a szuverén hatalomnak, akkor az despotizmushoz vezet, míg a megfelelő végrehajtó hatalom nélküli szuverenitás nem tud működni megfelelően.¹⁹⁷ A Meiji-alkotmány nem ismerte tehát a hatalom-elválásztás klasszikus alkotmányos alaptételét.

A következőkben az alkotmánynak a császár végrehajtó és törvényhozói hatalommal kapcsolatos hatásköreit és feladatait tekintjük át.¹⁹⁸

Az 5. cikk szerint a törvényhozói hatalmat a császár a parlament hozzájárulásával gyakorolta. Azaz, a parlament szerepe arra korlátozódott, hogy a törvényeket megtárgyalja, megvitassa és végül elfogadja. A törvényalkotás kezdeményezője ebben a korban is nagyrészt a kormányzat volt, nem ritkán császári indíttatásra. Ez a cikk is megerősíti tehát, hogy a meiji-kori, hagyományos felfogás szerint a szuverenitás egy és oszthatatlan. Ugyanakkor világosan meghatározza a parlament hatáskörének terjedelmét.¹⁹⁹

A parlament által megszavazott törvényt a császár hagyta jóvá és hirdette ki,²⁰⁰ ez volt a hatálybalépés előfeltétele. Ezáltal a császár uralta a törvényalkotás egész folyamatát.²⁰¹ Szintén a parlamenthez kapcsolódott, hogy annak üléseit a császár hívta össze, az egyes ülésnapokat ő nyitotta meg, és zárta be, továbbá ő dönthetett a képviselőház feloszlásáról is. A parlament működése tehát szintén a császártól függött, mindaddig nem kezdhette meg a működését, amíg a császár vagy egy meghatalmazottja az üléseket nem nyitotta meg, és nem hangzott el a császári köszöntő.²⁰²

A császár jogkörei kapcsán eddig nem említettük a Meiji-alkotmány 8. és 9. cikkét. Előbbi a szükségrendeletek, utóbbi a végrehajtási rendeletek alkalmazásainak feltételeit határozta meg. A szükségrendelet elnevezés arra utal, hogy olyan kivételes helyzetben, amikor a közrend fenntartása érdekében sürgős intézkedések meghozatala volt szükséges, és a parlament nem ülésezett - tavasz elejétől tél elejéig – császári rendeletek kibocsátására kerülhetett sor, amelyek akár a törvényi

¹⁹⁷ ITÖ 1906, 8. o.

¹⁹⁸ FUJII 1940, 81-85. o.

¹⁹⁹ MATSUNAMI 1940, 120-121. o.

²⁰⁰ A törvények császár általi jóváhagyásának formuláját ld. NODA 1992, 86. o.

²⁰¹ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 195. o.

²⁰² ITÖ 1906, 10-14. o.

hatáskörbe tarozó kérdéseket is érinthettek. E császári rendeletek tehát csak kivételes helyzetekben (járvány, tűzvész) voltak kibocsáthatók, és a kivételes helyzet elmúltával a parlament döntött a kibocsátott császári rendelet fenntartásáról vagy hatályon kívül helyezéséről. E rendeletek tehát kivételes voltak az elrendelés oka és időbeli hatálya miatt is, végső jóváhagyásuk pedig a parlament döntésén múlt.²⁰³ A Meiji-alkotmány 8. cikke alapján kibocsátott császári rendeletek közül a legjelentősebb esetet a kronológiailag megfelelő helyen ismertetjük.²⁰⁴

A 9. cikkben szabályozott végrehajtási rendeletek köre kapcsolódott a császár adminisztratív hatásköréhez. E cikk hatalmazta fel a császárt arra, hogy a törvények végrehajtása, a közrend vagy az alattvalók jóléte érdekében rendeleteket bocsásson ki. Míg a 8. cikkben szabályozott császári rendeleteknek a kivételessége volt a meghatározó, jelen esetben az egyetlen fő korlátot a törvényi szint jelentette, azaz semmilyen, a császár végrehajtási hatásköre alapján kibocsátott rendelet sem lehetett ellentétes törvénnyel. A végrehajtási rendeletek tehát a császári jogszabályalkotásnak a területét jelentették, amelyben a parlament érelemszerűen nem vett részt közvetlenül. A közvetett parlamenti ellenőrzést maga a törvény testesítette meg, amelynek alapján a császári végrehajtási rendelet született.

A császárnak a végrehajtó hatalommal kapcsolatos hatásköreit az alkotmány 10-13. cikkei tartalmazták. A 10. cikk alapján a császár határozta meg a végrehajtó hatalom szervezetét, nevezte ki és mentette fel a civil és katonai tisztségviselőket.²⁰⁵ Az adminisztratív pozíciók császári kinevezése egészen a legendás alapításig, *Jimmu* koráig megy vissza, míg *Kōtoku* császár regnálása idején (645-654) vezették be a nyolc „minisztériumot”. A Meiji-kor eleje óta a császár közvetlenül a minisztereket nevezte ki, míg az alsóbb rangú tisztségviselők esetében a császár a miniszterek ajánlását hagyta jóvá. A 11. cikk alapján a császár volt a hadsereg és a tengerészet főparancsnoka, szintén a birodalmi hagyományoknak megfelelően, hiszen korábban is a császár vagy annak egyik fiúleszármazója irányította a hadsereget. Szintén a császár határozta meg, az illetékes miniszter javaslatára, a hadsereg és a tengerészet

²⁰³ Uo. 16-17. o.

²⁰⁴ Ld. III/4. fejezetpont

²⁰⁵ Ezen államfői jogkörök a XIX. század első felének délnémet alkotmányaiban is helyet kaptak. Ld. KURIKI 2001, 324. o.

szervezeti struktúráját. E hatásköröket tekintve a parlament semmilyen kifejezett ellenőrzési jogosítványokkal nem rendelkezett.

Szintén a császár döntött háború indításáról, békekötésről és megkötötte a nemzetközi szerződéseket (Meiji-alkotmány 13. cikke). E „nemzetközi” hatáskörök során a császár az érintett miniszterek javaslatára járt el, a parlamentnek azonban e tekintetben az alkotmány semmilyen jogot sem biztosított. Továbbá szintén a császár rendelte el a háborús helyzetet, ám ebben a kérdésben is hadsereg főparancsnokának javaslatára járt el.²⁰⁶

Végül a császár címeket, elismeréseket, kitüntetések, rangokat adományozhatott, és kegyelmet is adhatott (Meiji-alkotmány 15-16. cikke). Ezen államfői jogoknak nagy hagyománya volt a japán alkotmánytörténetben, ahol a császári bizalom hű és odaadó szolgálatát gyakran jelezte egy-egy császári kitüntetés.
207

A polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom egyes követelései megvalósultak, ám a császárnak még így is túlzottan nagy hatalmat biztosító tennő-rendszer az ősi hagyományokat erősítette meg.²⁰⁸

3.4.1. Ōtsu incidens (大津事件 Ōtsu Jjken)

Meiji császár hatásköreinek vizsgálata kapcsán külön is ki kell térni az ún. Ōtsu incidensre, amely a Meiji-korszak frissen kiépült jogrendszerének egyik legnevezetesebb próbáját jelentette. Az eset során a császár egy folyamatban lévő bírósági eljárás befolyásolására tett kísérletet.

1891 tavaszán, *Miklós herceg* (a későbbi II. Miklós orosz cár) a transz-szibériai vasút építésének megkezdésére rendezett ünnepség előtt Japánban tett látogatást. Ebben az időszakban különösen magas rangú vendégnek számított az orosz trónörökös, ezért a japán császári családnak több tagja is fogadta. Az Ōtsu incidens elnevezés arra utal, amikor Ōtsu városában egy, a delegációt kísérő rendőr, *Tsuda Sanzō*, kardjával az orosz hercegre támadt és súlyosan megsebesítette. Az incidens nagyon heterogén

²⁰⁶ FUJII 1940. 127-128.o.,

²⁰⁷ KEENE 2002, 443-446. o.

²⁰⁸ MIYAZAWA 1976, 630-640. o. BEER-MAKI 2002, 24-28. o.

hatásokat váltott ki a japán társadalomban, ehelyütt azonban csak a jogi következményeket emeljük ki.

A „régijapán büntető törvénykönyv”²⁰⁹ 116. cikke ugyanis csak a japán császári család tagjai elleni merényletek elkövetőivel szemben írt elő halálbüntetést. A japán császár és a kormány célja pedig az volt, hogy a *Tsuda Sanzōval* szemben is halálbüntetést szabjanak ki, ezért akarta a bírósági eljárást a halálbüntetés kiszabása felé terelni. A bíróság azonban ellenállt a császár (és a kormány) felől érkező befolyásolási törekvéseknek, így a vádlottat életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, mivel esetében a 116. cikk nem volt alkalmazható.

Ez az incidens azért kiemelkedő jelentőségű, mivel példája annak, hogy a meiji-kori igazságszolgáltatás is a jog uralma és a törvényesség szellemében, függetlenül járt el.²¹⁰ Az eset az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata kapcsán került hangsúlyosan előtérbe.

3.5. A kormányzati rendszer kiépülése

3.5.1. A kormányzat előképe a feudális Japánban

A Meiji-korszak vizsgálata előtt nem kerülhetjük meg, hogy áttekintsük a császári udvarban, a császár környezetében betöltött méltóságoknak a történelmi hátterét. A kiindulás e tekintetben is a *ritsu-ryō* korszaka, azaz a VII-VIII. század, amikor a központosított államrendezkedés létrejött, amikor kínai modellek alapján a császár megalakította a későbbi miniszteri tisztség előképét.²¹¹

A VII. század második felében alakította meg Tenji-császár (668-671) az államtanács intézményét. Az állami ügyekért a későbbiekben a birodalmi kancellár felelt, az ún. baloldali és jobboldali miniszterekkel együtt. Az államtanácson belül nyolc területet különítettek el egymástól, eltérő és pontos behatárolt felelősségi körök mellett. Ennek részletességét jól jelzi egyetlen tanács, például a sikibu-sō feladatköre:
- civil tisztségviselők nyilvántartása,

²⁰⁹ A kodifikációs folyamat első, modern állomását jelentette a büntető törvénykönyv, amely Boissonade irányítása alatt készült el.

²¹⁰ TAKAYANAGI 1963, 9-10. o.

²¹¹ ODA 1992, 22-23. o.

- hivatali kinevezések, tisztségek,
- iskolák és vizsgáztatások felügyelete,
- császári hercegek udvarába történő kinevezések,
- nyugdíjak és elismerések,
- tisztségviselők állami ünnepeken való megjelenése, sorrendje.²¹²

Az összesen nyolc terület, közel hatvan állami feladatot fogott át, ez jelentette tehát a *Taika-rendszer* nyomán kiépült kormányzati struktúra alapját. A IX. századtól a császári hatalom, amint az a bevezetőben is láthattuk, fokozatosan meggyengült, a központosított kormányzati modell helyét a klánok és tartományok közötti, sok évszázados háborúk vették át, majd közel ezer évet kellett várni az újabb, tartós központosított kormányzati rendszerre.

3.5.2. Kormányzati modellek a Meiji-kor első harmadában (1871-1889)

A Meiji-fordulatot követően a császárt segítő kormányzati méltóságok rendszere felülvizsgálatra került. A feudális eredetű tisztségek rendszerében alapvető változást 1885 hozott, azt megelőzően a miniszterelnöki pozíció 1871. évi megalakítását kell kiemelnünk.

1871 azért tekinthető továbbá fordulópontnak a modern kormányzat kiépülésében, mivel ekkor hozták létre a mai tartományi (prefektúra) rendszert, amely felváltotta a feudális klánok vezetése alatt álló területi egységeket: az országot 804 kerületre (*gun*) és 64 városi kerületre (*shi*) osztotta, Tokió, Oszaka és Kiotó pedig kiemelt rangot (*fu*) kapott. Az ország fővárosa Tokió lett. Ez az intézkedés nemcsak közigazgatási értelemben jelentett új berendezkedést, hanem miután megszüntette a korábbi klánok önállóságát, lehetővé tette, hogy a központi kormányzat kezében összpontosuljanak az adózási és katonai feladatkörök.

Fukoku kyōhei (富国強兵)- gazdag ország, erős hadsereg!²¹³ A meiji-kori mottó is megőrizte ezen intézkedés jelentőségét.²¹⁴ A kettős célnak azonban eltérő

²¹² ITŌ 1906, 94-96. o.

²¹³ REISCHAUER 1995, 105. o.

²¹⁴ A Meiji-korszakban megindult és lényegében az első világháború végéig tartó gazdasági „aranykor” szerepének megértéséhez a fentebb már említett, *Farkas Ildikó* egyetemi docensnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának japán szakán 2005 áprilisában tartott előadásai segítettek hozzá.

támogatottsága volt a Meiji-fordulat során előtérbe került korábbi szamuráj családok között, továbbá figyelemmel kellett lenni a választott parlamentet hirdető csoportok követeléseire is. Azaz, e három eltérő cél- és érdekrendszer mentén alakult és változott folyamatosan a kormányzat az 1870-es években. E három cél folyamatosan gyengítette a kormányzat egységét, hiszen akik az erős hadsereget támogatták, ők már a hetvenes évek legelején katonai beavatkozást sürgettek Tajvanon vagy Koreában, majd Kínában. A választott parlamentért küzdő körökben pedig egyesek felülről képzelték el a parlamentarizmust, míg mások alulról, a civilek felől érkező kezdeményezésként.²¹⁵

A kormány működése szempontjából 1875 áprilisa hozott változást. Ekkor már a parlamentarizmusért küzdő mozgalmak nyilvánosan is megjelentek, a japán katonai expedíció pedig visszatért Tajvanról és Koreából. 1875 áprilisában három olyan testület jött létre, amelyek a Meiji-alkotmány kibocsátásáig fontos alkotmányos szerepet töltöttek be: a Legfelsőbb Bíróság,²¹⁶ a *genrō-in*²¹⁷ és a tartományi elüljáról gyűlései. Ekkor jelentette be Meiji császár, hogy fokozatosan alkotmányos rendszer épül majd ki.²¹⁸

A kormányzati rendszer azonban a további években is instabillnak bizonyult, hiszen a területi és adózási reformoknak, különösen a korábbi szamurájok közel kétmillió táborából, sok vesztese akadt. A legnagyobb szamuráj-felkelésre 1877-ben került sor, de végül az ún. *Satsuma-lázadást*²¹⁹ is leverte a kormányzat.

1881-re a kormányzati hatalom tovább gyengült, a válságból a kiutat a császár által meghirdetett alkotmányozás és az 1890-re összehívandó parlament megalakításának előkészületei jelentették.

²¹⁵ BANNO 2001, 8-9. o.

²¹⁶ A meiji-kori bírósági szervezetrendszer elsőként létrehozott, legfelsőbb eleme elnevezésében a francia bírósági rendszeren alapult. ITOH 1989, 10. o.

²¹⁷ III/3.5.5 fejezetpont

²¹⁸ BANNO 2001, 9. o.

²¹⁹ A mintegy kétmillió fős szamuráj elégedetlenségét a korábbi előjogaik korlátozása váltotta ki, ugyanis megtiltotta a császár számukra a hagyományos hajviseletet, illetve a kardok nyilvános viselését. Továbbá anyagi járandóságait is korlátozta. A legnagyobb szamuráj felkelésben mintegy húszezer fő vett részt, és a Meiji-korszakban a császárral szemben a legjelentősebb belpolitikai fegyveres fenyegetettséget jelentette. MASON-CAIGER 2004, 201-203. o.

A kormányzati rendszerben a már jelzett 1885. év jelentett alapvető változást: megalakult a kabinetrendszer, amelynek tíz tagja volt: a miniszterelnök valamint a külügy-, belügy-, pénzügy-, hadügyi, tengerészeti-, igazságügyi, oktatási, mezőgazdasági és kereskedelmi, valamint tájékoztatási miniszter.

Ebben a rendszerben a korábbi, feudális kormányzati rendszerhez képest az jelentette a fő változást, hogy a miniszterek a hatáskörükbe tartozó területeken közvetlenül a császárnak tartoztak felelősséggel. Ez pedig a kabinet tagjainak új minőségű felelősséget jelentett, amely emelte e tisztség rangját, továbbá segítette a feladatkörök egyértelmű elhatárolását a kabinet tagok között. A *daijōkan* (太政官) intézménye ezerkétszáz év után végleg elbukott, Japán első miniszterelnöke *Itō Hirobumi* lett.²²⁰

Itō azonban a miniszterelnöki tisztséget bő két évig töltötte be, miután a császár által 1888 áprilisában megalakított, ún. titkos tanács²²¹ (*shumitsu in*) elnöki tisztségéért lemondott miniszterelnöki megbízatásáról. A császár a titkos tanácsot alapvetően az alkotmányozás előkészületei érdekében hozta létre, hogy a legmagasabb szintű tanácsokkal lássa el őt. A tizenöt tagú testületnek negyven évnél idősebb, állami szolgálatuk alapján arra érdemes személyek lehettek tagjai.²²²

3.5.3. A Meiji-alkotmány kormányra vonatkozó rendelkezései

A parlamentről szóló harmadik fejezet után és a bíróságokról szóló ötödik fejezet előtt, a Meiji-alkotmány negyedik fejezete rendelkezett a kormányról és a titkos tanácsról.

A Meiji-alkotmány 55. cikke alapján a miniszterek tanácsokat nyújtottak a császár részére és felelősséget viseltek tanácsaikért. A miniszterek tanácsaikat önállóan és szabadon adták, azaz az általuk nyújtott tanács minden esetben az ő szaktudásuk és értékítéletük eredménye volt. A miniszterek a felelőségük alá tartozó területek tekintetében szolgáltattak tanácsokat. A császár nem volt kötve a tanácsokhoz, meg is fogadhatta és el is utasíthatta azokat, azonban bármilyen hibásnak minősülő döntésért a felelősséget minden esetben az érintett miniszternek kellett viselni.

²²⁰ ITŌ 1906, 98-99. o.

²²¹ III/3.5.4. fejezetpont

²²² KEENE 2002, 418-419. o.

Az állam ügyeit érintő törvények, rendeletek és leiratok érvényességéhez pedig miniszteri ellenjegyzés volt szükséges. A Meiji-alkotmány megfogalmazása ellenére a jogtudomány²²³ ezt a cikket úgy értelmezi, hogy ennek hatálya alá a császár által hozott intézkedések (rendeletek, leiratok) miniszteri ellenjegyzése tartozott. Azaz, a miniszteri ellenjegyzés a miniszteri tanácsokhoz szorosan kapcsolódott, hiszen a császár intézkedéseit főszabályként megelőzte a kormány tagjának javaslata.

A kormány hatásköreibe a Meiji-korban az alábbi ügyek tartoztak: törvénytervezetek, költségvetési törvény tervezete, nemzetközi szerződések, rendeletek, minisztériumok közötti hatásköri kérdések rendezése, polgároktól vagy a parlamenttől származó petíciók, költségvetésen kívüli kiadások, állami tisztviselők kinevezése és felmentése.²²⁴

A miniszterelnök feladata volt, hogy a császár rendelkezéseinek megfelelően, fenntartsa a miniszterek között az egységet és a császárt folyamatosan tájékoztassa a kormányzati ügyekről. A hadügyi és haditengerészeti miniszterek közvetlenül is tájékoztatták a császárt.

A Meiji-alkotmány nem ismerte tehát a parlamentnek felelős kormány intézményét, ami abból is fakadt, hogy a kormány megbízatásának nem volt alkotmányjogi előfeltétele a megerősítő parlamenti szavazás, hanem kizárólag a császári döntéstől függött. Az egyes minisztereket ugyanis, ahogy az előzőekben is láttuk, a császár nevezte ki és mentette fel, ő volt a szuverén hatalom birtokosa. A miniszterelnök kinevezése kapcsán azonban a parlamenti pártok megerősödésével szokásjoggá vált, hogy a képviselőház többsége is támogatta a jelölést.²²⁵

A miniszterelnök kijelölésénél tehát a képviselőháznak a századfordulóra már volt bizonyos kontroll szerepe. A Meiji-kor kormányzati berendezkedése azonban nem volt kifejezetten monokratikus rendszerű, abban elég erősen érvényesült a szaktárcák önállósága is. A miniszterek ugyanis a hatáskörükbe tartozó feladatok végrehajtásáért személyesen és önállóan viselték a felelősséget. Később érinteni fogjuk viszont azt is, hogy a kollegiális modell, legalábbis a Meiji-korban még nem volt jellemző, vagyis az előbb már említettek szerint a monokratikus és a szaktárcák

²²³ FUJII 1940, 284-285. o.

²²⁴ MATSUNAMI 1940, 19. o., De BECKER 1916, 149-150. o.

²²⁵ Ez már inkább a Meiji-korszak végső éveit és a Taishō-korszakot jellemezték. FUJII 1940, 266. o.

önállóságára épülő rendszer ötvöződött. Így a miniszterelnök jogállásának és parlamentáris felelősségének vizsgálata után, mindezt a vizsgálódást a miniszterek kapcsán is meg kell tennünk.

Annak eldöntése kapcsán pedig, hogy a miniszterek mennyiben tartoztak felelősséggel a parlamentnek és ezáltal a japán választópolgároknak, nagyon megoszlanak a nézetek. *Itō* alkotmánykommentárjában különbséget tesz közvetett és közvetlen kormányzati felelősség között. A közvetlen felelősség a császár irányába áll fenn, a közvetett viszont a parlament irányába, hiszen a parlament kérdéseket intézhet a kormányhoz, annak tagjaihoz, amelyre az köteles válaszolni.²²⁶ Ehhez hasonló nézetet képviselt *Fujii* professzor is, aki szerint, annak ellenére, hogy a Meiji-alkotmány nem tartalmazott kifejezett rendelkezéseket a parlamentnek felelős kormányzatról, a parlamenti támogatás nélkül nehezen volt biztosítható a kormány működőképessége, azaz a miniszterek egyfajta politikai felelőssége fokozatosan kifejlődött.²²⁷

A Meiji kormányzati rendszerben a végrehajtás kezében összpontosult a hatalom, a parlament elkülönülten, de lényegesen kevesebb jogosítvánnyal jelent meg, a végrehajtás folyamatára csak közvetett és késleltető ellenőrzési lehetőségei voltak. Ezt a megközelítést a későbbiekben nem osztotta a fiatal *Kita Ikki*,²²⁸ aki a parlamentet tette meg a központi hatalmi ágának. *Kita* művében a szuverenitás forrásának a császár mellett az alattvalókat is tekintette, és véleménye szerint valójában a Meiji-alkotmány is ezt a rendszert követte, továbbá kiállt az általános választójog mellett.²²⁹

Az iménti álláspontot azért sem lehet pontos értelmezésként elfogadni, mert a japán parlament egészen a második világháborút követő alkotmányozási folyamatig háttérbe szorult, korlátozott hatáskörökkel rendelkezett. Ugyanakkor annak eldöntése, hogy a császári udvar vagy a miniszterek irányították-e valóban az állami adminisztrációt, már összetettebb kérdés.

²²⁶ ITŌ 1906, 100-103. o.

²²⁷ FUJII 1940, 274-275. o.

²²⁸ A Meiji-korszak végén ismertséget szerző gondolkodó a Taishō, majd a Shōwa-korszakban szerzett ismertséget Japánban, radikális baloldali nézeteivel.

²²⁹ BANNŌ 2001, 102-103. o.

A császári kormányzás támogatói számára a Meiji-alkotmány 3. cikke, aminek alapján a császár szent és sérthetetlen, egy „transzcendens uralkodót” vetített előre. Számukra a hatékony állami irányítás a hivatalnokrendszeren múlt, amelynek alkotmányos alapját a császári szuverenitás teremtette meg. *Tsuzuko Keiroku* egy másik megközelítést képviselt, amely szerint a császár egy hatalommal rendelkező uralkodó, aki személyes felelősséget visel cselekedeteiért. Továbbá a császár a legfontosabb közhatalmi szerv. Ennek alapján a császár egyértelműen a kormány felett állt. Ezt az álláspontot továbbgondolva nem nehéz belátnunk, hogy ebből a kormányzati hatalom eloszlási képletből könnyen levezethető lenne a későbbi császár világháborús felelőssége is.²³⁰

A valódi kabinet-kormányzás támogatói szerint a parlament alkotmányjogi jelentősége csak látszólagos, és nemcsak Japánban, de máshol is. A parlamentek a kormányok által javasolt jogszabálytervezetek döntő többségét, apróbb módosításokkal, de elfogadják. A gazdasági és pénzügypolitika közvetlen irányítása sem a parlament, hanem a kormány kezében van. A császár kapcsán pedig a kabinet-kormányzás hívei, például *Minobe Tatsukichi* azt emelték ki, hogy a császár állami ügyekben csak miniszteri ellenjegyzése mellett járhatott el, a felelősséget a miniszterek viselik.²³¹ Az ellenjegyzés nélkül a császári intézkedések érvénytelenek voltak. A császári szuverenitás korlátozásának vélték továbbá a Meiji-alkotmány császári hatásköröket felsoroló rendelkezéseit abban a tekintetben, hogy az ott nem szerepelt kérdések kapcsán nem a császár viselte a fő felelősséget, hanem a kormány. Ezt az értelmezést azonban a már említett alkotmánykommentár is elveti, amikor rögzíti, hogy a császári hatáskörök nem kizárólagosak, abba más is beletartozhat, az alkotmány csak egy általános keretet nyújt a császári hatáskörökről.²³²

Ezzel a dilemmával kapcsolatban néhány konklúziót feltétlenül le kell vonnunk. Egy alkotmányos monarchiában, ahol a kormány megbízatása még erősen függ az uralkodó bizalmától, a császár és a kormány hatáskörét nehéz teljesen világosan elválasztani. Sok esetben az uralkodó a kormányon keresztül érvényesíti az akaratát, a császárral ugyanis a kormány nem vállalhat konfrontációt, hiszen az jó eséllyel az

²³⁰ Uo. 89-91. o.

²³¹ BANNO 2001, 97-99. o.

²³² ITŐ 1906, 36. o.

utóbbi menesztéséhez vezethet. Ebben a kormányzati modellben gyakorlatilag a császár határozza meg, hogy milyen ügyeket von magához, s melyeket hagy meg a kormánynak.

3.5.4. A titkos-tanács

Meiji császár által 1888 áprilisában létrehozott titkos tanács (*shumitsu in*) intézménye alkotmányos védelemben részesült, hiszen a Meiji-alkotmány negyedik fejezetében, a 66. cikkben található a rá vonatkozó rendelkezések, amelyek alapján kiemelkedő jelentőségű állami ügyekben a császár meghallgatja a tanács tagjainak véleményét.

A tanács létrehozásának az alapötlete az volt, hogy a császár ne „pártpolitikai” vagy egyéb érdekektől vezérelt tanácsokat kapjon, hanem hogy létrehozzon egy magas rangú, a bel- és külpolitikai kérdésekben egyaránt jártas tisztségviselőkből álló testületet, amely a császár által meghatározott módon tartotta üléseit, zárt körben. A tanács véleménye nem volt kötelező erejű, a császár mérlegelésén múlt, mennyiben vette figyelembe.

A tanács működését az 1888. évi 22. számú császári rendelet szabályozta, amely néhány kérdés – császári udvarra vonatkozó törvény, korszak elnevezése, alkotmány rendelkezései, háború kihirdetése, nemzetközi szerződések, titkos tanácsra vonatkozó rendelet – külön nevesítése mellett leszögezte, hogy bármely más kérdésben is ki kérhette a császár a véleményét.²³³ A tanács véleménye mindig testületi volt, a tagok külön-külön nem bocsátottak ki véleményt.

Amennyiben egy császári rendelettervezet kapcsán a tanács véleményt formált, erre a rendeletben külön is kellett utalni. A tanács jelentőségét mutatja az is, hogy rendkívüli helyzetben vagy intézkedések idején is működött és kész volt arra, hogy a császár számára rövid időn belül szakmai támogatást nyújtson.²³⁴

A tanács jelentőségét nemcsak az mutatta, hogy annak első elnöke a modern kori első miniszterelnöki tisztséget cserélte fel érte, hanem, hogy annak minden ülésén

²³³ De BECKER 1916, 133. o.

²³⁴ ITŐ 1906, 107-109. o.

Meiji császár mindvégig személyesen jelen volt. A feljegyzések szerint a hosszú órákon át tartó tárgyalásokon a császár csendben, figyelmesen ült.²³⁵

3.5.5. Genrō-in

A Meiji-alkotmány ugyan nem nevesítette, és nem is a kormányzati rendszerhez tartozott ez a Japánra egyedülállóan jellemző tanácsadó testület, azonban jelentőségét a meiji-kori források egyöntetűen megerősítik. A genrō jelentése „idős államférfiak”, ebből kifolyólag tagjai nagyrészt a volt miniszterek körül kerültek ki. Hangsúlyozandó, hogy nem volt kormányzati szerv, egy testületi tanácsadó szervként működött, amely a császár legfontosabb döntéseit készítette elő, akár kormányzati kinevezések, akár nemzetközi szerződések esetében.

1876-tól kezdve működött ez az alapvetően informális, egyszeri, lényegében egyetlen nemzedék tagjaira és néhány tartomány szűk regionális hátterére támaszkodó, szociológiai elemzésekben „oligarchikusnak” nevezett, hatalmi szempontból nagyon befolyásos testület. Tagjait gyakran tekintik a „meiji-kori modernizáció” tulajdonképpeni irányítóinak, „stratégáinak”, a korabeli japán államépítés és ideológia tényleges kidolgozóinak. Első tagjai közé tartozott - többek között - *Itō Hirobumi*, *Yamagata Aritomo* és *Inoue Kaoru*. Működésének jogszabályi alapjai nem ismertek, jelentősége alapvetően a Meiji-korszakra, és Taishō-korszak első éveire tehető, amíg tagjainak nagy része aktív volt.²³⁶

A testület fennállásának évtizedei alatt államszerkezeti szempontból is jelentős kiegyensúlyozó szerepet vitt olyan területeken, ahol a hatalmi rendszer sodródási tendenciáival szemben az alkotmány nem biztosított elégséges mértékben intézményi ellensúlyokat. Ez a természeténél fogva sokáig kevésbé átlátható, látens maradó szerep fokozatos megszűntével vált felismerhetőbbé.²³⁷

3.6. A Meiji-parlament (帝國議會 *Teikoku-gikai*)

²³⁵ KEENE 2002, 419. o.

²³⁶ ABE 1988, 12-13. o.

²³⁷ A testület működésének sajátosságaira és jelentőségére Gergely Attila egyetemi adjunktus hívta fel a figyelmet.

3.6.1. A parlament létrehozására tett kísérletek

A Meiji császár által 1868-ban kibocsátott ötcikkelyes eskü a korszak előtt álló legfontosabb intézkedések között első helyre tette (bár konkrétan nem részletezte) tanácskozó testületek meghallgatását azzal a céllal, hogy a legfontosabb politikai döntéseknek szélesebb körű, konzultatív háttérrel biztosítson.

A parlament szerepe annyiban sajátos, hogy az ötcikkelyes eskü általános célkitűzése mellett a nyugati hatalmak konkrétan elvárták egy népképviselői alapon működő ilyen szerv létrehozását.

Ennek nyomán már a hetvenes évektől élénk vita indult meg a parlament létrehozásáról. Ebben a tekintetben az első jelentős kezdeményezés 1874 januárjában látott napvilágot nyolc korábbi kormányzati tisztségviselő aláírásával a Nisshin shinjishi hasábjain népképviselői gyűlés alapításáról szóló javaslat címén.²³⁸ A javaslat, szintén részletek ismertetése nélkül, előrevetítette, hogy Japán „civilizációjához” szükséges az állampolgárok nagyobb autonómiája és szabadsága, ami a népképviselői alapon választott parlament útján valósulhatna meg.²³⁹

Az alkotmányos politikai rendszer létrehozására irányuló első hivatalos kezdeményezés 1875 áprilisában látott napvilágot,²⁴⁰ és ennek nyomán az első alkotmánytervezet 1876 októberében készült el, szerzője *Mutsu Munemitsu* volt.

Az 1878. július 22-i rendeletek nemcsak az ország közigazgatási egységeit rajzolták újra, s vezették be a helyi adók rendszerét, hanem létrehozták a tartományi gyűléseket is, amelyeknek a tartományi költségvetést meg kellett vitatniuk. Egyebekben a tartományok előljárói igyekeztek a tartományi gyűléseket korlátozni, azonban e gyűléseknek lehetőségük nyílt arra, hogy ne csak a tartományi kormányzókhoz, de a központi kormányzathoz is eljuttathassák észrevételeiket.²⁴¹

Az 1881-es év a Meiji-korszak egyik legnagyobb politikai válságának időszaka is volt. Ebben szerepet játszott egyrészt, hogy *Okuma Shigenobu* a császár számára egy titkos memorandumot juttatott el, amelyben egy brit-rendszerű parlament és

²³⁸ KIM 2007, 101-102. o.

²³⁹ Uo. 105.o.

²⁴⁰ ABE 1988, 11. o.

²⁴¹ KIM 2007, 202-203.o.

alkotmány mielőbbi megalkotását sürgette. Továbbá, erre az időszakra esett a Hokkaido Fejlesztési Hivatal tervezett privatizációja is.²⁴²

Iwakura Tomominak, a japán kormányzat első hivatalos nyugati missziója vezetőjének, Meiji császárhoz írt levele alapján *Inoue Kowashi* 1881 júliusában készítette el az alkotmány megalkotására vonatkozó „nagy tervét” (*daikoryō*), amelynek alapelveit végül a Meiji-alkotmány át is vette: a porosz alkotmány modellként való alkalmazása, a kormány és a parlament egymástól elválasztása, kétkamarás parlament, továbbá a választásra jogosultak korlátozott száma.

Ezt követően bocsátotta ki a császár a rendeletét még 1881-ben, amelyben a parlament (*gikai*) létrehozását javasolta, s amelynek alakuló ülésére végül az alkotmány által előírt módon, az alkotmány hatálybalépésének napján került sor.

3.6.2 A meiji-kori parlament megalakulása

Az első parlamenti (képviselőházi) választásokat 1889 nyarán tartották, amelyen az akkor körülbelül 40 milliós ország lakóinak alig 1 százaléka rendelkezett választójoggal.²⁴³ A választásokat követően Tokióban, 1890. november 29-én tartotta meg alakulás ülését a birodalmi parlament képviselőháza. Az egész Ázsia történetében elsőnek számító népképviselői parlament összehívására Meiji császár kezdeményezésére került sor.

Amint azt az előzőekben is láttuk, a szuverenitás forrása a Meiji-korban maga a császár volt, ezt a Meiji-alkotmány 4. cikke egyértelműen rögzítette. Ennek alapján nem meglepő, hogy a Meiji-alkotmány hatálybalépését követően kinevezett első miniszterelnök, Itō Hirobumi által jegyzett alkotmánykommentár a birodalmi parlamentet az alábbiak szerint jellemzi: részt vesz a törvényalkotásban, de a szuverén hatalomnak nem része.²⁴⁴ Továbbá, a parlament felügyelte a kormányzat működését.

²⁴² Ez utóbbi jelentőségét eltérően ítéli meg a szakirodalom, azonban az 1881-es évet, nem részletezve annak alkotmányjogi vagy pénzügyi jellegét, általában a Meiji-korszak egyik legnagyobb válságaként mutatja be. KIM 2007, 288-289. o.

²⁴³ RAMSDELL 1992, 3. o.

²⁴⁴ ITŐ 1906, 68. o.

A kétkamarás parlament szükségességével kommentárjában Itō részletesen foglalkozik. Meggyőződése, hogy a japán nép felsőbb rétegeinek is képviselőre kell jutnia, hiszen a képviselőházi közvetlen választás útján megválasztott képviselőkkel együtt a két ház tudja a teljes japán népet és annak érdekeit megjeleníteni. Ezért is tartotta fontosnak, hogy mindkét ház hasonló jogosítványokkal rendelkezzen. Továbbá, Itō kommentárjában is visszaköszön az organikus állameszme, amelynek alapján az állami szervezet csak akkor működhet „egészségesen”, ha abban mindenki megfelelő szerepet kap. Az egykamarás rendszerekben Itō a részrehajlás és a többség zsarnokságának veszélyét látta, és leszögezte, hogy ahol képviseleti rendszer van, ott két kamarára van szükség.²⁴⁵

3.6.3. A kamarák összetétele

Az eredetileg 251 fős főrendi ház (貴族院 *kizoku-in*) tagjai a császári család felnőtt tagjaiból, bárókból, továbbá a császár által kinevezettekből kerültek ki. A főrendi ház elnökét és alelnökét a császár nevezte ki hét évre, ez is utal a császár és a kamara közötti szorosabb kapcsolatra. A főrendi ház összetételét a főrendi házról szóló, 1889. évi 11. számú császári rendelet szabályozta. A főrendek két csoportja: 1) hercegek, tehát a császári család tagjai, 25 éves koruk betöltésével taggá váltak. 2) A bárók esetében is feltétel volt a 25 éves kor elérése, megbízatásukat választással nyerték, mégpedig az egyazon társadalmi rendben tarozók közül kerültek ki a választók és választhatók. A megválasztott bárók száma azonban nem haladhatta meg az adott rendhez tartozók teljes számának egyötödét. Megbízatásuk hét évre szólt. A cselekvőképességében korlátozott, gyengeelméjű vagy büntetőeljárás alatt álló bárók sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek, a sintó papok és méltóságok pedig csak választásra voltak jogosultak.²⁴⁶

A főrendi ház tagjainak harmadik csoportját, - a császári család tagjai és a bárók után - a császár által kinevezettek képezték. A közvetlenül a császár által kinevezettek egyik körét az állam érdekében kifejtett értékes szolgálatuk elismeréseként, élethosszig tartó tagsággal rendelkező, 30 évet betöltött személyek

²⁴⁵Uo. 70-71. o.

²⁴⁶De BECKER 1916, 135. o.

jelentették. Számuk eredetileg 61 volt, majd a fokozatos bővülés eredményeként 125 főben lett maximálva. A császár által kinevezetteknek a másik köre a legtöbb adót fizetők közül került ki. E kör tagjait, a bárókhoz hasonlóan részletes módon szabályozottan, tartományi egységenként a 15 leggazdagabb adófizető maguk közül választotta meg. Azaz minden egyes „ken”, illetve „fu” (prefektúra) egy-egy személyt juttatott ezen a módon a főrendi házba, aki a császári kinevezéssel hét évre szóló megbízatást kapott. Tételesen szabályozta a császári rendelet, hogy a legtöbb adófizetők közül sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek a gyengeelméjűek, cselekvőképtelenek, elítéltek, amennyiben három év nem telt el a büntetés letöltésétől, továbbá akik a választással összefüggésben követtek el bűncselekményt, végül, de nem utolsó sorban a hadsereg és a tengerészet állományának aktív tagjai.²⁴⁷

A főrendi ház tagjának megbízatása császári rendelet útján megszűnt, amennyiben szabadságvesztésre ítélték. Abban az esetben, ha a főrendi ház egyik tagja megbízatásának megszűnését - annak magatartása miatt - a főrendi ház megszavazta, a végső döntést a császár hozta meg, a főrendi ház elnökének jelentése alapján. Fontos megjegyezni, hogy a császári család tagjai nem mondhattak le megbízatásukról, a tagság származásuknál fogva, élethosszig megillette őket a felnőttkor betöltésétől kezdődően. Ellenben a főrendi ház többi tagja, mind a bárók, mind a császár által kinevezettek lemondhattak főrendi házi helyükről.

Az eredetileg 300 fős képviselőház (*shugi-in*) összetételét a választások kitűzését megelőző legalább egy évben, legalább tizenöt yen évi adót fizető, egy helyben lakó, 25 év feletti férfiakból közvetlenül választott képviselők alkották. A választás menetét, a főrendiháztól eltérően, ahol a császári rendelet volt a jogforrás, törvény szabályozta. A passzív választójog alsó korhatára harminc év volt. A tagokat közvetlenül, titkos szavazás útján választották meg.²⁴⁸

Sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek a cselekvőképtelenek, fizetéképtelenek, nemesi házak fejei, katonai és tengerészeti állomány aktív tagjai, iskolai diákok. Nem voltak választhatók többek között a sintó papok és méltóságok,

²⁴⁷ Uo. 136. o.

²⁴⁸ FUJII 1940, 206-207. o.

a kormányszatnak a választással kapcsolatos feladatokat ellátó tisztviselői, továbbá a bírák, az ügyészek, és a rendőrök.²⁴⁹

A képviselőház tagjainak megbízatása megszűnt a ház feloszlásával, a képviselő halálával, kizárással, lemondással, és a megbízatás kitöltésével.

A két házban az együttes tagságot a Meiji-alkotmány tiltotta, azaz egyszerre senki sem lehetett mindkét kamara tagja. Fontos megjegyezni, hogy míg a képviselőház feloszlását az alkotmány lehetővé tette, addig a főrendi ház esetében ezt az intézményt nem ismerte el. Ugyanakkor, a képviselőház feloszlása esetén a főrendi ház ülését fel kellett függeszteni.²⁵⁰

3.6.4. A parlament működése

A parlament szerepe a hatalom-elválasztás korlátozott jellegéből és a császári szuverenitásból adódóan igen korlátozott volt. Az alkotmány 7. cikke alapján a parlament ülésének összehívása, megnyitása, berekesztetése, feloszlása mind a császár hatáskörébe tartozott. A parlament alkotmányos súlyát jól mutatja az a tény is, hogy ülésezési gyakorlatát leginkább a Magyar Népköztársaság Országgyűléséhez lehetne hasonlítani, hiszen eleinte évente egy²⁵¹ rendes ülészsakra ült össze, amely legfeljebb három hónapig tartott. Az ülés megnyitását követően a határozatképesség megállapításához a megválasztott tagok legalább egyharmadának jelenléte volt szükséges. Az eredményes szavazásokhoz főszabály szerint a jelenlévő tagok abszolút többségének azonos szavazatára volt szükség, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött.²⁵² A parlament ülései főszabály szerint nyilvánosak voltak, azonban parlamenti határozat vagy kormány kérése nyomán, az elnök elrendelhetette zárt ülés tartását, különösen külügyi, bizonyos pénzügyi és egyes személyi kérdések esetében.²⁵³

Az ülészsak első napját általában december közepén tartották, amit rövid időn belül többhetes újévi szünet következett, aminek eredményeképpen évente

²⁴⁹ A képviselőház tagjainak választásáról szóló törvény, 13-17. cikk

²⁵⁰ FUJII 1940, 206-209. o.

²⁵¹ Meiji-alkotmány 41. cikke

²⁵² Meiji-alkotmány 47. cikke

²⁵³ Meiji-alkotmány 48. cikke, ITÖ 1906, 86. o.

körülbelül hat napot tett ki a ténylegesen ülésezéssel töltött napok száma.²⁵⁴ Rendkívüli ülésekre sor kerülhetett és került is, főszabályként választásokat követően, a központi költségvetéssel összefüggésben. Az ülészak működése és időtartama szempontjából fontos utalni a Meiji-alkotmány azon rendelkezésére is, amelynek alapján egy elutasított törvényjavaslat vagy a császár által ki nem hirdetett törvény egy ülészakon belül ismételten nem volt tárgyalható.²⁵⁵

A parlament korlátozott szerepéből adódóan a parlamenti viták súlyponti helye a plenáris ülés volt, a bizottságok szerepe nem volt kiemelkedő. E korszakban három féle bizottság működött: házbizottság, állandó bizottságok költségvetés, pénzügyi ellenőrzés és fegyelmi ügyekben, valamint a törvényjavaslatokat megtárgyaló eseti bizottságok. Ez utóbbiak állandó státuszra emelésére a harmincas évek elején történetek kísérletek, ám ezek elbuktak, és változást a bizottsági rendszer megerősítésében csak a második világháború utáni időszak hozott.²⁵⁶

A birodalmi parlament legfontosabb alkotmányos feladatköre a törvényjavaslatokhoz szükséges hozzájárulás biztosítása volt, azaz a folyamatban lévő törvényjavaslatok megtárgyalása. Ehelyütt érdemes egy általánosabb kérdést feltenni: mely kérdések szabályozása esetében volt szükség meiji-kori Japánban a törvényi szintű normára? *Itō* kommentárjában igen formális választ adott e kérdésre: az alkotmány által meghatározott esetekben és törvénymódosítás esetében.²⁵⁷ Az alkotmány számos területet kifejezetten nevesített: hadi állapot következményei, állampolgárság, alapvető jogok és kötelezettségek, választás, bíróságok, költségvetés, adózás és a számvevőszék.²⁵⁸

A parlamenti hozzájárulás azonban a Meiji-korban leginkább csak az állami költségvetéssel összefüggő bevételek és kiadások kapcsán bírt jelentőséggel, mivel a törvényalkotási folyamatra a kormány és a császár is közvetlen hatást tudott gyakorolni. Ennek alapján a költségvetési törvényjavaslatot - amelyet csak a kormány nyújthatott be - először a képviselők háza vitatta meg, azt követően a főrendi ház. A

²⁵⁴ RAMSDELL 1992, 5. o.

²⁵⁵ Meiji-alkotmány 39. cikke

²⁵⁶ BAERWALD 1974, 88. o.

²⁵⁷ ITŐ 1906, 76. o.

²⁵⁸ Külön kérdést képvisel a császári családról szóló „törvény”, hiszen ez csak nevében törvény, valójában egy császári rendelet, amelynek módosításához sem volt szükség parlamenti tárgyalásra. Ld.: Meiji-alkotmány 74. cikkét

költségvetési törvényjavaslat megvitatása és elfogadása mellett, amely jogosítványokkal tehát már a birodalmi parlament is rendelkezett, a javaslat módosítására csak nagyon korlátozott lehetősége volt a parlamentnek. Parlamenti támogatás hiányában az előző évi költségvetést kellett alkalmazni. Hasonló volt a szerepe a parlamentnek az adótörvényeknél is, azaz megvitathatta és megszavazhatta azokat.

E korlátozott szerep nemcsak a császári szuverenitásból fakadt, hanem abból a tényből is, hogy a Meiji-korszakban a kormány és a genrō-in kör fokozatosan kibontakozó ellenzéke hallathatta hangját leginkább a parlamentben. Meg kell azonban említeni, hogy a Meiji-alkotmány mindkét ház számára biztosította a törvényjavaslat önálló betérjesztésének lehetőségét.²⁵⁹ Itō kommentárja meg is erősíti, hogy a parlament által betérjesztett törvényjavaslatok a kormányzati törvényjavaslattal teljesen azonos rangban helyezkednek el, elfogadásuk és császári kihirdetésük esetén teljesen egyenrangúnak kell tekinteni azokat.²⁶⁰

A parlament mindkét háza számára további jogosítványokat tartalmazott a Meiji-alkotmány, aminek alapján a kormányzat ellenőrzése keretében kérdések feltevésére volt lehetőség, további kormányzati tájékoztatás kérésére a legkülönbözőbb ügyekben. Szintén alkalma nyílt a parlamentnek arra, hogy a császártól írásban tájékoztatást kérjen, továbbá egy császári felszólalásra közvetlenül reflektáljon, kifejezze elismerését, továbbá a császárt - méltóságának teljes tiszteletben tartása mellett - tájékoztassa álláspontokról, véleményekről. Nem volt ugyanakkor hatásköre a hadiállapot elrendelésére, szerződések kihirdetésére és a fegyveres erők irányítására, továbbá a császári udvar igazgatása is a parlament hatáskörén kívül állt.²⁶¹

3.6.5. A képviselői egyéni jogok

²⁵⁹ Meiji-alkotmány 38. cikke

²⁶⁰ ITŌ 1906, 77. o

²⁶¹ FUJII 1940, 126-127. o.

A parlamenttel kapcsolatosan érintendő következő kérdések a ház működésével,²⁶² a képviselők munkájával függenek össze, mint például a képviselői kizárás, mentelmi jog felfüggesztése stb.

E ponton pedig elérkeztünk a képviselői egyéni jogok csoportjához. A képviselők mentelmi jogát a Meiji-alkotmány elismerte (53-54. cikk), ennek alapján nem voltak felelősségre vonhatók a munkájukkal összefüggésben a parlamenten belül tett nyilatkozataikért, leadott szavazataikért, megillette őket a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága. Azaz, csak a parlamenten belül élvezték teljes mértékben a mentességet, házon kívül nyilatkozataikért az általános szabályok szerint feleltek. Továbbá, eljárás ellenük, a tettenérés és az állam elleni bűncselekmények kivételével, csak a ház hozzájárulása esetén volt indítható. A további egyéni képviselői jogok katalógusába a Meiji-korban beletartozott a kérdés feltétele a kormánynak, törvényjavaslatok benyújtása, a már említett szólás szabadsága, továbbá az illetményhez és utazási költségtérítéshez való jog.²⁶³

Az alkotmány rendelkezett továbbá²⁶⁴ a parlament és a választók, pontosabban az állampolgárok közötti alkotmányos kapcsolattartásról is, amikor kimondta, hogy minden állampolgár kérelemmel fordulhat a parlamenthez, amely azt meg is vitathatja. Természetesen, az állampolgári indítványok és kérelmek tárgyalása kapcsán a parlament semmilyen kötelezettséggel nem rendelkezett, ugyanakkor a képviselői elvet erősítette ez a rendelkezés, amely által közvetlenül is fordulhattak az állampolgárok a parlamenthez.

Az alkotmány sajátos jogforrási jellegéből adódóan az alkotmány 73. cikke alapján az alkotmánymódosítás kezdeményezése a császár kizárólagos hatásköre volt. Azaz, sem a parlament, sem a kormány nem kezdeményezhette az alkotmány módosítását, csak maga a császár. Amennyiben sor került volna az alkotmány módosítására, akkor annak megvitatásához a kamarák összes tagjai kétharmadának jelenléte lett volna szükséges. A Meiji-alkotmány csak ebben az esetben, az alkotmány módosítása esetére írta elő a minősített többséget. Ez a cikk tovább erősíti

²⁶² Meiji-alkotmány 51. cikke

²⁶³ De BECKER 1916, 141. o.

²⁶⁴ Meiji-alkotmány 50. cikke

a császár és az alkotmány közötti szoros kapcsolatot, de leginkább az alkotmány sérthetlenségét.²⁶⁵

A végrehajtó és törvényhozói hatalom korlátozott elválasztása, de még inkább a parlament hatáskörének szimbolikus jellege abban is kitűnik a Meiji-alkotmányból, hogy – amint azt már korábban említettük – a kormány parlamenti felelősségét nem ismeri. A minisztereket a császár nemcsak kinevezhette, hanem bármikor el is mozdíthatta. A miniszterek a császárnak voltak közvetlenül felelősek, és egyenként, mivel ebben a korszakban nem volt ismert a kormány, mint testület felelőssége Japánban. Önmagában az is sokat mond, hogy a kormány kapcsán az alkotmány csupán a miniszteri ellenjegyzésről rendelkezett az 55. cikkben, ami pedig a császári felelősségnélküliséget és sérthetlenséget teljesítette ki.²⁶⁶

A parlament összetétele a korszakban fokozatosan bővült, hiszen 1925-ben az általános férfi választójog bevezetésével 1928-tól kezdődően 466 képviselő került megválasztásra. Ekkor már a teljes népesség közel 20 százaléka, körülbelül 12 millió japán férfi rendelkezett választójoggal. A korabeli képviselők tevékenységét számos krónika őrzi, az erkölcsi vagy korrupciós botrányokhoz nem volt szükség nyugati modellekre, ezek mintegy „maguktól” bekövetkeztek. Az újraválasztás lehetőségét nem korlátozta semmilyen rendelkezés, így számos képviselőházi tag mandátuma igen hosszú ideig tartott: a „rekorderek” táborát *Ozaki Yukio* liberális képviselő vezeti, aki az 1890. novemberi alakuló üléstől egészen 1953-ig folyamatosan tagja volt a parlamentnek.

3.7. Igazságszolgáltatás a Meiji-korban

A feudális Japánban az államtanácson belül volt egy igazságügyi „minisztérium”, azonban annak feladatai az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó végrehajtási és bírósági feladatokat is lefedték. Az eljárások ellenőrzése, büntetés meghatározása, szabadságvesztés, adóssági ügyek központilag mind e „minisztérium” kezében futottak össze (de az egyes feudális tartományok önálló igazságszolgáltatást is működtettek). A központi bírúk is e szerv alá tartoztak, amelyek tehát figyelemmel

²⁶⁵ HIROTA 2000, 520-524. o.

²⁶⁶ ABE 1988, 14-15. o.

kísérték az egyes eljárásokat. A fellebbezés a feudális Japánban mai fogalmak szerint mindvégig ismeretlen volt. A katonai osztály (szamurájok) befolyásának megerősödésével az igazságszolgáltatás is az uralmuk alá került.

A Meiji-fordulatot követően 1871-ben Tokióban hozták létre az első önálló bíróságot, majd 1872-ben a kereskedelem számára megnyitott kikötőkben is bíróságok álltak fel. 1875-ben pedig elrendelték a Legfelsőbb Bíróság (*Daishi-in*) létrehozását, továbbá az igazságügyi „miniszter” feladatkörébe került a bírósági szervezetrendszer felügyelete, azonban az egyes, folyamatban lévő ügyekre már nem lehetett befolyása. A bírósági szervezeten belül megjelentek a kerületi, városi, illetve felsőbbbíróságok, ahol a fellebbezés lehetővé vált.²⁶⁷

A bírósági szervezetrendszer egészen az alkotmányozás előrehaladtáig a francia igazságszolgáltatási rendszert vette át, elnevezésében is. A Legfelsőbb Bíróság elnevezése a francia *Cour de Cassation*-nak felel meg, de az alsóbb szinteken is szó szerint átvették a francia megfelelőt: Chian-saibansho (Justice de paix), shishin-saibansho (Tribunal de première instance), koso-saibansho (Tribunal d’appel).²⁶⁸

A fenti kezdeti reformok után az alkotmánnyal egy időben, a német *Otto Rudorff* tervezete alapján készült el a bírósági szervezetről szóló törvény, amelyet 1890-ben fogadtak el.²⁶⁹

A Meiji-alkotmány ötödik fejezete tartalmazta a bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket. A kormánytól és a parlamenttől eltérő önálló bírósági fejezet előremutató ugyan, azonban sem az alkotmány kommentárja, sem a későbbi gyakorlat nem bizonyította azt, hogy valójában szétvált volna egymástól a végrehajtó és az igazságszolgáltatási hatalmi ág.

Itō kommentárjában is elismeri a végrehajtás és igazságszolgáltatás közötti alapvető különbségeket, valamint a képzett és törvényi előírásoknak megfelelő bírák

²⁶⁷ LUNEY 1993, 122-125. o.

²⁶⁸ ITOH 1989, 10. o. Itoh arra is rámutatott, hogy amikor a francia felsőbbbíróságot átnevezték, a japán felsőbbbíróság elnevezése is megfelelően módosult: Cour d’appel (kosoin)

²⁶⁹ NAKAMURA 1971, 80-81. o. Megjegyzi ugyanakkor azt is Nakamura, hogy a polgári perrendtartással szemben a bírósági szervezetrendszerről szóló törvényt nem lehet „csupán pusztán másolatnak” tekinteni. Értelemszerűen ezzel a francia alapokat porosz modell mentén szervezték újjá.

alkalmazásának szükségességét, azonban kijelenti, hogy az igazságszolgáltatás a végrehajtás egyik ága, azaz attól elkülönül, de az alá tartozik.²⁷⁰

A Meiji-alkotmány 57. cikke alapján az igazságszolgáltatást a bíróságok törvény alapján, a császár nevében végezték. Ez utóbbi arra utal, hogy az igazságszolgáltatás végső soron a császári szuverenitásból fakadt, mivel minden hatalomnak ő volt a forrása. A bírák kinevezése szintén a császár feladata volt, a bírák az ő nevében ítéleztek. A bírák működésük tekintetében élveztek függetlenséget, azaz a Meiji-alkotmány is előírta, hogy önálló bírósági szervezetrendszer keretében működik majd az igazságszolgáltatás, továbbá az 58. cikk alapján törvényi feltételek betöltése esetén volt e tisztség gyakorolható és annak megfosztása is csak büntetőjogi felelősségre vonás vagy igazgatási jogkörben hozott büntetés miatt volt lehetséges.²⁷¹

A bírói tisztség betöltésének előfeltétele, a korábbi feudális hagyományoktól eltérően, már a megfelelő képzettség megszerzése volt. A bírák függetlenségét az is elősegítette, hogy kinevezésüket az egyetemi tanulmányok befejezését követően, az igazságügyi minisztérium által felügyelt, tizennyolc hónapos gyakorlat teljesítése után kaphatták, amely a fenti kivételektől eltérően élethosszig tartott.²⁷²

A bírósági szervezetről szóló törvény négyfokozatú bírósági és ügyészségi rendszert hozott létre. Az ügyészségi szervezet a bírósági rendszerrel szimmetrikusan épült ki. A rendszer csúcsán állt a Legfelsőbb Bíróság, amelyben büntető és polgári kollégiumok működtek, és ötfős tanácsban hozta meg döntéseit, s legvégső fellebbviteli fórumként működött. A Legfelsőbb Bíróság alatt az összesen hét, területileg illetékes fellebbviteli bíróság ítélezett, amelyben szintén büntető és polgári kollégiumok létesültek, és háromfős tanácsban az ún. helyi bíróságok által első fokon megtárgyalt ügyekben határoztak. Elsőfokú bíróságként az összesen negyvenkilenc tartományi bíróság, illetve a kisebb jelentőségű ügyekben, például ingatlan nyilvántartás vagy egyes családjogi, öröklési jogi kérdésekben az összesen háromszázegy, egyesbíróként eljáró „járásbíróság” rendelkezett hatáskörrel.²⁷³

²⁷⁰ ITÖ 1906, 114. o.

²⁷¹ Ismerte azonban a bírósági szervezetről szóló törvény az ún. átmeneti nyugdíjazás (hishoku) intézményét is, amely mellett az illetmény egyharmadára volt jogosult a bíró. ITÖ 1906, 116. o.

²⁷² De BECKER 1916, 141-144. o.

²⁷³ FUJII 1940, 301-306. o. ITÖ 1906, 115-116. o.

A Meiji-alkotmány 60. cikke alapján, törvényben meghatározott esetben, különbíróóságok létesítésére volt alkotmányos lehetőség. E bíróságok azonban csak törvényi felhatalmazás alapján kezdhették meg működésüket.

A Meiji-alkotmány 61. cikke egyrészt külön törvény alapján felhatalmazást teremtett a közigazgatási bíróság felállítására, amely a közigazgatás működésével összefüggésben keletkezett jogsértések tekintetében felülvizsgálati jogosítvánnyal bírt. Másrészt arról is rendelkezett, hogy a közigazgatási ügyekben hozott határozatok bírósági úton nem támadhatók meg. Azaz, nem ismerte el a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát. 1890-ben kibocsátott, közigazgatási bíróságokról szóló törvény egyetlen bíróságot hozott létre Tokióban, amely a közigazgatási határozatok egy szűk körét vizsgálhatta, ugyanakkor e bíróság határozatai ellen jogorvoslatra nem volt lehetőség.²⁷⁴

E rendelkezés értelmezésénél emlékeztetnünk kell arra, hogy a Meiji-alkotmány nem ismerte az államhatalmi ágak elválasztását, sem a közigazgatási ügyek elleni rendes bírósági felülvizsgálati eljárást.²⁷⁵ A közigazgatási bíróság elnevezés pedig könnyen félreérthető, mert a gyakorlatban nem mint bíróság, hanem mint közigazgatási hatóság járt el. Amennyiben lehetőség nyílt volna a bíróságoknak, hogy felülvizsgálják, akár a közigazgatási ügyekben hozott határozatot, akkor azzal a végrehajtó és törvényalkotói hatalom feletti igazságszolgáltatási túlsúlyt kodifikálták volna, amely nem fért össze a tennō-rendszerrel.²⁷⁶ A közigazgatási bíróságok szervezeti és működési rendje különbözött a rendes bíróságokétól, a bírói tisztséget is általában nyugdíjas kormányzati tisztviselők töltötték be.²⁷⁷

Az igazságszolgáltatás kapcsán meg kell jegyezni, hogy annak szervezeti felépítése, a rendes bíróságok területén legalábbis, egyértelműen a kontinentális hagyományokra emlékeztetett, de *Noda* professzor nagyon találóan rávilágított a meiji-kori igazságszolgáltatás sajátosságaira, miszerint: annak ellenére, hogy a törvényeket egyik napról a másikra meg lehetett változtatni, mindazokat, akik a törvények hatálya alá tartoztak, illetve akik a törvényeket alkalmazták már nem.

²⁷⁴ ULE 1984, 650. o.

²⁷⁵ LUNEY 1993, 124. o.

²⁷⁶ ITŐ 1906, 120-121. o.

²⁷⁷ LUNEY 1993, 123-125. o.

Azaz, a meiji-kori jogszolgáltatás gyakorlatában továbbra is a kulturálisan elfogadott normák maradtak előtérben az átvett külföldi jogszabályok eredeti tartalmi kritériumaival szemben.²⁷⁸

A bírósági szervezetről szóló törvény is része volt a modern jogrendszer létrejöttét szabályozó törvényeknek, amelyek a Meiji-alkotmánnyal együtt az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálatának előfeltételét jelentették.

3.7.1. Az alkalmazandó jog létrejötte: a recepció főbb állomásai

Az alábbiakban nagyon röviden áttekintjük a kontinentális jogi recepció főbb állomásait.

A Meiji-korszak recepciós folyamatának első évtizede alapvetően a francia jogi hatások térhódítását jelentette, hiszen a napóleoni kodifikációs rendszer a maga teljességében és átláthatóságában egy olyan modellt állított, amelynek a japán hagyományokhoz való hozzáigazítása reális célkitűzésnek tűnt. Az európai jogok recepciója 1870-ben, a francia Code Civil fordításával kezdődött. Két polgári törvénykönyvi tervezet is készült, (1872-*kokoku minpō karikisoku*, illetve 1873/74-*minpō soan*), amelyben *Rinshō Mitsukuri-nak* volt nagy szerepe, ám ezek még valóban csak pusztán fordítások voltak, s az eltérő kultúrájú, társadalmú Japánban nem bizonyultak életképesnek.²⁷⁹

Az első modern japán törvénykönyv születésében a japán kormány által meghívott külföldi jogtudósok működtek közre, különösen a francia *Gustave Émile Boissonade*, aki korábban Párizsban oktatott büntetőjogot és a neoklasszikus iskola híve volt,²⁸⁰ s Japánban töltött két évtizednyi munkásságának első részeként készítette el a büntető- (*keihō*), illetve büntetőeljárás (chizai-hō) törvénykönyv tervezetét. Az 1877-re elkészült, erőteljesen a francia kodifikációra, a *Code Penal-ra* (1810) és a *Code d'Instruction Criminelle-re* (1808) épülő törvényeket - japánra történt

²⁷⁸ NODA 1992, 58. o.

²⁷⁹ MAKOTO 1979, 525-526. o.

²⁸⁰ TAKAYANAGI 1963, 15. o.

lefordításuk és némi módosítás²⁸¹ után - 1880-ban kihirdették, s 1882-ben pedig hatályba is léptek.²⁸²

A polgári törvénykönyv (民法) *minpō* születése azonban összetettebb folyamat volt. A kormány *Boissonade* professzort már 1879-ben felkérte a polgári törvénykönyv tervezet vagyoni jogi rendszerének kidolgozására. A teljes polgári törvénykönyv 1890-re ugyan elkészült, ám *Henry Maine* és *John Austin* analitikus iskolájának elméleteit tanulmányozó angol²⁸³- illetve a *Bousquet* és *Boissonade* természetjogi koncepcióját képviselő francia jogi iskola között kiobbant kodifikációs vita következtében soha nem lépett hatályba.²⁸⁴

A recepció második szakaszában, az 1881. évi politikai válságot követően, az alkotmányozási folyamat előrehaladtával német jogtudósok meghívására került sor. A nyolcvanas évek második felében született törvények mögött már a német hatás tapintható ki, sőt a századfordulón a francia mintára létrejött büntetőjogi törvényeket is revízió alá vették, így született meg például 1907-ben az „új” büntetőtörvénykönyv.

A recepció legjelentősebb állomása a polgári törvénykönyv megalkotása volt, amely annak ellenére, hogy a német pandekta-rendszer szerint épült fel, nem tekinthető egyszerű fordításnak. Elegendő, ha csak arra gondolunk, hogy a törvénykönyvszerkesztői *Nobushige Hozumi* az angol, *Masaki Tomii* a német, *Kenjiro Ume* pedig a francia jog híve volt, így a több mint húsz év alatt elkészült törvény egy valódi szintézist tudott teremteni. Megjegyzendő azonban, hogy a német hatás, s elsősorban *Bernard Windscheid*²⁸⁵ munkásságának dominanciája mellett. A családjogi

²⁸¹ A büntető törvénykönyv legfontosabb újítása a *nulla poena sine lege*, valamint a *nullum crimen sine lege* elvek törvényi szinten történő bevezetése jelentett. (2 és 3. cikk) Ld. TAKAYANAGI, 1963. 15. o.

²⁸² ODA 1992, 27. o.

²⁸³ Az angol-amerikai jog ismertetésében a Tokióban akkoriban oktató Henry T. Terry és John H. Wigmore játszott nagy szerepet.

²⁸⁴ A gyakran a Savigny-Thibaut vitához hasonlított jelenség valódi, gyakran érzelmi, csupán az iskolák közötti versengést jelképező vitájához Ld. *Nobushige Hozuminak*, a japán összehasonlító jogtudomány megalapítójának és a kor egyik legkiemelkedőbb jogászának írásainak részleteit: NODA 1976, 204-207. o.

²⁸⁵ A pandektista *Bernard Windscheid* ugyanis a (német) BGB első tervezetében játszott nagy szerepet.

és öröklési jogi könyvek, amelyek alapvetően a japán hagyományokat kodifikálták, 1898-ra készültek el, s így 1898. július 16-án a teljes *minpō* hatályba lépett.²⁸⁶

A német jogtudósok közreműködése nyomán elkészült alapvető jelentőségű törvénykönyvek a következők voltak. Az 1890 áprilisában kihirdetett és 1891. január 1-jén hatályba lépett polgári eljárásjogi törvény²⁸⁷ (*minji soshohō*) szinte szó szerint a német *Zivilprozessordnung* fordítása. A kereskedelmi törvénykönyv pedig a német *Handelsgesetzbuch* rendelkezésein alapult, hatályba 1899 júniusában lépett. E törvénykönyvek előkészítésénél *Otto Rudorff*, *Hermann Roesler* és *Hermann Techow* szerepét kell kiemelni.²⁸⁸

A fenti törvények hatályba léptek, azonban alkalmazásuk össze sem hasonlítható a nyugati, főként kontinentális francia és német jogi gyakorlattal. E korszak ilyen szempontú összehasonlító vizsgálata egy külön tanulmányt is megérdemelne. Ehelyütt elég utalni nemcsak *Noda* professzor fenti megállapítására, hanem a dolgozat elején²⁸⁹ ismertetett tényezőkre a hagyományos japán jogfelfogás vagy pereskedési hajlam tekintetében, azaz ez az a terület – az igazságszolgáltatás és az alapvető polgári és büntető anyagi, valamint eljárásjogi törvénykönyvek – amelyek a betű szintjén nagyon európaiak, azonban a gyakorlatban a japán hagyományokat tükrözték vissza.

3.8. „Alapjogvédelem” és a Meiji-alkotmány

A Meiji-alkotmány nem tartalmazott az európai felvilágosodás értelmében vett emberi jogokat, az alapvető jogokat a császár által alattvalóinak nyújtott ajándéknak tekintették.²⁹⁰ A Meiji-alkotmány II. fejezete ugyanakkor az „állampolgárok alapvető jogai és kötelességei” alcímet viselte. E jogosultságok korlátozott jellegére a fejezet két utolsó cikke különösen rávilágít. A 31. cikk alapján ugyanis, háború idején vagy

²⁸⁶ A Ptk. első három könyvét az 1896. évi 89. törvénnyel, a negyedik és ötödik könyvét pedig az 1898. évi 9. törvénnyel hirdették ki.

²⁸⁷ Megjegyzendő, hogy úgy lépett hatályba a polgári eljárásjogi törvénykönyv, hogy az anyagi szabályokat nem törvény tartalmazta, hiszen azok csak a kilencvenes évek második felétől voltak alkalmazandók.

²⁸⁸ NAKAMURA 1971, 79-83. o.

²⁸⁹ II/2.2 fejezetpont

²⁹⁰ BEER-MAKI 2002, 180. o.

rendkívüli helyzetben, a felsorolt alapvető jogok és kötelességek a császári hatalom gyakorlását nem befolyásolhatják. Ebben a rendelkezésben *Fujii* professzor a szuverén kivételes hatalmának megnyilvánulását látja. Szerinte ugyanis a japán állampolgárok jogai nem korlátlanok, mivel a császári hatalom, a császári szuverenitás az egyetlen, ami nem korlátozható. A császári hatalom isteni eredetű, míg bármilyen állampolgári jog a császárnak köszönhető.²⁹¹

A fejezet 32. cikke pedig úgy rendelkezett, hogy az alapjogok a katonaságnál és a haditengerészetnél csak annyiban érvényesülhetnek, amennyiben azok a testületek szabályzataival nem ellentétesek. E két cikknek a jelentősége azonban nem annyira a Meiji-korszakban mutatkozott meg, inkább a Shōwa-korszak első felében.

Az alapvető jogok kapcsán további szűkítést jelentett, hogy azok címzettjei kizárólag a japán állampolgárok voltak. Azaz, az alkotmány alapjogi rendelkezései nem terjedtek ki a Japán területén tartózkodó nem japán állampolgárokra.

Az alapjogok értelmezése tekintetében érdemes rövid történeti visszatekintést adni, mivel az a császár és az alattvalók közötti sajátosan japán viszonyrendszer történelmi fejlődésének eredménye. A koraközépkori időkben a császárok az alattvalóik felé minden évben egyszer kifejezték szeretetüket és országuk kincsének tekintették őket, cserébe az alattvalók hűséget és engedelmességet fogadtak a császárnak, és életüket boldognak tekintették.²⁹² A szamuráj családok és klánok időszakában ez a szoros kapcsolat a társadalom és a császár között meggyengült, azonban a Meiji-korszak e tekintetben is a X. század előtti hagyományok felelevenítését jelentette.

A Meiji-alkotmány alapjogi katalógusa elsősorban az állampolgárok alapvető kötelességeit sorolta fel, továbbá a néhány nevesített alapjog esetében a megfogalmazásból az alapjogok korlátozott volta ismerhető fel. A Meiji-alkotmány alapján minden egyes alapjog csak a törvényi keretek között érvényesült, ezzel pedig az alkotmány egyúttal felhatalmazást biztosított az alapjogok törvényi korlátozására. Ennek alapján a Meiji-korban ezen jogok feltétlen gyakorlása nem volt biztosított.²⁹³

²⁹¹ FUJII 1940, 180. o.

²⁹² ITŌ 1906, 38-40. o.

²⁹³ MAKI 1993, 50. o.

A Meiji-alkotmány 19. cikke a hivatalviselés feltételeit határozta meg, amely alapján a korábbi társadalmi, származási szempontok helyett a hivatali tisztségek betöltése életkor és szakmai követelmények függvénye lett. Azaz, a Meiji-alkotmány megnyitotta az államapparátust a társadalom szélesebb rétegei előtt is.²⁹⁴

A Meiji-alkotmány 20. cikke hadkötelezettséget írt elő, amely szintén régi történelmi hagyományokra nyúlt vissza, hiszen a császárért való szolgálat, a haza védelme a Taika-reform korszaka óta megkülönböztetett jelleggel bírt. A hazáért való önfeláldozás a császárnak való engedelmességből fakadt. A hadkötelezettség már a Meiji-korszak elején bevezetésre került minden húszéves férfi számára, és háború idején a 17 és 40 év közötti férfiak behívására kerülhetett sor. E cikk tehát a régi hagyományokat kodifikálta annak érdekében, hogy megőrizze a császári szolgálat értékét. ²⁹⁵

A Meiji-alkotmány 21. cikke a közteherviselésről rendelkezett, amelynek gyökere szintén a Taika-reform idejére nyúlik vissza.

Az alapjogok rövid katalógusát a 22-30. cikkek tartalmazzák:

- lakóhely szabad megválasztásához és változtatásához való jog,
- személyi szabadság védelme,
- bírói eljáráshoz való jog,
- lakóhely és magántulajdon védelme,
- levéltitok védelme,
- vallás- és szólásszabadság védelme,
- petíciók benyújtásának joga.²⁹⁶

Az alapjogok azonban a Meiji-korban nem érvényesülhettek korlátlanul, nemcsak a fent már említett rendelkezések, hanem az egyes alapjogokra vonatkozó különleges korlátozások miatt sem. A lakhelyváltogatás – ami az Edo-korszakban számos viszonylatban tiltott volt – a Meiji-korban is csak az ország területére vonatkozott, azaz nem foglalta magába a kivándorlás lehetőségét.

A magántulajdon védelme mindig a közösségi érdeknek megfelelően érvényesült, a vallásszabadság pedig addig terjedt, ameddig a vallási előírások a császári

²⁹⁴ FUJII 1940, 161-162. o.

²⁹⁵ Uo. 178. o.

²⁹⁶ TAKII 2007, 53-154. o.

törvényeknek, szabályoknak megfeleltek, azaz valamely vallási szabályra hivatkozva senki sem hivatkozhatott állampolgári kötelességei alól való mentességre. A petíciók benyújtásának a joga pedig csak azon személyekre vonatkozott, akik nem tartoztak a birodalmi Japán állami alkalmazottainak körébe.²⁹⁷

3.9. A militarizmus térnyerése - a felemelkedő nagyhatalom

Amint arra már utaltunk, a Meiji-korszak legfontosabb célkitűzéseit a *fukoku kyōhei* „gazdag ország, erős hadsereg”²⁹⁸ mottóban lehetne összefoglalni. Nemcsak az ipar fejlődött, a közjogi berendezkedés szilárdult meg, hanem közben a kelet-ázsiai erőviszonyok is átalakultak. Japán az amerikai Perry sorhajókapitány 1853. júliusi érkezésekor szembesült azzal, hogy a sógunátus a fegyverkezés tekintetében teljesen elmaradt a nyugati hatalmaktól. Az erős hadsereg célkitűzése azt jelentette, hogy Japán Kelet-Ázsia nagyhatalmává fejlődjön, ennek pedig leghatékonyabb eszköze a Kína-központú status quo felbontása volt.

Az erős hadseregnek és a militarizmus térnyerésének egyik első, mindenki számára nyilvánvaló bizonyítéka Kína veresége volt az első japán-kínai háborúban (1894-1895). A japánok győzelme váratlanul érte a nyugati hatalmakat, különösen a japán hadi flotta kiépítésében sok támogatást és segítséget nyújtó angolokat.²⁹⁹ A háború következtében Japán Kína tekintetében szabad kezet nyert Korea felé, valamint annektálta Tajvant. Azaz Japán nemcsak, hogy elkerülte a gyarmatosítást a Meiji-korszak felülről kezdeményezett reformjairévén, de néhány évtizeden belül már területi követeléseket támasztott, regionális nagyhatalommá lépett elő. Ahogy a korabeli amerikai sajtó találóan megállapította: Kína legyőzésével a korábban barbárnak tekintett Japán a „civilizált” országok sorába lépett.³⁰⁰

Korea, valamint Mandzsúria, azonban nemcsak Japán számára, de a kelet-ázsiai gyarmatosítás kiterjesztésében érdekelt Oroszország számára is stratégiai célpont volt. Ez az érdekellentét vezetett ahhoz, hogy 1904 februárjában Japán megtámadta

²⁹⁷ ITŌ 1906, 50-62. o.

²⁹⁸ Ld. REISCHAUER 1995, 105. o., ODA 1992, 31. o.

²⁹⁹ Antony Best, a London School of Economics and Political Science professzora által a „*Britain, Japan and the Challenge of Pan-Asianism, 1895-1956*” címmel 2011. július 27-án Kiotóban tartott előadása alapján.

³⁰⁰ KEENE 2002, 484-510. o.

Oroszországot és a Togo admirális vezette flotta sorozatos győzelmeket ért el. Az 1905 szeptemberében aláírt békeszerződés alapján Korea egészen japán befolyás alá került és Oroszország lemondott Szahalin déli részéről, továbbá Oroszország kivonult Mandzsúriából.

Japán 1910-ben Koreát gyarmatává tette, s a megszállás a második világháború végéig fennmaradt, s ez a két nép történetének sok tekintetben mindmáig kritikus fejezetét képezi.³⁰¹

A gyarmatosítás utolsó fázisában, a kelet-ázsiai színtéren Japán vezetésével végbement változások az Oroszország ellensúlyozásában érdekelt nyugati hatalmak igényeivel nem ütköztek, sőt ugyanazon célból megkötötték az angol-japán barátsági szerződést (1902), majd az Amerikai Egyesült Államokkal is rendezték bevándorlási³⁰² kérdéseiket (1907). Akkor még II. Vilmos német császár aggodalma a „sárga veszedelem” tényérése miatt viszonylag elszigetelt maradt.

3.10. A Meiji-korszak értékelése

A meiji-kori reformok célkitűzései között a modern korban versenyképes japán állam megteremtése, a gyarmati sors elkerülése, majd a nagyhatalmak sorába való emelkedés központi jelentőségű volt.

A többségükben még a XIX. század ötvenes éveiben kötött egyenlőtlen nemzetközi szerződések felülvizsgálatának az ún. kodifikációs vita is gátját képezte.³⁰³A kérdés megítélésében sokáig a társadalom és a kormányzat sem volt egységes, ám végül, elsőként 1893-ban, Londonban sor került az Angliával kötött szerződés felülvizsgálatára. A módosítás alapján a területenkívüliséget előíró rendelkezéseket megváltoztatták, a külföldi kereskedőknek Japán területére szabad belépést biztosítottak, valamint új vámszabályokban is megállapodtak. E szabályok

³⁰¹ Amikor a japán elnyomók a legalapvetőbb emberi és szabadsági jogokat az anyanyelv szabad használatától kezdve semmibe vették, amikor sintóista templomok épültek Koreában és a koreaiak nevét is japánosították.

³⁰² Az eset hátterében az állt, hogy Kaliforniában a lakosság kb. 1%-át kitevő japán bevándorlókat súlyosan diszkriminálták és szegregálták, aminek Theodore Roosevelt elnök és Meiji császár megállapodása vetett véget.

³⁰³ A kérdés kritikai elemzéséhez ld. STEIN 1884, 205-208. o.

alkalmazásának hatályát azonban a polgári és kereskedelmi kódexek megszületéséhez kötötték.³⁰⁴

A recepció legfontosabb vívmánya, hogy Japán számára megteremtette a modernkori fejlődés alapjait, a gyarmatosítás veszélyét elkerülve megőrizte függetlenségét. Japán ez által a modern nyugati hatalmakéval összevethető gazdasági szintre emelkedett. A kontinentális jogok recepciója az európaiaktól gyökeresen eltérő történelmi adottságok és szokások által uralt környezetben valósult meg, ez pedig, véleményem szerint, a japán jogrendszer egyik sajátos vonását jelenti mind a mai napig.

Vagyis az új kódexek összességükben egy európai mintájú, modern társadalom jogszabályait rögzítették, míg a japán társadalom túlnyomórészt valójában az ősi szokások szerint rendezte mindennapi viszonyait. A napóleoni kodifikáció a szabadság és egyenlőség megteremtéséért forradalmat kirobbantó társadalom céljait rögzítette, míg a japán modernizáció kódexei csupán a hatalomgyakorlás és nemzetközi elismertetés jogi hivatkozásait teremtették meg, de sok vonatkozásban nem találkoztak eredeti létrejöttük és japáni érvényesítésük kulturális előfeltételeivel. A kodifikáció szintjén megvalósult a kontinentális hagyományokat átvevő, a kínai jogtól elszakadó modern-kori japán jogrendszer, ugyanakkor a kínai jogtól való eltávolodás a gyakorlatban viszonylagos maradt.³⁰⁵

A Meiji-korszak kormányzatainak a fő célja ekkoriban az volt, hogy olyan intézményi berendezkedést hozzanak létre, amely megőrzi az eredeti japán hagyományokat, de gazdaságilag, technikailag, államszervezetileg az európai hatalmakkal egyenrangúvá teszi országukat.³⁰⁶

4. A Taishō-demokrácia korszaka

³⁰⁴ A polgári, büntető és kereskedelmi jogi törvények megalkotásához ld a szerzőtől *Jogalkotás a meidzsi-korszakban*, Iustum. Aequum. Salutare 1/2005 (online kiadás) <http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20051sz/o1.pdf>

³⁰⁵ NODA 1992, 59-61. o.

³⁰⁶ OKUDAIRA 1993, 7. o.

1912-ben Meiji császár halála után, legidősebb fia, *Yoshihito* trónra lépésével kezdetét vette a Taishō-korszak³⁰⁷ (1912-1926), amelyet gyakran Taishō-demokrácia néven emlegetnek, mivel a kabinet-kormányzás és az általános férfi választójog bevezetésére is ebben a korszakban került sor. Taishō császár apja példája nyomán akart uralkodni, de hamar elhatalmasodó elmebetegsége³⁰⁸ folytán már a húszas évek elejétől kezdve ténylegesen fia, *Hirohito* uralkodott régensként.³⁰⁹

4.1. Kabinet-kormányzás átmeneti bevezetése

A kormányzati rendszer tekintetében a brit kabinet-rendszer alapjainak lerakása előtt röviden ki kell térni a haderő és a kormány közötti kapcsolatra. Amint azt a Meiji-alkotmánynak a kormányra vonatkozó rendelkezései kapcsán is kifejtettük,³¹⁰ a hadsereg vezérkari főnöke a császárt közvetlenül is tájékoztathatta a tervezett katonai akciókról. 1900-ben, amikor *Yamagata Aritomo*³¹¹ másodízben töltötte be a miniszterelnöki tisztséget, elrendelte, hogy a hadügyi és a haditengerészeti tárcát csak aktív állományban lévő tisztek vezethetik. Ezzel, bár akaratlanul, sokban előkészítette a kormányzatban a militarizmus későbbi térnyerését.

Yamagata intézkedésének következtében a hadügyi és haditengerészeti miniszterek felett mind személyi, mind politikai tekintetben csökkent a miniszterelnök befolyása. Ez a kérdés 1912 decemberére politikai válsággá súlyosbodott, ugyanis a hadügyminiszter lemondott, mivel a kormányfő nem támogatta a hadsereg újabb pénzügyi igényeit. Ez pedig a kormány bukását is jelentette. Ugyanakkor az új kormány megalakítására tett kísérletek is megszakadtak, mivel a haditengerészeti miniszter jelölése nem történt meg. Ezzel akarta ugyanis a haditengerészet jelezni a kormány felé, hogy nem támogat olyan politikát, amely csökkentené a hadászati kiadásokat. A megoldást Taishō császár rendelete jelentette,

³⁰⁷ A korszak elnevezésének jelentése: nagy igazság

³⁰⁸ Egy alkalommal például a császár "nem tudta, miért ereszkedik térdre előtte éppen a belga követ, aki - a többi diplomatához hasonlóan - a császári fogadásra várt, és gondolataiba merülten cirógatni kezdte a jóember kopasz feje búbját" Ld. KIRCHMANN 1990, 26. o.

³⁰⁹ Ld. UYESUGI 1923/24, 311-312. o., KIRCHMANN 1990, 24-27. o.

³¹⁰ III/3.5. fejezetpont

³¹¹ *Yamagata Aritomo* (1838-1922) a Meiji-alkotmánnyal összefüggésben már említettük, azonban legnagyobb érdemének a japán modern haderő megteremtését tekintik.

amelyben előírta a haditengerészet számára a kormánnyal való együttműködést. E császári rendelet mögött sokan a miniszterelnököknek jelölt személy hatását érezték és élesen bírálták a császári hatalom aktuálpolitikai célokra való felhasználását. E lépést követően az alkotmányos monarchia védelmében több politikai kezdeményezés is született.³¹²

A frissen megalakult *Katsura-kormány* azonban hamar lemondásra kényszerült, aminek háttérében egy bizalmatlansági indítvány állt, amelyet *Katsura*-miniszterelnök még a császár segítségével sem tudott megakadályozni. A császár ugyanis a bizalmatlansági indítványról való szavazás előtt öt napra felfüggesztette a parlament ülését. A politikai válság a miniszterelnök lemondásával oldódott meg. Ez pedig egy új – igaz átmeneti – korszak kezdetét jelentette. Azaz, a mandzsúriai incidens időszakáig, a miniszterelnöki jelölés szempontjából, a Meiji-alkotmány addigi bő harmincéves alkalmazásával ellentétben, nem a titkos tanács és a *genrō-in* szerepe volt meghatározó, hanem a parlament képviselőházában legnagyobb képvisellel rendelkező párt támogatása. *Hara Takashi* személyében 1918-ban először került pártelnök³¹³ és közrendű politikus a miniszterelnöki tisztségbe. Ez a tény önmagában átértékelte a parlament szerepét és jelentőségét a kormány mellett, és valódi politikai hatalmat ruházott a parlamentre, ami a demokrácia kialakulása szempontjából kulcsfontosságú.³¹⁴

A Taishō-korszak elején kirobbant politikai válság azonban nemcsak a parlament szerepét erősítette meg a miniszterelnök támogatása szempontjából, hanem a politikai pártok súlyát is megnövelte. A még *Itō Hirobumi* által 1900-ben alapított Seiyukai a tízes évek elejére fokozatosan növelte befolyását. *Katsura* második miniszterelnöksége idején tapasztalta meg, hogy a politikai támogatás nélküli „transzcendens-kormányok”³¹⁵ nehezen működőképeseek, ezért célul tűzte ki, hogy kormányát támogató politikai pártot alakítson a parlamenten belül, egyfajta Seiyukai-ellenes platformot. 1913-ban ez a Seiyukai-ellenes csoportosulás Dōshikai néven parlamenti párttá alakult, ezzel letéve a két párti parlamenti politika máig ható

³¹² LARGE 1997, 90-94. o.

³¹³ Hara Takashi a rikken seiyukai, az alkotmányos kormányzás barátai elnevezésű, a korszak legbefolyásosabb pártjának elnöke volt, 1921-ben meggyilkolták.

³¹⁴ DUUS 1968, 32-39. o.

³¹⁵ Uo. 165-169. o. A transzcendens kormányok kérdéséhez ld. még MIYAZAWA 1976, 639. o.

kezdeményeit Japánban.³¹⁶ A Dōshikai és egyéb kisebb formációk egy frakcióba tömörülésére 1925-ben, a választójogi törvény elfogadását követően került sor, s a formáció 1927-ben vette fel a később is használt Minseitō elnevezést.

Az egységes Minseitō megalakulásával a Seiyūkai kisebbségbe került a képviselőházban, aminek következtében 1928 januárjában a császár feloszlatta a képviselőházat. Az 1928 februárjában tartott választások két szempontból is alkotmánytörténeti jelentőségűek voltak: ekkor szavazhatott először a fizetett adóra való tekintet nélkül az összes felnőtt japán férfi, továbbá ezt a választást már valódi politikai kampány előzte meg.

A Taishō-korszakban a Meiji-alkotmány nem került módosításra, azonban rendelkezéseinek alkalmazása abba a demokratikus irányba mozdult el, amelyet a jiyu minken undō mozgalom képviselői már az alkotmányozás folyamatában célul tűztek ki: egy brit típusú parlamentáris rendszer megteremtése felé.

4.2. Választójogi reform

A Taishō-demokrácia első pillanata maga a Taishō-korszak politikai válsága volt, ugyanis a korabeli japán sajtó nagy terjedelemben számolt be annak részleteiről. Az állampolgárok egyre nagyobb érdeklődést mutattak a politikai viták iránt, azonban a választójogi törvény akadályozta a valódi népképviselőt érvényesülését.

Az általános férfi választójog bevezetéséért a legkorábbi kezdeményezések már az első japán-kínai háború idején napvilágot láttak, 1897-ben alakult meg a mozgalom az általános férfi választójogért (*Futsu Senkyo Kisei Dōmeikai*), amely a kérdés jelentőségére kezdte el felhívni mind a közvéleményt, mind a politika figyelmét. A képviselőház összetétele az aktív választójogi adócenzus fokozatos csökkentésével és a választókerületek átalakításával folyamatosan bővült.³¹⁷

³¹⁶ YOUNG 1973, 228-232. o.

³¹⁷ 1900-tól a 300 tagú képviselőház 376 tagúra bővült és az adócenzus 10 yenre csökkent, a helyben lakás pedig fél évre. RAMSDELL 1992, 5-7. o.

A mozgalom jelentőségét mutatja, hogy 1911 márciusában a képviselőház támogatta az általános férfi választójog bevezetéséről szóló előterjesztést, a főrendi ház többsége azonban elutasította a javaslatot.³¹⁸

A mozgalom újabb lendületet az első világháború végén kirobbant ún. rizslázadások nyomán kapott. 1918 ugyanis Japán számára nemcsak új gyarmatokat és a világháború végét jelentette, de egyúttal a Meiji-korszak hetvenes éveitől tartó folyamatos gazdasági fejlődés első nagy korszakának, az ún. „aranykornak” a végét, ugyanis a háború utáni időszakában csökkent a kereslet a korábbi japán export iránt, fokozatosan nőtt az infláció. Az áremelkedéssel együtt a rizs szabadpiaci ára is nőtt, ugyanakkor a kormányzat nagy mennyiségű rizst vásárolt fel nyomott áron a szibériai intervenció támogatására. A rizs árának emelése ellent kirobbant sok száz lázadásban milliók vettek részt.³¹⁹

A korábbi 15 yenes cenzus után az 1920-as választásokon már az évi 3 yen adót fizető felnőtt férfiak is aktív szavazati jogot kaptak. Így a teljes lakosság több mint öt százaléka rendelkezett szavazati joggal. Azonban a rizslázadások nyomán megerősödött ellenzék képviselőinek már ez is kevés volt, 1922-ben az általános férfi választójog biztosítása érdekében törvényjavaslatot nyújtottak be. A javaslatot 1925 márciusában mindkét parlamenti kamara elfogadta és 1925. május 25-én a császár ki is hirdette: bevezetésre került az általános férfi választójog, az adófizetési cenzusokat teljesen eltörölték.³²⁰ Cenzusként csak műveltségi feltétel maradt, mégpedig az írni olvasni tudás.

A választójogi törvény értelmében minden 25. év feletti felnőtt cselekvőképes férfi választójoggal rendelkezett, kivéve a hadsereg vagy haditengerészet alkalmazásában állókat, állami vagy magánszemélyek adományából élő szegényeket, bizonyos állami tisztségviselőket, valamint a nemesi házfőket. Ezáltal az aktív választójoggal rendelkezők száma tizenkét millió főre emelkedett, ami több mint húszszorososa a Meiji-korszak első választásán részvételre jogosultak számának.

A passzív választójoggal rendelkezők alsó korhatára 30 év volt. A négy évre választott képviselőházi tagok száma a reform alapján 464 főre bővült, továbbá az

³¹⁸ UYESHI 1913., 500-502. o., UYESHI, 1923/24, 311-312.o.

³¹⁹ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha3/description06.html> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

³²⁰ QUIGLEY 1926, 392-395. o.

országot 366 egyéni választókerületre osztották. A szavazás titkos, mindenki egy jelöltre szavazhatott, és a mandátum elnyeréséhez a leadott szavazatok legalább egynegyedének megszerzése kellett.

A választójogi törvény támogatását a titkos tanács és a főrendi ház az ún. közbiztonság fenntartásáról szóló törvény (*chian-iji-hō*) elfogadásához kötötte. A törvény 1. szakasza kimondta, hogy akik a fennálló államrend (*kokutai*), és/vagy a magántulajdonra épülő rendszer megdöntésére törekszenek, továbbá azok, akik velük együttműködnek, életfogytiglani büntetésre ítéelhetők, tíz évet meg nem haladó kényszermunka mellett vagy nélkül.³²¹ A törvény eredetileg a kommunista és radikális baloldali eszmék terjesztői ellen irányult, ám a későbbiekben a „különleges rendőrség” minden ellenségesnek ítéelt eszme követőjével szemben alkalmazta.³²²

A Taishō-korszak tehát a világháború előtti alkotmányos monarchia időszakának csúcsát jelentette, amelyben teret nyert a valódi népképviselő, és a kormányok legitimitása nem csupán császári kinevezésen, hanem parlamenti pártok tényleges politikai támogatásától függött.³²³

4.3. A Taishō-korszak külpolitikai mérlege: befolyás- és gyarmatszerzés

Japán az I. világháborúban a már említett 1902-es angol-japán egyezmény értelmében az antant hatalmak oldalán harcolt, és 1914-ben hadat üzent Németországnak azzal a céllal, hogy Kelet-Ázsia és a Csendes-óceán térségében növelje hatalmát. A következő évben Kínával szemben elfogadott 21 pontos követelésének³²⁴ akart érvényt szerezni, majd 1917-ben Szibériába vezényelt csapatokat. A párizsi békekonferencián Japánnak juttatták a német területeket Kínában, a korábban a Német Birodalomhoz tartozott csendes-óceáni szigetek felett pedig mandátumot kapott.

³²¹ NODA 1992, 62. o., DUUS 1968, 202-204. o.

³²² MITCHELL 1973, 317-321. o.

³²³ A korszak társadalom- és politikatörténetéhez részletesebben, MASON-CAIGER 2004, 236-243. o.

³²⁴ A Kína feletti védnökség megteremtését Nagy-Britannia megakadályozta. YOUNG 1973, 76-78. o., LARGE 1997, 95. o.

A Népszövetség felállítását a japán kormányzat eleinte igencsak hidegen fogadta, mivel abban a nemzet szuverenitásának csorbulását látták. Azonban mint a Tanács állandó tagja, a harmincas évekig aktívan közreműködött a szervezet munkájában.³²⁵

A világháború és békeszerződések nyomán létrejött kelet-ázsiai status quo-t Japán, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország az ún. négyhatalmi szerződésben erősítette meg. Az ún. kilenctitalmi szerződéssel (1922) a felek a csendes-óceániai térségben háború kitörését akarták megakadályozni, valamint elismerték Kína függetlenségét és területi integritását.

Az 1920-as évek nemcsak a Taishō-demokrácia virágkorát jelentették, de ez volt az egyetlen olyan évtized, a Meiji-alkotmány hatálybalépése óta, amelynek nagy részében – a szibériai intervenciót követően – Japán nem folytatott expanzív, militarista külpolitikát.

Az I. világháborúban Japán a győztes hatalmak oldalán tárgyalt, nemcsak saját területi követelései tekintetében, hanem Európa térképének átrajzolása kapcsán is. Ez a tény a japán nemzeti büszkeséget erősítette és utat engedett az ázsiai érdekszféra további bővítésének.

5. A Meiji-alkotmány próbája: a Shōwa-korszak első harmada (1926-1945)

5.1. A demokrácia fokozatos felszámolása

Hirohito, Meiji császár unokájaként, 1901-ben Tokióban született, 1921-ben betegeskedő apja mellett régens lett, majd 1926-tól 1989-ig, haláláig Japán 124., leghosszabb ideig uralkodó császára volt. Uralkodásának időszakát Shōwa³²⁶ - korszaknak nevezzük. Tanulmányi éve alatt, japán trónörökös-ként először, külföldi utazásra vállalkozott, körútja során eljutott, egyebek között Verdun-be is. Uralkodásának első éveit a japán nép számára történelmében legtragikusabb háborúk ideje követte. 1928 augusztusában Japán még ott szerepelt a konfliktusok békés rendezésének elvét rögzítő Briand-Kellogg paktum aláírói között.

³²⁵ YOUNG 1973, 160-166. o.

³²⁶ Jelentése kb. fényes harmónia

A nagy gazdasági világválságból a kilábalást a katonai terjeszkedéstől várták, kezdetét vette az egyre féktelenebb militarizmus. A hazai gyilkos összeesküvések és az agresszív külső expanzió folytán az 1931 és 1945 közötti éveket találóan nevezik a "sötét völgy" (kurai tanima) időszakának is.³²⁷

A kabinet-kormányzás tizenkét éves korszakának végét Inukai miniszterelnök 1932. májusi meggyilkolása jelezte, ami a militarizmus térnyerését vetítette elő, azaz az 1932 és 1945 között miniszterelnöki tisztséget betöltők egyre kevésbé élveztek széleskörű politikai támogatást, kormányaik tagjai nem pártpolitikuskok, hanem növekvő arányban a katonai vezető körök támogatottjai közül kerültek ki.

Az 1931 szeptemberében kirobbant mandzsúriai-incidens következtében a japán hadsereg elfoglalta Mandzsúriát, majd 1932-ben kikiáltotta a mandzsu bábállamot. Hangsúlyozandó, hogy Hirohito császár személy szerint nem támogatta a egyes katonai körök önkényes akcióit, és több alkalommal a hadsereg feletti ellenőrzés helyreállítása érdekében lépett fel.³²⁸

A mandzsúriai incidens nyomán a parlament politikai szerepe is meggyengült, ezért a képviselőház elnöke reformokat kezdeményezett a ház működésének, befolyásának megőrzése érdekében. A javaslatok alapvetően a képviselőház elnökének tekintélyét akarták növelni, ám a főrendi ház nem támogatta a benyújtott törvényjavaslatot.

Az 1931-es mandzsúriai incidens következtében Japán megsértette a washingtoni szerződést is. A Népszövetség tagjai emiatt nem ismerték el az 1932-ben kikiáltott japán bábállamot,³²⁹ ami miatt viszont Japán 1933 márciusában kilépett a szervezetből.

1936-ban Japán aláírta Németországgal az antikomintern paktumot, majd az 1937-ben kirobbantott Kína elleni újabb támadás³³⁰ egy általános fegyveres konfliktushoz vezetett. Ezzel kezdetét vette II. japán-kínai háború, amely nyolc évig tartott.

1928-tól a már említett közbiztonság fenntartásáról szóló törvény 1. szakaszát oly mértékben szigorították, hogy a tényállás megvalósítóival szemben a büntetés

³²⁷ TAKAYANAGI 1963, 12. o.

³²⁸ LARGE 1997, 149. o.

³²⁹ Részletesebb ismertetéshez Ld. A japán-mandzsukói megállapodás, in: HALMOSY 1983, 214-215. o.

³³⁰ A japán katonák például Nanking városában gyakorolt több tízezer áldozatot követelő szörnyű kegyetlenkedéseikhez Ld: KIRCHMANN 1990, 66-68. o.

felsőhatárát halálbüntetésre emelték.³³¹ Az 1938. évi általános nemzeti mozgósítási törvény elsőként az addig is korlátozott alapvető emberi jogok felfüggesztését rendelte el, valamint a kormányt felhatalmazta a háborús és rendkívüli helyzetekben az általa szükségesnek ítélt bármely döntés meghozatalához. A törvény célja „a nemzeti érzés teljes mozgósítása” volt, a japán társadalom „egységes fellépése” érdekében.

1940-ben az ún. taisei yokusan kai (Császári Uralmat Támogató Szervezet) felállításával, Konoé miniszterelnök az új rend (*shintaisei*) érdekében a korábbi pártokat egyetlen szervezetbe olvasztó totalitárius államot épített ki, ún. együttműködési tanácsokat szervezett országszerte. Az 1942-es parlamenti választásokon már a taisei yokusan kai tagjai „nyerték el” a képviselőházi helyek több mint nyolcvan százalékát.³³² Az agresszív expanziós politika még 1944-ben is teljes támogatást élvezett, az akkori jelmondat alapján: „*minji chōtatsu*” (népi utánpótlás).³³³

5.2. Részvétel a második világháborúban

Japán a második világháborúba 1940-től, a háromhatalmi egyezmény aláírása után, kapcsolódott be, mivel Kelet-Ázsiában akarta befolyási övezetét kiterjeszteni. A kétfrontos háború elkerülésére 1941-ben semlegességi szerződést kötött a Szovjetunióval.

Japán Indokína elleni hadműveleteire az USA a Japánba irányuló olajexport letiltásával válaszolt, amit 1941 végén Pearl Harbor bombázása, majd a japán befolyás félév elteltével a Fülöp-szigetekre, Burmára stb. kiterjesztése követett, de a Midway-i vereség után a japán csapatok kénytelenek volt védekező állást felvenni, s a háború éveitől kezdve borzalmas küzdelmet, pusztulást és gyötrődést jelentettek.

Még zajlott a második világháború, amikor Jaltában, 1945 februárjában az USA, Nagy-Britannia valamint a Szovjetunió képviselői Japánra vonatkozóan titkos megállapodást kötöttek, amelynek értelmében a Szovjetunió a világháború európai

³³¹ MITCHELL 1973, 325-330. o.

³³² KIRCHMANN 1990, 55-61. o.

³³³ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha4/description16.html> (letöltés ideje: 2011. július 28.)

hadműveleteinek befejezését követően hadba lép Japán ellen, amennyiben visszakapja, amit 1905-ben Oroszország elvesztett, továbbá a Kurill-szigeteket.³³⁴ A nagyhatalmak képviselői pedig megegyeztek ennek a követelésnek Japán veresége utáni teljesítésében.³³⁵

Az 1945. július 26-án kelt Potsdami Nyilatkozat elfogadását, amely ultimátumot jelentett Japánnak, és azonnali nem teljesítése esetére Japán számára „végérvényes pusztulást” ígért, csupán a hirosimai és a nagaszaki atombomba támadás, valamint a Szovjetunió hadba lépése után, maga *Hirohito* császár jelentette be.³³⁶ 1945. augusztus 14-én kibocsátotta a Nyilatkozat elfogadásáról szóló császári leiratot, amit másnap délben a rádiókon keresztül közvetlenül megüzent népének. A Nyilatkozat szerint a világbéke szempontjából sokkal kedvezőbb egy demokratikus Japán, ahol megvalósítják az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását. Ennek érdekében a Szövetségesek (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Kína, Szovjetunió) megszállták Japánt, amelynek szuverenitását a hódítások előtti területre korlátozták.³³⁷ Japán 1945. szeptember 2-án hivatalosan is letette a fegyvert, kapitulált a Missouri hajó fedélzetén, a szövetséges erők nevében *Douglas MacArthur* tábornok írta alá az okmányt.³³⁸

5.3. Hirohito császár és a háborús felelősség kérdése

Hirohito császár személye kapcsán egy kérdést röviden ehelyütt is meg kell vizsgálnunk: a császár felelősségét Japán második világháború alatti szerepvállalásaiért.³³⁹ Japán a mandzsúriai incidenstől kezdődően lényegében tizenöt éven keresztül háborúban állt. Egyes álláspontok szerint a világgazdasági válságból a

³³⁴ A Kurill-szigetek - a Szahalin-szigetekért cserébe - még egy 1875-ös japán-orosz szerződés értelmében kerültek Japánhoz. REISCHAUER 1995, 130. o.

³³⁵ HALMOSY 1983, 615-616. o.

³³⁶ A japán kormány először csak úgy lett volna hajlandó elfogadni a Nyilatkozatot, ha az a császár jogait nem csorbítja, ám ezt az USA határozottan elutasította.

³³⁷ HALMOSY 1983, 674-680. o.

³³⁸ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha5/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 17.)

³³⁹ A kérdésnek igen szerteágazó a szakirodalma, az álláspontok is igen eltérőek: LARGE, Stephen S *Emperor Hirohito and Shōwa Japan: A Political Biography* (London: Routledge, 1992), Daikichi Irokawa *The Age of Hirohito: In Search of Modern Japan*, ford: Mikiso Hane and John K. Urda, New York: Free Press, 1995, WETZLER Peter *Hirohito and War Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1998

fellendülés egyik lehetséges eszközének a katonai expanziót tartotta a kormányzat. Annak ellenére, hogy Hirohito császár a Meiji-alkotmányra tett esküt, amelynek alapján a hadseregnek is főparancsnoka volt, a katonai igazgatás, noha a császár nevében működött, közvetlen császári irányítás alatt csak kivételes esetekben állt. A közvetlen császári beavatkozás egyik állomása az 1936. február 26-i szélsőjobboldali katonai puccskísérlet volt, amelyben a császár elfogadhatatlannak tartotta a lázadó tisztek függelem-sértését, és a császár a lázadók leverésére utasította a hadügyi kormányzatot. Három nappal később a tiszti lázadás megbukott.

Az a tény, hogy a hadsereg irányításába a császár csak nagyon kivételes alkalmakkor szólt bele, nem jelentette azt, hogy nem tájékoztatták volna előre az egyes katonai stratégiai elképzelésekről, esetleges akciótervekről. Amint arra *Wetzler* tanulmánya többször is rámutat: *Hirohito* császár tudott a Pearl Harbor elleni támadással kapcsolatos tervekről: 1941. november 3-án személyesen közölték vele az elképzeléseket, amelyek ellen a jegyzőkönyvek tanúsága szerint³⁴⁰ a császár semmilyen kifogást nem emelt. Ezen apró momentum is tükrözi, hogy a háborús tervezés központja nem a császári udvarban, hanem a kormányzatban székelt. Ugyanakkor jelzi azt, hogy *Shōwa* császár, ha hallgatólagosan is, de részese volt a katonai beavatkozáshoz vezető döntések meghozatalának.³⁴¹

A császár megítélésében azonban az egyik döntő momentum mégsem hallgatólagos magatartása, hanem 1945. augusztus 14-i szerepvállalása volt, amikor a császár, szemben a háború folytatását szorgalmazó katonai vezetéssel, személyesen közbelépett: a háború befejezése mellett foglalt állást, majd először Japán történelmében - kihasználva a technikai eszközöket - másnap délben³⁴² felszólította népét a háborús cselekmények befejezésére.³⁴³ Ebben a császári lépésben Miyazawa

³⁴⁰ WETZLER 1998, 200. o.

³⁴¹ A Pearl Harbor-i japán támadást követő első amerikai reakciók az Amerikai Egyesült Államokban élő japánokat érintették. Különösen a nyugati partok mentén élő több mint százezer Japán állampolgárt, akiknek nagy többsége amerikai állampolgár is volt egyúttal, ugyanis Rooseveltnél 1942. februári rendelete alapján gyűjtőtáborokba terelték őket össze.

³⁴² Fontos megjegyezni, hogy az 1945. augusztus 14-én készült császári hangfelvételt másnap délben sugározták. Gergely Attila professzor ugyanakkor felhívta a figyelmemet arra a történelmi epizódra is, - utalva a japán folyamatok különös összetettségére -, hogy augusztus 15-én hajnalban egy katonai különítmény megpróbálta megakadályozni a hangfelvétel nyilvánosságra hozatalát.

³⁴³ A császár háborús felelősségének kérdése leginkább politikatudományi körökben vizsgált téma, ehelyütt csak az alkotmánytörténet szempontjából szükséges mértékig érintettük.

professzor – a korszak egyik legbefolyásosabb alkotmányjogásza – egyenesen forradalmi változásokat érzékelt, ugyanis a bejelentéssel a császár a Potsdami Nyilatkozatban követelt demokratikus átalakulás előtt is megnyitotta az utat.³⁴⁴

Ugyanakkor ehelyütt kell röviden szólnunk a valódi felelősségre vonásról, az ún. tokiói perről. Az 1946 januárjában megalakult, tokiói székhelyű Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (IMTFE), 1946. május 2 és 1948. november 12. között működött. Az 1945 őszén őrizetbe vett nyolcvan személy közül végül huszonnyolc fő ellen kezdeményeztek törvényszéki eljárást.

A megszálló szövetségesek ügyészei által képviselt vádak súlyosak voltak. Elég csupán „Nanking megerőszakolását”, vagy a Fülöp-szigeteki kegyetlenkedéseket említeni. Előbbi esetében az elnevezés az 1937 decemberétől kezdődött hat héten át tartó tömeges gyilkosságokra, megbecstelenítésekre és rablásokra utal, amelyeknek a legalacsonyabb becslések szerint is több tízezer áldozata volt.³⁴⁵ Utóbbi pedig a Fülöp-szigetek japán megszállását követő féléves mészárlásra utal, amely több mint 130 ezer hadifogoly és civil halálát okozta.³⁴⁶

Ítéletet 1948. november 12-án végül 25 fő ellen hoztak, akik közül hetet halálbüntetésre, tizenhatot életfogytiglani, két főt határozott idejű szabadságvesztésre ítélték. Az elítéltek (kivégzettek és életfogytig tartó büntetésre ítélték között) miniszterelnökök, külügyminiszterek is voltak. Azonban az életfogytig tartó büntetésre ítélték közül is legkésőbb 1956-ban minden elítélt szabadulhatott. Az egyik nagykövet, *Shigemitsu Mamoru*,³⁴⁷ akit „csak” határozott idejű szabadságvesztésre ítélték, 1950-ben szabadult, mi több, 1954-ben külügyminiszteri megbízatást kapott, *Kishi Nobusuke* A-osztályú háborús bűnös pedig 1957-ben Japán miniszterelnöke lett.

³⁴⁴ Ugyanakkor Miyazawa professzor által 1945 végén készített alkotmánytervezet a császár jogállását tekintve nem tartalmazott jelentős módosítást.

³⁴⁵ Hivatalos kínai becslések az áldozatok számát több mint 400.000-re teszik.

³⁴⁶ A korszak egyik legvitatottabb megítélése mind a mai napig a különösen Kínában és Koreában a megszálló japán hadsereg által prostitúcióra kényszerített mintegy kétszázezer asszony ügye. A túlélők száma egyre csökken, az esetleges japán jóvátétel pedig elmaradt.

³⁴⁷ Shigetmitsu miniszterként képviselte Japánt a fegyverletételkor a Missouri csatahajó fedélzetén és 1956-ban az ENSZ Közgyűlésben ő szólalt fel Japán ENSZ-tagsága érdekében.

IV. MEGSZÁLLÁS ÉS ALKOTMÁNYOZÁS

A szövetségesek megszállása a jogalkotás területén számos lényegi változást eredményezett, amelyek közül a legfontosabb az új demokratikus államberendezkedést tükröző alkotmány, a nemek egyenjogúságának alkotmányos követelményét megvalósító polgári törvénykönyvi novella, a nőkre is kiterjesztett választójog, a szervezkedési szabadságot bevezető és a munkavállalók jogait bővítő munkajogi törvények, a szabad versenyt hirdető monopóliumellenes törvény, az oktatás átalakítása.

A második világháború utáni megszállás kétség kívül egyik legjelentősebb következménye a béke³⁴⁸ megteremtése volt Japán számára. Ennek nagy jelentőségét mutatja, hogy az alkotmány külön cikkelyben is rögzítette a háborúról való lemondást. Továbbá az alkotmány alapján a császár elveszítette korábbi előjogait, megvalósult a hatalmi ágak elválasztása, valamint az alapvető emberi jogok tisztelete. Az alkotmány alapvető megváltozása nem jelentette ugyanakkor azt, hogy az alkotmányos valóság³⁴⁹ (*Verfassungswirklichkeit, constitutional reality*) minden tekintetben a megszálló szövetségesek eredeti szándékait tükrözte volna.

A fent jelzett törvények által ezek az elvek „gyökeret eresztettek” a szabad verseny, a demokrácia, egyenjogúság hagyományaitól sokban idegen japán társadalomban. Mindez számos mélyreható átalakulást indukált.³⁵⁰

Az új japán jogrendszer a felülről kezdeményezett reformok és a japán nép kitartása következtében a háború utáni mélypontról hamarosan a XX. századi értelemben vett modern államok sorába eljutó Japán jogi és társadalmi berendezkedésének az alapjait teremtette meg.

Az amerikai jogintézmények átvétele pedig a kontinentális jogi szabályokra és dogmatikára épülő kódexekkel keveredve a japán társadalomra jellemző kettőség egyik példáját jelentette.³⁵¹

³⁴⁸ A megszálló szövetségesek alapvető célja nemcsak a béke, hanem a demokrácia és joguralom megteremtése is volt. Az alábbiakban azt tekintjük át, milyen sajátosságokkal valósult meg mindez.

³⁴⁹ TAKAMI 2001, 24. o.

³⁵⁰ YOUNG-HAMILTON 2001, 7-10. o.

³⁵¹ HALEY 1991, 3-7. o., ODA 1992, 32-34. o.

1. A béke alkotmánya

1.1. Az alkotmány születése

A Meiji-alkotmány, a modern Japán születésének szimbóluma hosszú évtizedes előkészületek után készült el, a folyamatban kiemelt szerep hárult az Iwakura-misszióra, az első hivatalos japán delegáció több mint másféléves amerikai és európai tárgyalásaira, valamint az *Itō Hirobumi* vezette delegációra. A Meiji-alkotmány születésében továbbá közreműködtek a Japánba hívott európai jogi szakértők, különösen a német *Hermann Roesler*, valamint a parlamentarizmus létrejöttéért küzdő japán politikai mozgalmak.

1945 szeptemberére jelentősen átrajzolódott a világtérkép, de különösen Japán helyzete. Az alábbiakban a leginkább csak oktrojált alkotmányként³⁵² emlegetett alaptörvény kodifikációjának bő egyéves folyamatát tekintjük át.

A megszálló szövetséges erők főparancsnoka, a tokiói kékszemű sógunként³⁵³ is emlegetett *Douglas MacArthur* tábornok³⁵⁴ 1945. szeptember 13-án találkozott először *Konoe Fumimaro* herceggel, aki a világháború előtt két alkalommal is Japán miniszterelnöke volt. Tárgyalásaik középpontjában Japán államszervezetének jövője állt. Október 4-én már nyíltan a Meiji-alkotmány módosításának a szövetségesek által javasolt elemeiről – az ún. 12 pontról³⁵⁵ – tárgyaltak, kiemelten a parlament szerepének növeléséről, és a császár hatásköreinek csökkentéséről.

A következő hónapok nagy kérdése az volt, ki fogja az alkotmánytervezetet ténylegesen előkészíteni. *Konoe* elszántságát mi sem jelezte jobban, hogy az előkészületi munkák helyszínéül azt a hegyi üdülőhelyet, Hakonét választotta, ahol a Meiji-alkotmány tervezetét 58 évvel korábban *Itō Hirobumi* kidolgozta. *Konoe* első alkotmánytervezetét, amely például teljes egészében megőrizte volna a Meiji-alkotmánynak a császár jogállására vonatkozó első négy cikkét, november 22-én

³⁵² RÖHL 1959, 23. o. OTAKE 2001, 43. o.

³⁵³ KOSEKI 1997, 68. o.

³⁵⁴ MacArthur tábornok vezette a szövetséges erők főparancsnokságát Japán megszállása alatt. Ezért Japán vonatkozásában gyakornok MacArthur főparancsnokként is hivatkozik rá a szakirodalom.

³⁵⁵ RÖHL 1959, 21. o.

bemutatta az uralkodónak. Azaz, nagymértékben a status quo megőrzését tekintette az alkotmányozás kiindulópontjának.³⁵⁶

1945 őszén aztán többféle alkotmánytervezet is napvilágot látott, nemcsak értelmiségi körök, de a különböző parlamenti pártok is készítettek javaslatokat, amelyek alapvetően a császár jogállása, a parlament szerepe és az alapvető jogok tekintetében mutattak olykor éles kontrasztot. A monarchia eltörlésére azonban csak egy javaslat érkezett, jelezve egyúttal, hogy Japánon belül a császárság megőrzésének nagyon széles társadalmi (és politikai) támogatása volt.

Az 1945. október 27-én a *Shidehara-kormány* felkérésére megalakult, *Matsumoto Jōji* professzor és államminiszter vezette, alkotmányos kérdéseket³⁵⁷ vizsgáló bizottság (*Kempō Mondai Chōsa Iinkai*) összetett munkára vállalkozott.³⁵⁸ *Matsumoto* 1945 decemberében egy parlamenti vitában vázolta fel először a nyilvánosság számára az alkotmánymódosítás szempontjait: a császár jogállásának megőrzése, a parlament hatáskörének bővítése, a parlamentnek felelős kormányzat megalakítása, és az alapjogok biztosítása.³⁵⁹ A *Matsumoto*-bizottság december végéig összesen hat ülést tartott és ennek eredményeként látott napvilágot a bizottságnak az alkotmánymódosításra vonatkozó véleménye.³⁶⁰

Az alkotmányozás folyamatában 1946 első két hónapja döntő fordulatot hozott. Először is *Hirohito* császár 1946. január 1-jén kinyilvánította, hogy nem ragaszkodik isteni származásának tételéhez, megszakítva ezzel a több mint két és félezer éves hagyományt, amely szerint a japán császár a mitologikus ősi japán uralkodó, *Jimmu* egyenes ági leszármazója. Arról, hogy pontosan mi vezérelte *Hirohito* császárt e lépés megtételére, számos álláspont létezik, egy biztos, ennek hiányában nem lehetett volna a megszálló hatalmak által elfogadható államfő, mivel „alkotmányos akadályt” jelentett volna a kodifikációs folyamatok és a demokrácia megteremtése előtt.

³⁵⁶ Konoe azonban hamar elvesztette mind a kormányzat, mind a szövetségesek bizalmát, mivel 1945. december 6-án hivatalosan is a feltételezett háborús bűnösök listájára került az 1937. évi japán-kínai háborúban betöltött szerepe miatt. Ezt követően Konoe véget vetett életének. KOSEKI 1997, 19-21. o.

³⁵⁷Nem mellékes az elnevezés kapcsán, ahogy a XX. század végén felállított parlamenti bizottságok esetében sem, hogy egyik esetben sem jelent, illetve jelenik meg az alkotmány módosítására irányuló szándék.

³⁵⁸ TANAKA 1976 vol 1, 653. o.

³⁵⁹ KOSEKI 1997, 56. o.

³⁶⁰ BEER 1992, 474-476. o.

A Matsumoto-bizottság intenzív munkát végzett, több tervezetet is megvitatt, és a kormánynak 1946. január 26-án nyújtották be javaslatukat, amelyben - annak ellenére, hogy érdemi változásokat javasoltak a Meiji-alkotmány rendelkezéseihez képest -, a császár sérthetlenségére vonatkozó passzusokat megőrizték.³⁶¹

A japán kormány február elején átadta a végleges *Matsumoto-javaslatot* a szövetséges erők főparancsnokának, amelyre a választ 1946. február 13-án kapták meg. Ez a nap sorsdöntő volt a japán alkotmány születése szempontjából. A megszállók ugyanis ekkora már saját változatot készítettek, amely figyelembe vette az 1946. január 7-én kelt washingtoni irányelveket is. A szövetséges erők javaslata a *MacArthur* tábornok által 1946. február 3-án³⁶² meghatározott 3 alapelvet rögzítette: Japán államformája továbbra is monarchia, a háborúindítás jogának eltörlése, a légi, vízi, szárazföldi hadsereg megszüntetése, továbbá minden feudális kiváltság megszüntetése. *MacArthur* tábornok azért vette át az alkotmányozás irányítását, mivel egyrészt a császár isteni származásához immár nem ragaszkodott, ezáltal szabad utat engedve a népszuverenitás bevezetése és a lényegi alkotmánymódosítás előtt, másrészt a szövetséges erők egyes tagjai nehezményezték, hogy a japán alkotmányozás nehézkesen haladt előre.

Az alkotmány tervezete a fenti három alapelv mellett egy bő hét alatt (!) elkészült, amelynek fő szempontjait a Potsdami Nyilatkozatnak való megfelelés képezte, így a legfőbb hatalom forrásának a népet tekintette, a császár jogosítványait a legtöbb esetben miniszteri ellenjegyzéshez kötötte, továbbá a császári családról szóló törvénynek is jelentős módosítását szorgalmazta. E tervezethez fűzött magyarázatában *MacArthur* hangsúlyozta, hogy a császárt csak az állam jelképének lehet tekinteni, s nem az állam felett álló isteni lénynek, de hozzátette, hogy jelképe az egész japán népre kiterjed: személye összefogja, s reményt ad az egész lakosságnak.³⁶³

Amikor 1946. február 13-án a szövetséges erők és a japán delegáció közötti tárgyalásra sor került, már nem a *Matsumoto-tervezet*, hanem a szövetséges erők által *MacArthur* vezetésével összeállított javaslat szerepelt napirenden. A szövetséges

³⁶¹ KOSEKI 1997, 60-61. o.

³⁶² RÖHL 1959, 22. o.

³⁶³ NOZOMU 1980, 629-631.o.

erők válasza egy teljesen új alkotmánytervezet volt, ami azt is jelezte, hogy a japán változatot elfogadhatatlannak tartották.³⁶⁴ A kezdeti döbbenet után japán kormány egy héten belül úgy fogadta el a tervezetet, hogy annak végleges japán nyelvű változata csak később készült el. Mindebből a korabeli japán sajtó akként értesült, hogy még február elején megjelent a *Matsumoto-bizottság* egy korábbi tervezete a sajtóban, azt követően pedig március 6-án már mindkét fél, a japán és az amerikai is, arról tudott beszámolni, hogy elkészült a kormány előzetes alkotmánytervezete (*Kempō Kaisei Sōan Yōkō*).³⁶⁵

Azonban azt is látni kell, hogy a japán kormány mindent megtett annak érdekében, hogy az amerikai változatot minél több tekintetben japánosítsa, amely alatt nemcsak terminológiai javítások értendők, hanem például a kétkamarás parlament megőrzése is.³⁶⁶

Az alkotmánytervezet fogadtatása sem belföldön, sem külföldön nem volt egyértelműen kedvező. Japánban a legtöbb politikai párt ugyan támogatta a módosításokat, ugyanakkor a lakosság csak azt látta, hogy teljesen eltért a február elején közölt változattól. A szövetséges erők többi tagja meg úgy látta, hogy MacArthur anélkül kezdett bele a konkrét alkotmányozási folyamatokba, hogy arról előzetesen tájékoztatta volna őket.³⁶⁷

1.2. Az alkotmány kihirdetéséhez vezető út

Az alkotmány elfogadása a japán parlament 1946. október 7-i ülésnapján történt meg. Érdeemes azonban röviden kitérni arra is, hogy mindegyik milyen belpolitikai körülmények között került sor.

1946 márciusa után a japán nép számára nem az alkotmányozás volt az első számú kérdés, hanem az élelmiszerhiány. Ennek fényében került sor az április 10-i parlamenti választásokra, amely törékeny politikai berendezkedést eredményezett, a rövidéletű *Shidehara*-kormányt az első *Yoshida*-kormány követte, amely 1946. május 22-én alakult meg.

³⁶⁴ KOSEKI 1997, 98-100. o., BEER-MAKI 2002, 78-84. o.

³⁶⁵ TANAKA 1976 vol 1, 653. o.

³⁶⁶ KOSEKI 1997, 134-136.o.

³⁶⁷ Uo. 104-109. o.,

A parlament képviselőháza elé az alkotmánytervezet a Meiji-alkotmány 73. cikke alapján került, azaz a Meiji-alkotmány módosítására irányuló, császár által kezdeményezett, törvényjavaslatként került megvitatásra. A Meiji-alkotmány 73. cikke nemcsak az alkotmány elfogadásánál írta elő a minősített, kétharmados többséget, de az alkotmány parlamenti vitájában is.³⁶⁸ Az alkotmányozó gyűlésként eljáró képviselőház 90. ülészaka alatt, 1946. június 20-án tartotta meg az alkotmánymódosítás parlamenti tárgyalásának kezdetét jelző nyitóünnepséget, a vita pedig másnap el is kezdődött. Ekkor MacArthur tábornok is kibocsátott egy közleményt a parlamenti vitával kapcsolatban, amelynek lényege az volt, hogy szükségesnek tartotta, a parlament számára megfelelő idő álljon rendelkezésre a tanácskozássra, a Meiji-alkotmányban foglalt eljárásnak megfelelően járjanak el, és az alkotmány elfogadása mindenben megfeleljen a japán nép szabad akaratának. Ez utóbbi szempont hangsúlyozása nemcsak a szövetséges erők távol-keleti bizottsága számára volt fontos, hanem a Potsdami Nyilatkozatnak is része volt.

A képviselőház a törvényjavaslat vitájának első olvasatát június 26-án fejezte be. Az előző nap a békeklauszula kapcsán *Yoshida* miniszterelnök még külön felszólalt. Egy kérdésre azt válaszolta, hogy az nemcsak a háborúindítás, de az önvédelem jogát is korlátozza, ez a világ más országainak alkotmányaiban igen ritka megfogalmazás.³⁶⁹ Ezt követően önálló parlamenti bizottságot állítottak fel az alkotmánymódosításról szóló törvényjavaslat megtárgyalására, amely augusztus 21-ig több mint húsz alkalommal ülésezett. E bizottság egy albizottságot is létrehozott, amely 1946. július 25 és augusztus 20 között tizenhárom zárt ülést tartott. Ez az albizottság javasolta az - *Ashida Hitoshi* egészségügyi miniszter által előterjesztett ún. - *Ashida*-módosítást, amely a békeklauszula (1) és (2) bekezdése előtt új értelmezési lehetőségeket nyitott meg.³⁷⁰

Az albizottság, majd bizottsági javaslatokat a képviselőház augusztus 24-én fogadta el, és továbbította a főrendi háznak. A legfontosabb módosítási javaslatok a

³⁶⁸ HIGUCHI 2001, 1. o.

³⁶⁹ NISHI 1987, 5. o.

³⁷⁰ OTAKE 2001, 51-52. o. A módosítás az alábbi félmondat beillesztését jelentette a tervezett 9. cikk (2) bekezdésébe: „az előző bekezdésekben foglalt célok teljesítése érdekében” Otake arra is rámutatott, hogy e módosítás a megszálló szövetségesek körében is eltérő fogadtatásra talált, elsősorban Kína, Ausztrália és Kanada képviselői láttak benne lehetőséget egy későbbi fegyverkezésre míg, az USA képviselője a demokratikus keretekbe tartozónak vélte a javaslatot.

9. cikk (2) bekezdésének bővítése, a szuverenitás fogalmának tisztázása, az élethez való jogról szóló bekezdés beillesztése, a miniszterelnök parlament általi megválasztásának alkotmányba emelése, valamint a nők jogainak fokozottabb védelme volt.

A főrendi házban előbb augusztus 30-án egy bizottságot állítottak fel a képviselőházi alkotmányjavaslat megvitatására, majd a főrendi házban is létrejött egy alkotmányozó albizottság. A főrendi ház alkotmánymódosítással foglalkozó bizottsága október 3-án szavazott a javaslatról, aminek során a képviselőházi tervezethez képest néhány módosítást javasolt. Ezek között szerepelt az általános választójog egyértelmű megfogalmazása, továbbá annak rögzítése, hogy sem a miniszterelnök, sem a miniszterek nem lehetnek a hadsereg tagjai. A főrendi ház október 6-án fogadta el a javaslatot, a képviselőház pedig másnap, október 7-én.³⁷¹

Az alkotmányozással összefüggésben az ún. kokutai (a japán identitás és államrend), a népszuverenitás, a békeklauszula és a nők helyzetével kapcsolatos parlamenti vitákra térünk ki, hiszen e kérdéskörök mögött húzódik a javasolt alkotmánymódosítások több fontos eleme.

Először a *kokutai*³⁷² fogalmáról. A kokutai az ősi államrend, amely az alattvalók és a császár közötti szoros egységen alapszik, amely a japán nemzet teljességére és egységére utal. Ez a mitikus fogalom magában foglalja a több évezredes császári dinasztia feltétlen tiszteletét, szerves része a japán hagyományoknak. A parlamenti vitában az a kérdés merült fel, hogy azáltal, hogy a császári szuverenitás helyébe a népszuverenitás lép, nem sérül-e a kokutai. A képviselői interpellációra maga *Yoshida* miniszterelnök válaszolta, hogy a népszuverenitásból nem következik a nép és a császári család közötti szoros egység fellazulása, ők továbbra is egy családot alkotnak.³⁷³ Ezzel a válasszal *Yoshida* azt is jelezni kívánta, hogy az alkotmányban javasolt módosítás a császár jogállása tekintetében nem is olyan radikális. A vita végén elfogadott parlamenti jelentés is ezt erősítette meg.

A népszuverenitás kérdése is hosszú tárgyalásokat eredményezett, hiszen a kiinduló parlamenti vitában felszólalók szerint a szuverenitás kérdésében eltért az

³⁷¹ NISHI 1987, 118-121. o.

³⁷² KIM 2007, 218. o., MASON-CAIGER 2004, 210-212. o.

³⁷³ KOSEKI 1997, 170. o.

angol és a japán nyelvű verzió. A válasz nem született meg a június 28-i parlamenti ülésen, azonban *MacArthur* beavatkozásaképpen, a végső parlamenti szavazásra bocsátott változatban mind a japán, mind az angol változat hasonlóképpen tartalmazta a népszuverenitás fogalmát.

A nők jogai tekintetében elsősorban egyes baloldali képviselők javasolták a női egyenjogúságra vonatkozó garanciák bővítését, különösen a szociális és munkajogok területén, valamint az özvegyek védelme tekintetében.³⁷⁴

Végül, az alkotmány 9. cikkének, a békeklauszulanak a parlamenti vitáját kell felidézni, mivel e tekintetben érdemi elmozdulást eredményeztek az intenzív júliusi tanácskozások. E viták súlyát jól jelzi, hogy mind a mai napig nem értek nyugvópontra a békeklauszulával kapcsolatos értelmezési kérdések. A képviselőház által megszavazott, ún. Ashida-javaslat egy félmondatot jelentett csupán, jelentősége azonban azért óriási, mert kinyitotta azt a vitát, hogy a háborúindítás jogának a tilalma magában foglalja-e az önvédelem jogának tilalmát is.³⁷⁵

Az alkotmányozás parlamenti szakaszának minden állomására ehelyütt nem térünk ki, de a fenti vitákból is kitűnhet, mely kérdések kerültek a politikai érdeklődés homlokterébe 1946 júniusa és októbere között.

Az alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslatnak mindkét parlamenti kamara általi jóváhagyása után már csak a császári jóváhagyás és kihirdetés következett. *Hirohito* császár a kihirdetés előtt még tárgyalt a Meiji-korban felállított, volt miniszterelnökökből álló, ún. titkos tanács tagjaival is. A császár eközben még *MacArthur* tábornokkal is személyesen egyeztetett, majd miután a titkos tanács is elfogadta az alkotmányt, 1946. november 3-án – nagyapja, néhai Meiji császár születésnapján³⁷⁶ – kihirdette azt. Megszületett a háború utáni Japán szimbóluma, a békét és demokratikus berendezkedést megteremtő alkotmány. A kihirdetési ceremóniára a főrendi házban került sor, majd Tokióban nagyszabású ünneppsorozat kezdődött. Rövid időn belül állami bizottság alakult, a tudomány képviselőinek részvételével, az alkotmány népszerűsítése érdekében és országszerte

³⁷⁴ BEER-MAKI 2002, 87-88. o.

³⁷⁵ IV/2.2.1. fejezetpont

³⁷⁶ RÖHL 1959, 23. o.

előadásokat tartottak róla, közérthető formában terjesztették a közoktatásban, még filmre is vitték megalkotásának történetét, jelentőségét.

2. Az alkotmány főbb jellemzői

2.1. Az alkotmány szerkezete³⁷⁷

Hirohito császár által 1946. november 3-án kihirdetett alkotmány 1947. május 3-án lépett hatályba, felépítésében és szerkezetében a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan egy viszonylag rövid - 103 cikket tartalmazó - szöveg, ám tartalmában egy valódi parlamentáris monarchia alapvető rendelkezéseinek foglalata.

Az alkotmány az alábbi tizenegy fejezetből áll:

- császár (1-8. cikk);
- háború elutasítása (9. cikk);
- alapvető jogok és kötelességek (10-40. cikk);
- parlament (41-64. cikk);
- kormány (65-75. cikk);
- igazságszolgáltatás (76-82. cikk);
- pénzügyek (83-91. cikk);
- helyi önkormányzatok (92-95. cikk);
- alkotmány módosítása (96. cikk);
- legfőbb törvény (97-99. cikk);
- átmeneti rendelkezések (100-103. cikk).³⁷⁸

Az alkotmányt összesen négy preambulumbekkezdés vezeti be, hangsúlyozva a népszuverenitás fogalmát, a béke jelentőségét, és a nemzetek együttműködésének fontosságát. Szintén a preambulumbekkezdések között a japán polgárok kifejezik azon vágyukat, hogy a nemzetközi közösségben megbecsült helyet foglalhassanak el, amelyben a nincs helye háborúnak és erőszaknak.³⁷⁹

³⁷⁷ Az alábbi fejezetpont az alkotmány vázlatoként is értelmezhető, amelyek közül az értekezés témájából legfontosabb rendelkezéseket cikk szerint is jelöltem a későbbiek könnyebb érthetősége szempontjából.

³⁷⁸ http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2011. december 29.), valamint EHS Law 1948, 3-18. o.

³⁷⁹ Uo.

Az első cikk értelmében a császár az állam és a nép egységének szimbóluma, tehát korábbi pozícióját elveszítve jelképes funkciókat tölt be. A népszuverenitás eszméje, ami a császár szuverenitását váltotta fel, szintén az első cikkben került megfogalmazásra. Az I. fejezet, a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan, tételesen felsorolja a császár hatásköreit.

Az egyetlen cikkből álló II. fejezet tartalmazza az alkotmány minden bizonnyal legismertebb rendelkezését,³⁸⁰ amelynek értelmében Japán mindörökké elutasítja a háborút és a nemzetközi viták fegyveres rendezését. E célok érdekében pedig nem tart fenn sem szárazföldi, sem tengeri, sem légi hadi potenciált.

Az emberi és alapvető jogok és kötelezettségek katalógusa (10-40. cikkek) megőrzi a Meiji-alkotmány hasonló fejezetcímét, ugyanakkor kötelezettségek és korlátozások helyett az alapvető jogok tárházát sorolja fel. Elsőként az emberi méltóság tisztelete, az élethez való jog, a jogegyenlőség elve kerül rögzítésre. Az alkotmány rendelkezik a női egyenjogúságról és a hátrányos megkülönböztetés tilalmára. Általános választójogot biztosít minden felnőtt japán állampolgárnak először Japán történelmében. Rendelkezik a gondolat, lelkiismeret és vallás, valamint a véleménynyilvánítás szabadságának biztosításáról. A tulajdonhoz való jogra vonatkozó szabályokat az ún. szociális jogok követik, míg a katalógust az eljárásjogi, és elsősorban a büntetőeljárás során a terhelt jogait biztosító rendelkezések zárják.

Bevezetésre került a brit kétkamarás parlamenti rendszer, a parlament kizárólagos törvényalkotói hatáskörével és szupremáciájával.³⁸¹ A képviselőház túlsúlya a költségvetés elfogadására, a miniszterelnök választására, valamint a nemzetközi szerződések ratifikációjára vonatkozó jogosultság formájában érvényesül.

A végrehajtó hatalom a kormány kezében összpontosul, amely e feladatai teljesítése során a parlamentnek tartozik felelősséggel.³⁸²

Az alkotmány biztosítja a bírói függetlenség elvét,³⁸³ továbbá akként rendelkezik, hogy bírói hatalmat csak a Legfelsőbb Bíróság és az alsóbb bíróság gyakorolhatnak,

³⁸⁰ Alkotmány 9. cikke

³⁸¹ Alkotmány 41. cikke

³⁸² Alkotmány 65 és 66. cikke

³⁸³ Alkotmány 76. cikke

ezzel pedig létrejött a másik két államhatalmi ágtól elkülönült, független igazságszolgáltatási rendszer. Önálló alkotmánybíróság nem állt fel, az alkotmányossági panaszok kapcsán a Legfelsőbb Bíróság a végső fórum.

A pénzügyekről szóló fejezet³⁸⁴ a parlament költségvetési hatásköréről rendelkezik, valamint a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan előírja, hogy új adó kivetésére vagy meglévő módosítására csak törvényben kerülhet sor. Az állami tartalékról és a császári család vagyonának állami tulajdonba kerüléséről szóló rendelkezések szintén itt találhatók.

A helyi önkormányzatokról szóló, teljesen új VIII. fejezet alapján a helyi közigazgatási egységek a helyi önrendelkezés alapján szerveződnek, és a törvényeknek megfelelően helyi önkormányzatokat alakíthatnak.

Az alkotmánymódosításáról a 96. cikk rendelkezik. Ennek értelmében az alkotmánymódosításhoz a parlament mindkét házának kétharmados támogatására, valamint eredményes népszavazásra van szükség.³⁸⁵

Az átmeneti rendelkezéseket megelőzően pedig külön fejezet írja elő, hogy az alkotmány a nemzet legfontosabb és legmagasabb szintű jogforrása,³⁸⁶ és a rendelkezéseivel ellentétes törvény, rendelet vagy más alacsonyabb jogforrás kötelező erővel nem bírhat.

Az alkotmány jelentőségét *Miyazawa Toshiyoshi*, a japán alkotmánytervezetek egyik kidolgozója egy tokiói egyetemi előadáson 1970-ben az alábbiak szerint illusztrálta: „minden reggel a szabadság levegőjének örülhetek”.³⁸⁷

Megvalósult tehát a modern értelemben vett *rule of law* (*hō no shihai*), ami felváltotta a korábbi *rule by law*-nak (*hōchishugi*) nevezett gyakorlatot.³⁸⁸ A Meiji-alkotmány a császár ajándéka volt alattvalóinak, az új alkotmány pedig némi túlzással „MacArthur és az amerikai nép ajándéka” a japán népnek.³⁸⁹

³⁸⁴ Alkotmány 83-91. cikke

³⁸⁵ Ld. TAKAYANAGAI 1963, 12-15. o., WARD 1976, 642-53. o.

³⁸⁶ 98. cikk "This Constitution shall be the supreme law of the nation..." Ld. EHS Law 1948, 17. o.

³⁸⁷ BEER-MAKI 2002, 127. o.

³⁸⁸ TAKANAYAGI 1963, 14. o.

³⁸⁹ Az alkotmány keletkezéséről Id., KOSEKI, Shōichi *The Birth of Japan's Postwar Constitution*, Westview Press, U.S., 1997. INOUE, Kyoko *MacArthur's Japanese Constitution*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1991.

2.2. A békeklauzula: pacifizmus és ENSZ-szerepvállalás

Az alkotmány születésének és nagyon rövid vázlatának áttekintése után három kérdés érdemel kiemelt figyelmet, amelyek egyértelműen befolyásolják a vizsgálat középpontjába helyezett császárság, a kormány és a parlament jellegének értelmezését.

2.2.1. A 9. cikk - békeklauzula

A japán alkotmány kilencedik cikkére vonatkozóan számos publikáció³⁹⁰ született, s ez nem véletlen, hiszen Japánnak a második világháború utáni politikáját mind a mai napig meghatározza, s az amerikai megszállás megszűnte óta heves belpolitikai viták tárgyát is képezi.

A 9. cikk értelmében a japán nép örökre lemond a háborúról³⁹¹ és a nemzetközi viták fegyveres úton történő megoldásának jogáról.

Az (1) bekezdés alapján: Az igazságon és renden alapuló nemzetközi béke iránti őszinte elköteleződéssel, a japán nép örökre lemond a háborúról, mint a nemzet szuverén jogáról, valamint az erővel való fenyegetésről vagy alkalmazásáról a nemzetközi viták rendezése során.

A (2) bekezdés értelmében: Az előző bekezdésben foglalt célok teljesítése érdekében Japán nem rendelkezik szárazföldi, tengeri vagy légi erővel, és egyéb háborús eszközökkel. Az állam nem ismeri el háborúindítási jogát.³⁹²

A békeklauzula koncepciója a Párizsban, 1928. augusztus 27-én az amerikai külügyminiszter *Frank B. Kellogg* és francia kollegája, *Aristide Briand* között létrejött megállapodásra vezethető vissza, amelynek I. cikke alapján a szerződő felek kijelentik, hogy elítélik a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való

³⁹⁰ Ld. NISHI 1987, HITŌSHI 2004, 50-66. o., BEER-MAKI 2002, 113-121. o. AUER 1993, 69-86. o., TANAKA 1976, 695-708. o. E felsorolás persze nagyon példálózó, leginkább jelen dolgozat kapcsán a 9. cikkre tekintettel vizsgált főbb publikációkat jeleníti meg. Amúgy a 9. cikk továbbra is az egyik leginkább kutatott (Japánon kívül) és vitatott (Japánon belül) rendelkezése az alkotmánynak.

³⁹¹ Avagy angolul: forever renounce war. E fordulatra nemcsak a szakkönyvtárakban, de a világháló kereső programjaiban is *csak* a japán alkotmány 9. cikkéről szóló vagy arra hivatkozó találatok jelennek meg.

³⁹² Szerző saját fordítása.

igénybevételét s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak. A II. cikk szerint pedig a szerződő felek elismerték, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitáknak vagy nézeteltéréseknek megoldását vagy elrendezését mindenkor békés úton szabad keresni.³⁹³ E paktumhoz egy éven belül több mint ötven ország csatlakozott, a benne foglaltak azonban hamar csorbát szenvedtek.

A paktum szellemiségével megegyező passzusnak a japán alkotmányba való beemelését MacArthur tábornok szorgalmazta 1946. február elején. A szövetséges erők által javasolt végső változat azonban nem vonatkozott a fegyveres önvédelem tilalmára. *Charles L. Kades*, - aki tagja volt az alkotmánytervezetet kidolgozó bizottságnak -, egy későbbi visszaemlékezésében megerősítette, hogy MacArthur tábornokkal ellentétben, ő nem tartotta szükségesnek a fegyveres önvédelem korlátozását. Végül a szövetségesek - 1946 februárjának első hetében - *Kades* álláspontjának megfelelően módosították a 9. cikk megfogalmazását.³⁹⁴

Amint azt az alkotmány parlamenti vitája kapcsán is felidéztek, *Yoshida* miniszterelnök 1946 júniusában úgy vélte, hogy a tervezett békeklauzula minden fegyveres erő alkalmazását elutasítja.³⁹⁵ Azért sem tartotta lehetségesnek az ország önvédelemhez való jogának kiemelését a tilalomból, mivel szerinte a háborúk indítására általában az önvédelem nevében került sor. Ez a megközelítés egészen 1950 júniusáig a japán kormány hivatalos álláspontjának volt tekinthető.

Az alkotmánytervezet képviselőházi vitája során, 1946 júliusában javasolt *Ashida*-indítványnak a második bekezdésre vonatkozó része értelmezési viták tárgya lett. Az általa beillesztett kezdő félmondat az alábbi volt: „az előző bekezdésben foglalt célok teljesítése érdekében”.³⁹⁶ E félmondat jelentését *Ashida Hitoshi* 1951 januárjában, amikor már tartott a koreai háború, az alábbiak szerint magyarázta a *Mainichi shinbun* hasábjain: e félmondat arra utalt, hogy a fegyveres erő alkalmazása, mint a nemzetközi viták megoldásának eszköze teljes tilalom alá esik, más szóval nem megengedett a másik állam ellen indított fegyveres agresszió. Az (1) bekezdésben

³⁹³ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp (letöltés ideje 2011. július 21.)

³⁹⁴ NISHI 1987, 9. o.

³⁹⁵ Uo. 100-102. o.

³⁹⁶ OTAKE 2001, 51-52. o.

foglalt tilalom nem vonatkozott az önvédelem tilalmára, ezért a beillesztett félmondattal a (2) bekezdést sem lehet úgy értelmezni, mint ami az önvédelem tilalmára utalna. Meglátása szerint teljesen elkülönül egymástól a másik ország ellen indított háború attól, amikor egy ország indít háborút Japán ellen. Ez utóbbi esetben jogában áll Japánnak a védekezés, akár fegyveres úton is; ezt nem korlátozza a 9. cikk.³⁹⁷

Amint az eddigi álláspontokból látható volt, *Yoshida* miniszterelnök 1946 júniusában, a parlamenti vita folyamán, egy kérdésre adott válaszában a 9. cikkből a fegyveres önvédelemhez való jog tilalmát is levezette, ugyanakkor *Ashida* ezzel ellentétes álláspontot képviselt. Az alkotmánynépszerűsítő előadások egyik állomásán *Yokota Kisaburō* nemzetközi jogász, a Legfelsőbb Bíróság későbbi elnöke, a 9. cikket értelmezte. Az ő meglátása szerint a (1) bekezdés alapján az önvédelem joga nem korlátozott, azonban a (2) értelmében az önvédelem fegyveres úton történő gyakorlása nem megengedett. Álláspontját azzal indokolta, hogy Japán korábbi háborúit (mandzsúriai, kínai, csendes-óceáni) mind az önvédelem jelszava alatt hajtotta végre, így ha nem zárható ki a fegyveres önvédelem lehetősége, a szomszédos országok és a nemzetközi közösség ismét a fegyveres önvédelemtől tarthat. Továbbá *Yokota* szerint a (2) bekezdés értelmében semmilyen fegyveres erő nem tartható fenn, önvédelmi célzattal sem, hanem azt az ENSZ Alapokmánnal összhangban kell gyakorolni.³⁹⁸

2.2.2. A 9. cikk értelmezése a megszállás befejeződése után

Az alkotmány 9. cikkének pacifista szellemisége visszhangozza az alkotmány preambulumának szavait, amelyek a háború borzalmait, az atombomba pusztítását és az éhínséget átélt társadalom béke utáni vágy kifejeződései. A Meiji-alkotmány központi jelentősége a császár jogállásának alkotmányos védelme volt, létrehozva egy, a japán hagyományoknak megfelelő, de mégis modern állami szervezetrendszert. Az új alkotmánynak a vezérelve viszont a béke lett.

³⁹⁷ KOSEKI 1997, 194. o., NISHI 1987, 10. o.

³⁹⁸ KOSEKI 1997, 195. o.

Azaz, az alkotmány megalkotásának időszakában is eltértek az értelmezés lehetséges módjai, ugyanakkor Japán biztonsága a szövetséges erők, területén állomásozó, nagyszámú csapatai miatt, nem volt veszélyben. Ennek megfelelően 1949-ben még sokan azonosultak MacArthur tábornok egyik nyilatkozatának szellemiségével: „Japan should become the Switzerland of the Pacific.”³⁹⁹

1950 fordulópontot jelentett nemcsak Japán geopolitikai szerepének megítélésében, de a 9. cikkre vonatkozó álláspontok tekintetében is, ugyanis vészterhes nemzetközi viszonyok között kellett a békét fenntartani. A koreai háború kirobbanása előtt, 1950. január elején MacArthur tábornok már nyíltan kifejezte, hogy semmilyen nemzetet nem lehet attól megfosztani, hogy egy ellenséges támadás ellen megvédje magát.⁴⁰⁰ Néhány héttel később pedig Yoshida miniszterelnök a képviselőház plenáris ülésén kifejtette, hogy az csak a nemzetközi helyzettől függ, hogy miként gyakorolja majd Japán az önvédelemhez való jogot.⁴⁰¹

A koreai háború kitörése után (1950 júliusában) MacArthur tábornok rendelte el egy tartalékos fegyveres alakulat felállítását, amelynek eredeti neve nemzeti rendőrségi tartalékos egység volt, s közel százezer főt számlált. A kormányzati indokolás szerint a szervezetet kizárólag a közrend fenntartása érdekében hozták létre.

San Francisco-ban, 1951. szeptember 8-án aláírásra került a szövetséges erők és Japán közötti békeszerződés,⁴⁰² továbbá az amerikai-japán kétoldalú biztonsági szerződés.⁴⁰³ Ez utóbbi szerződés preambuluma szerint Japán nem tudja önvédelemhez való jogát gyakorolni, ezért szükséges az Amerikai Egyesült Államokkal való megállapodás. Azaz, Japán biztonságát a megszállás után a területén állomásozó amerikai fegyveres erők biztosítják. A szerződés megfogalmazása szerint Japán egyenesen felkéri az Amerikai Egyesült Államokat, hogy területén csapatokat állomásoztasson.

³⁹⁹ „Japánnak a Csendes-óceáni térség Svájcává kellene válnia” (szerző saját fordítása), *The New York Times*, 1949. március 2. 8. o., idézi: DOWER 1989, 387. o.

⁴⁰⁰ NISHI 1987, 15. o.

⁴⁰¹ Uo. 15-16. o.

⁴⁰² Kína és Szovjetunió nem írta alá a san francisco-i békeszerződést.

⁴⁰³ <http://www.niraikanai.wvma.net/pages/archive/ampo51.html> (letöltés: 2011. július 21.)

A békeszerződés 1952. április 28-i hatálybalépésével lezárult egy közel hétéves korszak, a megszállás időszaka.⁴⁰⁴

A koreai háború és a hidegháború előrehaladtával azonban Japán nem tudott megelégedni a gyenge védelmi képességeivel. Első lépésként ezért az 1950-ben létrehozott rendőrségi tartalékos egységet, amelynek tagjai már akkor amerikai kiképzésben részesültek, 1952 augusztusában átnevezték nemzeti biztonsági erővé, majd 1954-ben nemzeti önvédelmi erővé (自衛隊 Jieitai). Ez utóbbi, megerősített létszámmal és felszereléssel a szárazföldi, tengeri, és légi védelmi feladatokat is ellátta.

2.2.3. A 9. cikk bírósági jogértelmezése

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy alig nyolc évvel a 9. cikk háború alkalmazását és fegyveres erők fenntartását tiltó rendelkezésének parlamenti jóváhagyása után Japán ismét rendelkezett nemzeti önvédelmi erővel. Egyes értelmezések szerint ez már önmagában alkotmányellenes, hiszen a békét és pacifizmust hirdető alkotmány nem engedne meg semmilyen japán fegyveres erőt.

Az alábbi kérdések minden bizonnyal nemcsak az alkotmányjog iránt elkötelezett Olvasóban merülnek fel:

- 1) megsértette-e az alkotmányt az amerikai-japán biztonsági szerződés?
- 2) összhangban áll-e a nemzeti önvédelmi erő az alkotmány 9. cikkével?

A választ két, a 9. cikk szempontjából alapvető jelentőségű bírósági eljárásból ismerhetjük meg.

A Legfelsőbb Bíróság egyik első és legjelentősebb határozata nem is közvetlenül a 9. cikk, hanem a japán-amerikai biztonsági szerződés alkalmazása kapcsán született. Az ún. *Sunakawa*⁴⁰⁵-ügy háttere a következő: 1957 júliusában Sunakawa városban az amerikai légibázis kifutópályájának tervezett bővítése ellen tiltakozás kezdődött, és a tüntetők közül többen áttörték a bázist elhatároló kerítéseket és behatoltak a létesítmény területére. A tüntetők közül néhányat letartóztattak. A tokiói városi

⁴⁰⁴ NODA 1992, 193-197. o., KOVÁCS 1997, 31. o.

⁴⁰⁵ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

bíróság határozata szerint a tüntetők nem követtek el bűncselekményt, mivel az amerikai légibázis létesítése ellentétes az alkotmány 9. cikkének (2) bekezdésével. Pontosabban a japán kormány elősegítette az alkotmányban foglalt fegyveres kapacitás teljes tilalmának megsértését azzal, hogy hozzájárult a légi bázis megépítéséhez. Ennek alapján a tüntetők ellen sem lehetett volna jogszerűen eljárást indítani.⁴⁰⁶

Az eljárásban nagy hangot kapott a nemzetközi szerződés bírósági felülvizsgálatának kérdése⁴⁰⁷ is, amelyet a Legfelsőbb Bíróság ugyan hivatalosan elutasított, de végső határozatából mégis lehet erre vonatkozó következtetéseket levonni, hiszen a tokiói városi bíróság határozatát megváltoztatta. A 9. cikk keletkezése kapcsán a bíróság utalt a második világháború alatti kormányok hibás döntéseire, a Potsdami Nyilatkozat következményeire, valamint arra, hogy a békeklauszula az alkotmány meghatározó eleme. Hangsúlyozta, hogy a 9. cikk elutasítja a fegyveres erő alkalmazását és fenntartását, ugyanakkor nem tiltja meg az önvédelemhez való szuverén jog gyakorlását. Az alkotmányban megjelenő pacifizmus nem egyenlő a védelemre vagy ellenállásra való képesség hiányával. Továbbá leszögezte, hogy a 9. cikk nem akadályozza meg azt, hogy Japán az ország békéjének és biztonságának megőrzése érdekében más országgal megállapodást kössön. Ennek következtében a (2) bekezdés azt sem tiltja, hogy más országok, nemzetközi szervezetek csapatokat állomásoztassanak Japán területén.

A biztonsági szerződés alkotmányossága kapcsán a Legfelsőbb Bíróság nem foglalt állást.⁴⁰⁸ Felidézte a szerződés keletkezésének körülményeit, a szerződés tartalmi elemeit, a béke és biztonság megteremtésének kiemelten fontos politikai célkitűzését, valamint megerősítette, hogy sem a biztonsági szerződés, sem az Egyesült Nemzetek Szövetségének (ENSZ) alapokmánya nem tiltja a részes országok számára a fegyveres önvédelemhez való jogot. Az álláspontját az alábbiak szerint indokolta: a biztonsági szerződés, amely az ország szuverenitását jeleníti meg, oly magas fokú politikai szempontokat képvisel, amelyeknek jogi szempontú elemzése,

⁴⁰⁶ NISHI 1987, 19-20. o.

⁴⁰⁷ SATŐ 1968, 177-179. o.

⁴⁰⁸ EISENHART-LESER-ISHIBE-ISOMURA-KITAGAWA-MURAKAMI-MARUTSCHKE 1998, 501-504. o.

alkotmánnyal való összhangjának meghatározása a tárgyalásokban részt vett kormány, valamint a parlament feladata. A bíróság csak akkor dönthetne a szerződés alkotmányosságáról, ha nyilvánvalóan alkotmányellenes helyzet állna elő.⁴⁰⁹

A második kérdésre a *Naganuma-ügy*⁴¹⁰ során kaphatunk választ. Az ügy hátterében ismételen civilek kerültek szembe, a helyi érdekeket sértő beruházással, azonban most nem az amerikai csapatok, hanem a nemzeti önvédelmi erők számára terveztek bázist építeni Hokkaidó területén. A civilek elleneztek, hogy védett területen kívánják a beruházást megvalósítani, ezért bíróság előtt támadták meg az erdészeti minisztérium engedélyét. 1973 szeptemberében Sapporo kerületi bíróság határozatában leszögezte, hogy a nemzeti önvédelmi erő egy katonai szervezet, ami alkotmányellenes, és ezért a beruházást is le kell állítani. Az ún. Fukushima-határozatban⁴¹¹ a kerületi bíróság az alkotmány 9. cikkének vizsgálata kapcsán leszögezte, hogy az nemcsak a fegyveres agressziót, de a fegyveres védelmi képességet is tiltja. Továbbá, a nemzeti önvédelmi erők felépítése, szervezte egyértelműen olyan ismertetőjegyekkel bírt, amelyekkel katonai szervezetek rendelkeznek, ezért alkotmányellenes. Végül a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az alkotmány rendelkezéseinek a fegyvertelen védelmi egységek fenntartása felel meg, azaz polgári jogi, diplomáciai, közigazgatási úton kell az ország biztonságát fenntartani.

A Sapporo felső bíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság határozatát. A továbbiak tekintetében, azaz, hogy a nemzeti önvédelmi erő alkotmányellenes-e, a Sunakawa ítéletben alkalmazott indokolást alkalmazta. Azaz, részletesen elemezte az alkotmány 9. cikkét, ugyanakkor érdekes módon a fegyveres önvédelmi erő fenntartásának alkotmányossága kérdését nem válaszolta meg. Sőt, a nemzeti önvédelmi erők alkotmányosságát sem vizsgálta, mivel úgy ítélte meg, hogy nem állt módjában következtetéseket levonni arról sem, hogy mennyiben tekinthető katonainak a szervezet. Végül anélkül helyezte hatályon kívül az ítéletet, hogy a két

⁴⁰⁹ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

⁴¹⁰ SEYMOUR 1974-1975, 421-436. o.

⁴¹¹ Fukushima bírót a határozatot követően a kormányzat meg próbált elmozdítani pozíciójából, amit a bírósági függetlenség megsértéseként értelmeztek.

fő kérdésben határozott volna. Az utolsó fokon eljáró Legfelsőbb Bíróság pedig az ügyben nem talált alkotmányossági kérdéseket,⁴¹² és azt állapította meg, hogy az érintett lakosok nem nyújthattak volna be keresetet az erdészeti minisztérium engedélye ellen.⁴¹³

A feltett két kérdésre adott válaszaink a következők: nem és igen. Azaz, a Sunakawa-ügyben a Legfelsőbb Bíróság átfogóan értelmezte a 9. cikket, ugyanakkor az amerikai-japán biztonsági szerződés alkotmányosságának kérdésében nem foglalt állást. A nemzeti önvédelmi erőkre vonatkozóan a Sapporo felső bírósága állapította meg, hogy annak alkotmánnyal való összeegyeztethetlenségét nem tudja meghatározni. A két kérdésre tehát közvetett módon, de választ kaptunk.

Végül röviden ki kell térnünk arra, hogy a japán társadalom miként viszonyult a nemzeti önvédelmi erő létrejöttéhez, szerepéhez. Annak ellenére, hogy a nemzeti önvédelmi erő létrehozását sem a szövetséges erőkkel kötött békeszerződés, sem az Amerikai Egyesült Államokkal kötött biztonsági szerződés nem zárta ki, valamint a hidegháború, a koreai válság és a kommunista Kína megjelenése is indokoltá tette az ország biztonságának fenntartását, a japán társadalom jelentős része sokáig nem fogadta el az önvédelmi erők létezésének alkotmányosságát. Ez a mindennapokban azt is jelentette, hogy a nemzeti önvédelmi erők tagjait a társadalmi jelentős része eleinte megvetette, mind személyüket, mind gyermekeiket gyakran érték megaláztatások. Ez az attitűd azonban a XX. század végétől teljesen eltűnt, amiben nagy szerepe volt a természeti katasztrófák során a nemzeti önvédelmi erők tagjai által tanúsított helytállásnak is, például a több mint ötezer ötszáz fő halálát követelő kobei 1995-ös földrengés után. Legutóbb pedig a 2011. március 11-i fukushimai erőművet ért robbanások, valamint a szökőár következményei igazolták sokak előtt az önvédelmi erők létének szükségességét.⁴¹⁴

⁴¹² EISENHART-LESER-ISHIBE-ISOMURA-KITAGAWA-MURAKAMI-MARUTSCHKE 1998, 522-524. o.

⁴¹³ Ehelyütt csak vázlatosan ismertettük ez utóbbi ügyet, ugyanakkor megjegyzendő, hogy alkotmányossági jellege mellett élénk politikai vitákat keltett az eljárás alatt és után is.

⁴¹⁴ A nemzeti védelmi egység társadalmi megítélésének fontosságára Takii Kazuhiro professzor hívta fel a figyelmet egy személyes kiotói konzultáció alkalmával.

2.2.4. Az alkotmány 9. cikkének nemzetközi jogi összefüggései és következményei⁴¹⁵

Japán 1952. április 28-án, a békeszerződés hatálybalépésével hét évnyi megszállás után ismét független állammá vált. A nemzetközi életbe való visszatérés érdekében a japán kormányzat egyik legelső célkitűzése az ENSZ-tagság megszerzése volt. A kérdés ezért már 1952-ben a japán parlament napirendjén szerepelt, s a kormányzat kifejtette - figyelemmel az alkotmányossági kifogásokra -, hogy az ENSZ-tagfelvételi kérelem önmagában semmilyen fegyverkezési kötelezettséget nem támaszt, s kevés olyan ország van, amelyik meg tudja magát védeni egy esetleges támadás esetén. A kormányzat továbbá hangsúlyozta, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása felelősséggel is jár, és az esetleges fegyveres akciókhoz technikai, műszaki segítségnyújtás is szükséges, ami nem tekinthető ellentétesnek az alkotmány 9. cikkében foglalt rendelkezésekkel.

1952. június 23-án Japán, mint békeszerető és az ENSZ Alapokmányból eredő kötelezettségeket viselni képes állam, benyújtotta tagfelvételi kérelmét a szervezetbe. A Biztonsági Tanács 1952 szeptemberében vitatta meg a kérelmet, de a szovjetek, - ahogy ezt többen várták - nem támogatták Japán tagságát, a San Francisco-i békeszerződés jogellenességére hivatkozva. A Közgyűlés 1952. decemberi ülésén nagy többséggel mégis alkalmasnak látta Japánt a tagságra.

Az ENSZ további kibővülése azonban a hidegháború elmélyülése miatt megtorpant. 1953-54 folyamán a Közgyűlés Japán és több ország - köztük Magyarország - tagságát támogatta, és 1955-ben tizennyolc leendő tagországot jelölt meg a Biztonsági Tanácsnak, ám közülük végül tizenhat állam lett még abban az évben tag, mivel a Szovjetunió Japán és Mongólia tagságát ismételten nem támogatta.

⁴¹⁵ A kérdést jelen keretek között csak a japán demokrácia értékelésének érdekében és erejéig vizsgáljuk. További elemzésekért ld. MIYAZAKI, Shigeki *Die Verfassung Japans und ihr Verhältnis zu Völkerrecht*, Archiv des Völkerrechts, 1987. vol. 25, 1-23. o., AKASHI, Yasushi *Japan in The United Nations*, Japanese Annual of International Law, 1971, 23-37. o. TSUTSUI, Wakamizu *Japan's role in the international organization with particular reference to the United Nations*, Archiv des Völkerrechts, 1987. vol. 25, 24-38. o.

A japán kormány felismerte, hogy csak abban az esetben lehetnek tagjai az ENSZ-nek, ha rendezik a kapcsolatukat a Szovjetunióval, ami különösen azért is bizonyult érzékeny kérdésnek, mivel a második világháború utolsó napjaiban a Szovjetunió megszállta a korábban japán ellenőrzés alatt tartott, négy egységből álló ún. északi területeket, majd később az ottlakó mintegy 17 000 japán állampolgárt erőszakkal kitelepítette. A négyhónapnyi tárgyalások eredményeként 1956 októberében megszületett a nemzetközi megállapodásnak tekintett japán-szovjet nyilatkozat, amelyben mindkét fél befejezettnek tekintette a háborút és helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat.⁴¹⁶

A Biztonsági Tanács december 12-i ülésén támogatta Japán kérelmét, s miután a Közgyűlés mind a hetvenhét tagja igennel voksolt Japán tagfelvételi kérelmét illetően, 1956. december 18-án Japán az ENSZ tagja lett.⁴¹⁷

Az ENSZ tagság elsődleges célja Japán biztonságának és védelmének biztosítása volt, tekintettel az alkotmány 9. cikkére. Továbbá a világ békéjének és biztonságának az ENSZ keretében történő nemes szolgálata. A társadalmi és kulturális problémák megoldása tekintetében egyrészt az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetében (ILO) jobban részt kívánt venni, másrészt pedig az ázsiai népekkel jobban együttműködve a térség társadalmi-gazdasági gondjainak megoldásában jobban részt kívánt venni, ezáltal is szolgálva Ázsia megerősödését, és békéjét.⁴¹⁸

2.2.5. Japán szerepvállalása az ENSZ-ben

Japán, hasonlóan a Meiji reformot követő gyors és eredményes fejlődéshez, a második világháború után is hamar fellendült, olyannyira, hogy néhány évtized alatt az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió mögött a harmadik gazdasági

⁴¹⁶ Azaz kétoldalú békeszerződés nem született Japán és Oroszország között mind a mai napig, pontosan a négy sziget (Etorofu, Kunashiri, Shikotan és Haboma) státuszának eltérő megítélése miatt. <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.) A kérdés összetettségét jól mutatja, hogy a San Francisco-i békeszerződésben, amelyet a többi 48 szövetséges országgal kötött Japán, az orosz álláspont szerint Japán lemondott az északi területekre vonatkozó területi igényeiről.

⁴¹⁷ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/341/17/IMG/NR034117.pdf?OpenElement> (letöltés ideje: 2012. január 7.)

⁴¹⁸ TSUTSUI 1987, 24-34. o., AKASHI 1971, 23-37. o.

hatalommá vált. Ezzel párhuzamosan a japán vezetők kezdtek országuknak egyre nagyobb döntéshozatali szerepet követelni, különösen az ENSZ-ben.

A japán külügyminisztérium 1957-ben kiadott diplomáciai kék könyve Nyugat-Európa és az Amerikai Egyesült Államok előtt az ENSZ-et tette a japán külkapcsolat számára legfontosabb helyre. Azonban, a hatvanas évektől a japán vezetők újra elkezdték kérdezni maguktól, hogy országuk a nemzetek között milyen helyet foglal el, hiszen kezdték úgy érezni, hogy a gazdasági hatalommá nőtt Japán nem a súlyához mérten kap az ENSZ-en belül helyet.

1969. szeptember 19-én az ENSZ Közgyűlés XXIV. ülészakán *Aichi* japán külügyminiszter kifejtette, hogy Japán mint a harmadik gazdasági hatalom, a nukleáris fegyverek ellenzőinek egyik fő képviselője, s az ENSZ költségvetésben a befizetők rangsorában az ötödik ország, támogatja, hogy a Biztonsági Tanács összetétele a hozzájárulások arányát kövesse. Ez volt az első alkalom tehát, ahol a japán vezetés a Biztonsági Tanács esetleges reformjának gondolatát az ENSZ előtt is ismertette.⁴¹⁹

Japán részvétele az ENSZ-ben leginkább anyagi oldalon mutatkozik meg, továbbá szakértők, illetve technikai segítségnyújtás formájában. Japán hozzájárulása az ENSZ költségvetéshez a nyolcvanas években a harmadik, majd a kilencvenes évek óta a második helyen áll, azaz az Amerikai Egyesült Államok (25%) után a második legtöbb hozzájárulást fizető ország (körülbelül 20 %), s fizetési kötelezettségének, mindig időben eleget tesz, ezáltal is segítve az ENSZ céljának teljesülését.⁴²⁰

A békefenntartásban való fegyveres részvételek hiánya leginkább a japán alkotmány 9. cikkére vezethető vissza. A fordulatot ebben a tekintetben a hidegháború befejezése és az első Öböl-háború tanulságai jelentették. Előbbi a nemzetközi biztonsági helyzet törékenységére ébresztette rá a japán kormányt, utóbbi pedig arra, hogy az anyagi támogatás nem elégséges a nemzetközi missziók során.

⁴¹⁹ A kérdéshez átfogóan ld: DRIFTE, Reinhard *Japan's Quest for a Permanent Security Council Seat. A Matter of Pride or Justice?* St. Martin's Press, 2000. Elektronikusan megtekinthető a <http://books.google.hu/books> oldalon. (letöltés ideje: 2012. január 10.)

⁴²⁰ http://www.mofa.go.jp/policy/q_a/faq4.html (letöltés ideje: 2012. január 10.)

A második változatban beterjesztett törvényjavaslatot, közel kétszáz órás parlamenti vita után 1992 júniusában fogadták el és ezzel megszületett az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló törvény,⁴²¹ amely alapján a korábbi kizárólag technikai és anyagi támogatás mellett Japán a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében személyi hozzájárulást is teljesíthet.⁴²²

Így elsőként 1992-ben a kambodzsai ENSZ békefenntartó alakulatok, UNTAC⁴²³ munkájában vettek részt japán katonai egységek. Azóta több ENSZ békefenntartó egységbe küldtek önvédelmi csapatokat, rendőri erőket, választási megfigyelőket, valamint humanitárius akciókba egységeket. A japán missziók aktívan vettek részt mind a koszovói, mind a kelet-timori ENSZ csapatok munkájában.

Japán az 1970-ben hatályba lépett Atomsorompó Szerződés egyik aláírója, és elkötelezetten támogat minden nukleáris fegyvereket, kísérleteket korlátozó együttműködést. 1994-ben egy határozattervezetet nyújtott be az ENSZ Közgyűléshez a nukleáris fegyverek leszerelésére, amit nagyon sokan támogattak is, ám nem szavazták meg. 2000-ben pedig az ENSZ-en belül alapot hozott létre a kézfegyverek leszerelésére.⁴²⁴

A közelmúlt és a második világháború utáni időszak egyik legnagyobb japán haditengerészeti bevetésére - a nemzetközi közösséggel összehangoltan - a szomáliai kalózok elleni fellépés keretében került sor. 2009-ben az akkori védelmi miniszter a katonai, fegyveres missziót azzal indokolta, hogy évente több ezer japán hajó halad el Szomália partjainál, ezért a kalózhálózat a japán állampolgárokra és vagyontárgyaikra is közvetlen veszélyt jelent, az önvédelmi erők feladata, hogy

⁴²¹ Az 1992. évi 79. törvény szövege: http://www.pko.go.jp/PKO_I/data/law/pdf/law_e.pdf, (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

⁴²² A törvény ENSZ-missziók keretében történt eddigi alkalmazásáról a japán külügyminisztérium honlapja nyújt naprakész áttekintést: <http://www.mofa.go.jp/policy/un/pko/index.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

⁴²³ United Nations Transitional Authority in Cambodia, (1992. március - 1993. szeptember)

⁴²⁴ Az atomsorompó egyezmény jelentőségét és a nukleáris elleni fegyverek elleni küzdelem jelentőségét jól mutatja, hogy a kilencvenes években napvilágot látott egyik alkotmánytervezet a hatályos alkotmány 9. cikkének helyére a nemzet biztonságáról szóló rendelkezést illesztene be, amelynek központi eleme a nukleáris fegyverkezés leállítása és teljes tilalma. Yomimuri Shimbun A proposal for the revision of the text of the Constitution of Japan (1994) in: HOOK - McCORMAK, 2001, 55-90.o.

megvédjék az országot. Japán miután GDP-je közel 1%-át katonai célokra költi, a világ legjobban felszerelt hadseregeinek egyikével rendelkezik.

2.2.6. Okinawa

Röviden kell szólnunk még egy sajátos jogállású területről, amely nemcsak a birodalmi Japán, de a megszállás utáni évtizedekben is kulcsfontosságú terület volt.

Okinawa, Japán délnyugati részén, közel 1000 km hosszan terül el, és több száz szigetből áll. 1868-ig Ryukyu néven önálló terület volt, rövid ideig Kína hűbérese, majd egy japán tartomány része, 1879-től pedig önálló tartománnyá (prefekturává) alakult. Már ekkor felmérték ennek geopolitikai jelentőségét: Japán délnyugati kapujaként védelmet nyújthat a nyugati támadások ellen.

A második világháború alatt áldozattá is vált: 1945 tavaszán a csendes-óceáni hadszíntér az egyik legvéresebb csatája zajlott itt.⁴²⁵ A kapitulációt követően *Hirohito* császár felajánlotta levélben a területet katonai célokra a megszálló szövetséges erőknek.⁴²⁶ E „nagylelkű” levélnek *Urata* professzor meglátása szerint bizonyára szerepe lehetett abban is, hogy a tokiói perekben a császár nem került a háborús bűnösök sorába.

1945 után Okinawa amerikai közigazgatás alá került, a kínai kommunizmus megszilárdulása, majd a koreai háború kitörése után jelentősége tovább nőtt: kulcsszerepét jelzi, hogy többtízezer fős amerikai haderőt vezényeltek a szigetre.

1972. május 15-én Okinawa visszakerült japán joghatóság alá, ám az amerikai katonai jelenlét nem szűnt meg. Az okinawaiak jelentős része mindvégig ellenezte az amerikai megszállást, s az idegen kormányzatot. A helyzet 1972 után sem javult jelentősen, sőt 1995 szeptembere⁴²⁷ után újra kiújultak az ellentétek.⁴²⁸

⁴²⁵ Összesen közel 190 ezer főre tehető a japán áldozatok száma. URATA 2005, 83. o.

⁴²⁶ Uo. 73. o.

⁴²⁷ A közvéleményt megrázó, a világsajtóban „1995 Okinawa rape incident” néven elhíresült történet szerint egy este három, szolgálatot teljesítő amerikai katona elrabolt egy 12 éves japán lányt, majd megkötözték, szemét és száját betapasztották és végül ketten megerőszakolták. Az eset ugyanakkor nem példanélküli, hiszen a közelmúltban is történtek hasonló incidensek, de legjelentősebb politikai következménnyel ez járt, hiszen *Bill Clinton* amerikai elnök az incidenst követően 20%-kal csökkenteni kényszerült az Okinawa szigetén állomásozó amerikai haderő létszámát.

⁴²⁸ A korabeli kormányzati reakciókhoz ld:

<http://www.mofa.go.jp/announce/press/1996/4/402.html#2> (letöltés ideje: 2012. január 29.)

2.3. Alkotmánymódosítás

Az alkotmányozás folyamatában 1946. március 6-a volt az a nap, amikor a japán sajtó arról az örömhírről számolhatott benne, hogy a megszálló szövetséges erők és a japán kormány megegyezésre jutott az alkotmánytervezet kapcsán. Amint azt az előzőekben⁴²⁹ is hangsúlyoztuk, a március 6-i változat élesen különbözött bármilyen más korábban nyilvánosságra hozott tervezettől.

Az első kritikák nyomban napvilágot is láttak, hiszen a Yomiuri-Hōchi Shimbun március 8-i számának hasábjain rögtön a 9. cikk került a célkeresztbe, ugyanis a cikk írója a pacifista szellemű rendelkezés ellenére leszögezte, hogy a japán nép országa függetlenségét az élete árán is megvédelmezi.⁴³⁰

1946 nyarán az alkotmányozás volt a japán parlament fő feladata, ez idő alatt felmerültek javaslatok a plenáris, de különösen a két ház bizottságainak, külön alkotmányozási célra felállított testületeinek ülésein.

Az alkotmány hatálybalépése utáni időszakban csak nagyon szűk körben merültek fel javaslatok az alkotmány módosítása kapcsán. Elsősorban a tudomány egyes művelői kezdeményezték az alkotmány módosítását, de a szövetséges erők oldalán is akadt, aki indokoltnak vélt egy részleges módosítást. Már 1947 májusában, a békeszerződés első előkészítő tárgyalásain elhangzott az a megállapítás, hogy Japánnak rendelkeznie kellene egy korlátozott létszámú fegyveres erővel, hiszen Japán külső határainak megfelelő védelme, a belső rend fenntartása enélkül nem képzelhető el. A következő évben már a képviselőházban is felmerült a módosítás gondolata, azonban 1950-ig az alkotmánymódosítás kérdése nem került reflektorfénybe.⁴³¹

A döntő változást 1950 eseményei hozták el. A békeszerződések közelgő aláírása, az egyre élesedő amerikai-szovjet ellentét, a Kínai Népköztársaság kikiáltása, de legfőképp az 1950 júniusában kirobbant koreai háború jelentősen átértékelte a 9. cikk értelmezését.⁴³²

⁴²⁹ IV/1.2. fejezetpont

⁴³⁰ FUKUI 1968, 42. o.

⁴³¹ KOSEKI 1997, 198-200. o.

⁴³² BEER-MAKI 2002, 114-115. o.

Az alkotmánymódosítás tehát több mint hatvan éve napirenden van Japánban. A tartalékos rendőrségi egységek felállításával, de különösen a nemzeti önvédelmi erő létrehozásával a revízió kérdése a politika asztalára került, és jelentősége máig sem csökkent. Az elmúlt hatvan év parlamenti vitáinak feldolgozása önmagában egy disszertáció témaköre lehetne, de különösen e dolgozatban részletes tárgyalásának nincsen helye, azonban az alkotmány revizionisták két nagy csoportját már az ötvenes évek óta meg lehet különböztetni egymástól.

Az egyik csoport a 9. cikk felülvizsgálatát tartotta és tartja fontosnak, alapvetően Japán biztonságának, szuverenitásának megőrzése érdekében szükséges fegyveres védelmi egységek alkotmányossága megkérdőjelezhetetlenségének elősegítése miatt. Ez a csoport, amelynek tagjai, követelései az idők folyamán fokozatosan változtak, de mégis a 9. cikk körül csúcsosodtak ki, ők képviselik a technikai revizionisták csoportját.⁴³³

Az alkotmányt ideológiai okból elutasítók csoportjának legelső képviselői az ötvenes évek azon parlamenti képviselői voltak, akik már a háború előtt is fontos tisztségeket töltöttek be. Számukra nemcsak a császár jogállása jelentett korlátozást, hanem az alkotmányozás folyamata, amelybe a japán választópolgárokat nem vonták bele megfelelően, amely nem tekinthető másnak mint a szövetséges erők által Japánra oktrojált alkotmánynak, azaz nem a japán nép alkotmánya, hanem röviden: MacArthur alkotmánya. Ez a csoport az alkotmány átfogó módosítását tűzte ki célul.⁴³⁴

2.3.1. Alkotmányvizsgáló bizottságok

A parlamenti pártok 1954 és 1955 folyamán létrehozták alkotmányozással foglalkozó belső bizottságaikat, majd 1956 júniusában törvény alapján felállították az első bizottságot az alkotmány vizsgálatára (*kempō chosakai*). Az ötven tagú bizottságban a képviselőháznak húsz, a felsőháznak tíz tagja kapott helyet, a fennmaradó húsz fő a tudomány elismert képviselői közül került ki. Egyes kisebb

⁴³³ FUKUI 1968, 53-55. o.

⁴³⁴ Uo. 46-47. o.

parlamentari pártok azonban nem delegáltak tagot a bizottságba, mivel annak egyetlen célját látták: az alkotmány módosítását.

A bizottság hét év alatt, 1957 és 1964 között nagyon sok meghallgatást tartott az alkotmány keletkezéséről, kihirdetéséről és alkalmazásáról. A testület vizsgálatainak eredményét jelentésekben foglalta össze, amelyet a lakosság körében is intenzíven terjesztettek. Azt kell mondanunk, hogy a japán társadalom igazából ekkor ismerte meg az alkotmányt, s annak jelentőségét. A bizottság 1964-ben, nem sokkal a tokiói nyári olimpiai játékok megnyitása előtt, végső, 1161 oldalas jelentését a miniszterelnöknek is megküldte. A testület elnöke, *Takayanagi* professzor a bizottság következtetéseit úgy foglalta össze, hogy az alkotmányt nem kényszerítették Japánra, hanem az a megszálló szövetségesek és a japán szakértők együttműködésének eredménye. Hangsúlyozta, hogy az alkotmány egy „élő alkotmány”,⁴³⁵ amelynek módosítása nem szükséges. A bizottság által elfogadott jelentés ugyanakkor nem foglalt állást az alkotmány módosítása tárgyában, mivel a megbízatása nem arra, hanem az alkotmány vizsgálatára irányult.⁴³⁶

Az alkotmányrevízió ügye azonban a jelentés elfogadása után is napirenden maradt. Az alkotmányozási folyamat érdekében 1999-ben a parlamentről szóló törvényt is módosították, majd mindkét kamarában felállították az alkotmánnyal foglalkozó bizottságokat, a képviselőházban ötven, a felsőházban negyvenöt taggal. A képviselőház alkotmányozó bizottsága végső, 809 oldalas jelentését⁴³⁷ 2005 áprilisában nyújtotta be a képviselőház elnökének. Ez a jelentés egyrészt osztja *Takayanagi* professzor negyven évvel ezelőtti megközelítését és elismeri, hogy az alkotmány gyökeret vert a japán társadalomban. A jelentésben felvetett nyitott kérdések azonban már nemcsak a 9. cikke, az önvédelmi erőkre és az ENSZ-missziókban való részvételre koncentrálnak, hanem az alkotmány megalkotása óta eltelt hatvan év keltette kihívásokra – környezetszennyezés, előregedés, információs társadalom, pénzügyi kérdések – szükséges alkotmányjogi válaszok megalkotására is.

⁴³⁵ BEER-MAKI 2002, 182. o.

⁴³⁶ TAKAYANAGI 1968, 71-73. o.

⁴³⁷ [http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf) (letöltés ideje: 2011. július 27.)

A parlament felsőházának az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága szintén 2005 áprilisában fogadta el jelentését.⁴³⁸ Az ötévi munka eredményeit összefoglaló jelentésből kitűnik, hogy a bizottság számos meghallgatást tartott, amelyre az alkotmánytervezet kidolgozásában részt vett amerikai szakértőket is meghívták. A jelentés alapvető üzenete, hogy az alkotmány három fő jellegzetességét: népszuverenitás, alapvető jogok tisztelete és pacifizmus fenn kell tartani a jövőben is. Továbbá, a jelentés hangsúlyozza, hogy a jelképes-tennō rendszert meg kell őrizni. Az alkotmány 9. cikke kapcsán mindenki támogatta az (1) bekezdés megőrzését. Az önvédelem jogának alkotmányban való megfogalmazása kapcsán eltértek az álláspontok, azonban a kormányzat azon kijelentését, hogy a nemzetközi jog elismeri Japán önvédelemhez való jogát, fegyveresen is, senki nem vitatta. A jelentés az alkotmány minden egyes cikkét megvizsgálva fogadta el ajánlásait, amelyet minden parlament párt támogatott.

Az alkotmány 96. cikke minősített többséghez köti az alkotmányt módosító törvényjavaslatok elfogadását. Kétharmados többséghez, mindkét parlamenti kamarában. Továbbá népszavazáson vagy képviselőházi választáson való megerősítéshez is. A törekeny japán politikai környezetben azonban mindeddig nem volt olyan javaslatcsomag, amely mögé a parlamenten belül ekkora többség felsorakozott volna.

Az alkotmánymódosítás politikai jelentőségét jól mutatja, hogy ennek eljárási szabályairól 2007 májusában önálló törvény (日本国憲法の改正手続に関する法律, *Nihonkoku kempō no kaisei tetsuzuki ni kansuru hōritsu*) született, amely három (!) évvel később hatályba is lépett. Amint arra Imaseki professzor rámutatott, több mint hat évized után megteremtődött az alkotmánymódosítás eljárási háttere, beleértve az azt megerősítő népszavazás lebonyolítását is.⁴³⁹

3. A tennō (császár) és az új alkotmány

⁴³⁸ <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (a jelentés angol nyelvű összefoglalója, letöltés ideje: 2011. július 27.)

⁴³⁹ http://www.waseda.jp/hiken/en/jalaw_inf/new_leg/001imaseki.html (letöltés ideje: 2011. szeptember 26.)

A császári családnak, mint a világ legrégebbi örökletes monarchiájának, az első uralkodója, a dinasztia Kr.e. 660 körüli megalapítója a mitológia - valamint a japán történetírás és közgondolkodás - szerint, *Jimmu*, aki *Amaterasu Omikaminak*, a sintó vallás napistennőjének volt leszármazottja. A legenda szerint ugyanis *Amaterasu* istennő unokájára egy tükröt, ékszereket és egy kardot hagyományozott, amit fia később utódainak, Japán uralkodóinak adott.

A középkorban ezért a császárnak természetfeletti képességeket tulajdonítottak, aki népéért az isteneknél közbenjár és a jövőbe lát. „A mennyei császár istenként uralkodik, ő az egész föld és nép ura, abszolút hatalommal bíró személyiség, maga az állam”.⁴⁴⁰ A tennō mint sintó főpap, azonban a korai időket - különösen a *Taika-reform* korszakát - leszámítva, ritkán kormányozta közvetlenül a népét. Leginkább az egész társadalom feletti, isteni lénynek tekintették, aki a hierarchikus japán társadalom csúcsán áll.⁴⁴¹

A Meiji-alkotmány, amely az alkotmányos monarchiát teremtette meg Japánban, fenntartva a császár ősi származását, a korábbiaknál jóval több politikai hatalmat biztosított a tennōnak. E jogok isteni származása folytán illették meg: szent és sérthetetlen volt, ő volt a szuverén. A végrehajtó és - elvileg a parlamenttel együtt megillető - jogalkotói hatalom az ő kezében futott össze. Isteni származása folytán a nép pedig magasztalta és mélységesen tisztelte.

Az amerikai megszállás egyik legmegrázóbb következménye a japán társadalom számára a tennō-rendszer gyökeres átalakítása volt. *Hirohito császár*, mint láttuk, 1946. január 1-jén közzétett nyilatkozatával⁴⁴² megnyitotta az utat az alkotmányozók előtt egy - bár a japán társadalom felfogásától élesen különböző - demokratikus alaptörvény létrehozására.

3.1. A tennō mint jelkép (象徴 *shōchō*)

Az alkotmány 1. cikke értelmében a császár az állam és a nép egységének szimbóluma, elveszítve ez által minden politikai hatalmát. A szuverenitás forrása a

⁴⁴⁰ JAMADZSI 1989, 55-56. o.

⁴⁴¹ Uo. 55-75. o.

⁴⁴² BEER-MAKI 2002, 213-214. o.

nép, és nem a császár. A legfőbb állami hatalom pedig a parlament kezébe került. A császár hatáskörei egyrészt formális, rituális cselekményekre terjedtek ki, másrészt bármely döntéséhez az illetékes szerv ellenjegyzése szükséges.⁴⁴³

A császár elvesztette minden „diktátori”⁴⁴⁴ jellegű funkcióját, és nem természetfeletti lényként uralkodik alattvalói felett, hanem állampolgárai számára immár egy demokratikus uralkodó képét ölti.⁴⁴⁵

A tennō a világháború végéig, mint már említettem, maga volt a szuverén, s ezt váltotta fel az új alkotmány alapján a népszuverenitás elve. Ezt kiegészítette az a tény, hogy a császárt korábban istenségként is tisztelték, azaz olyan nagyfokú politikai és morális hatalommal rendelkezett, amely kizárólag a japán alkotmánytörténeti hagyományokkal volt igazolható, hiszen az alkotmányozási folyamatokra befolyást gyakorló nyugati alkotmányok nem tartalmaztak hasonló rendelkezéseket.

Japánon kívül már a második világháború ideje alatt is születtek tanulmányok a császár második világháborús eseményekben való esetleges felelőssége kapcsán. Különösen amerikai szerzők hangsúlyozták, hogy a tennō-rendszert meg kell szüntetni annak érdekében, hogy Japánban valóban demokratikus állami berendezkedés jöhessen létre. *Joseph C. Grew*, aki az Amerikai Egyesült Államok japán nagyköveteként szolgált 1932 és 1941 között, azonban a tennō-rendszer fenntartásában látta a béke és a gyors újjáépítés lehetőségét, mondván, hogy a japán nép nagy része a császárt valóban isteniként tiszteli, s az ő személye fontos eszközként szolgálhat ebben a folyamatban.⁴⁴⁶

1945. augusztus 14-én *Hirohito* császár személyesen adta ki a parancsot a fegyverletételre, és maga jelentette be a Potsdami Nyilatkozat elfogadását. Ez utóbbi közvetve azt is kifejezte, hogy Japánban a népszuverenitás elvét meg kellett valósítani.

A császár a megszálló szövetséges csapatok főparancsnokát, *Douglas MacArthur* tábornokot még 1945 szeptemberében felkereste a tokiói amerikai nagykövetségen,

⁴⁴³ Ld. például az alkotmány 6. cikke alapján, a miniszterelnököt a parlament javaslata alapján, a Legfelsőbb Bíróság elnökét pedig a kormány javaslatára nevezi ki.

⁴⁴⁴ NODA 1992, 66. o.

⁴⁴⁵ NOZOMU 1980, 623-655. o., MASAMI 1963, 205-208. o.

⁴⁴⁶ MIYAZAWA 1996, 144-145. o., NOZOMU 1980, 625.o.

egyebek között azzal a céllal, hogy maga vállaljon felelősséget a Japán által elkövetett háborús bűncselekményekért. MacArthur tábornok nem ebben látta a megoldást, hanem abban hogy a sintoizmus privilegizált helyét megszüntetik, azaz államvallási rangjától megfosztják, továbbá, hogy a császár lemond isteni rangjáról.

Hirohito császár az 1946. január 1-jei rádióbeszédében eleget tett az amerikai követeléseknek: kijelentette, hogy a nép és a császár közötti egység nem azon a feltevésen alapul, hogy a császár egy élő és látható istenség, s hogy a japán népnek katonai világhatalommá kell fejlődnie, hanem a kölcsönös bizalmon és szereteten. Ennek a nyilatkozatnak a jelentősége hatalmas, hiszen megteremtette a lehetőséget a népszuverenitást, a hatalmi ágak elválasztását és emberi jogokat biztosító alkotmány bevezetéséhez.⁴⁴⁷

A császár felelősségre vonásának szükségességét Japánban is több tudós felvetette, azzal az indokkal, hogy a háború ideje alatt – a császár iránti alattvalói engedelmségből, illetve kötelezettségből – a sintó szentélyekben milliók imádkoztak a császárhoz a további katonai sikerek érdekében. A császár, aki felhasználta, hogy ilyen tisztelet tárgya, százezreket küldött ezáltal a harctérre.⁴⁴⁸

E ponton két rövid megjegyzést mindenképp tennem kell: egyrészt az engedelmség, illetve kötelezettség fogalmak tiszta elhatárolása nem volt lehetséges abban a korban, hiszen egy japán alattvaló az összes kötelezettségei teljesítéseként értelmezte az engedelmség fogalmát.

A második megjegyzés pedig a császár személyére vonatkozik, aki politikai és katonai hatalmán felül olyan kulturális és erkölcsi összetartó erőt képviselt, amelyre a japán nemzetnek adott állapotában „szüksége” volt. Ez a megszálló amerikai csapatok számára is világossá vált, s nem a felelősségre vonásán, hanem egy új alkotmányban a tennō-rendszernek demokratikus keretek közötti fenntartásán fáradoztak.

A legnagyobb jelentősége a jelképes tennō-rendszernek az, hogy megőrizte a császárnak a japán népet összefogó, integráló szerepét. Az ország társadalmi és

⁴⁴⁷ A japán nyelv és a hagyományok tiszteletével teljesen ellentétes lett volna, ha a fenti császári nyilatkozat üzenetét egyetlen állítvány köré sűrítjük. Azaz, a nyilatkozat következményét tekintve valójában isteni származásról való lemondásnak is lehetne értelmezni. A nyilatkozat szöveghét ld. BEER-MAKI 2002, 213-214. o.

⁴⁴⁸ NOZOMU 1980, 627. o.

szellemi egységének kifejezője volt és maradt a császár a háború után is, s ezáltal valóban egyfajta folytonosságot teremtett a háború előtti és utáni állami berendezkedésben. Ezt a folytonosságot azonban nem joginak nevezném, hanem a császár személyéből fakadó, a társadalomra gyakorolt egyesítő szerepnek. Erre a folytonosságra maga Hirohito császár is utalt az Amerikai Egyesült Államokban 1975-ben tett látogatása alkalmával. Azaz, a császár tényleges jogállását⁴⁴⁹ tekintve mégsem jelentett gyökeres változást a jelképes rendszer, a folytonosság elemeit is tartalmazta.⁴⁵⁰

3.2. A tennő hatáskörének vizsgálata

A császár hatásköréről az alkotmány 3., 4., 6. és 7. cikke rendelkezik. A császár hatásköreit három nagy csoportba oszthatjuk: állami feladatok, jelképes funkciójából eredő feladatok, illetve magánjellegű cselekedetei.

Az első csoportba tartozó hatáskörök, tehát amikor a császár állami feladatot lát el, minden esetben kormányzati jóváhagyáshoz kötött és ezekért a feladatokért a kormány és nem a császár viseli a felelősséget. Az alkotmány arról is rendelkezik, hogy a császár az állam nevében csak olyan intézkedéseket hozhat, amelyeket az alkotmány kifejezetten felsorol. Szintén garanciális elem, hogy kormányzati hatáskörbe tartozó feladatokat a császár nem láthat el. Továbbá az alkotmányban a császár számára meghatározott állami feladatok ellátását – a vonatkozó törvény rendelkezéseit betartva – átruházhatja. Ide tartozik a császári családról szóló törvény azon passzusa, amely a császár hosszabb távolléte vagy betegsége esetén – a kormány jóváhagyásával – a császár rangidős hozzátartozójára ruházza saját jogköreit.⁴⁵¹

A 6. és 7. cikkek összesen tizenkét jogkört biztosítanak a császárnak.⁴⁵²

- a parlament jelölése alapján a miniszterelnök kinevezése,
- a Legfelsőbb Bíróság elnökének kinevezése a kormány jelölése alapján,

⁴⁴⁹ Megjegyzendő, hogy a császár második világháború előtti és utáni jogállásának összehasonlító vizsgálatára az V/2. fejezetpontban térünk ki részletesen.

⁴⁵⁰ SCHEER 1979, 57. o.

⁴⁵¹ MIYAZAWA 1996, 138-140. o.

⁴⁵² NOZOMU 1980, 628-629. o.

- alkotmánymódosítások, törvények, kormányrendeletek és államközi szerződések kihirdetése,
- a parlament összehívása,
- a képviselőház feloszlatása,
- az általános parlamenti választások idejének kitűzése,
- miniszterek és törvényben meghatározott egyéb tisztviselők, valamint a nagykövetek kinevezésének és felmentésének megerősítése,
- általános és egyéni kegyelem megerősítése,
- ratifikációs okiratok és egyéb törvényben meghatározott nemzetközi dokumentumok megerősítése,
- kitüntetések adományozása,
- külföldi nagykövetek és miniszterek fogadása,
- reprezentatív feladatok ellátása.⁴⁵³

Ezek elég jól beazonosítható hatáskörök. A császár azonban sok esetben olyan ügyekben is eljár, amelyek ebben a taxatív felsorolásban nem szerepelnek, ami viszont – érthető módon – sok vitához vezet.⁴⁵⁴ Például a császár nemcsak összehívja a parlamentet, hanem minden ülészak elején – általában januárban – személyesen felszólal a felsőházban és egy rövid köszöntőt tart. Amennyiben ezeket hivatali minőségben tett beszédeknek tekintjük, akkor azok sértik az alkotmányt, mivel túllépnek az államfői jogkörökön, és a szükséges kormányzati jóváhagyást is nélkülözi. Érdeemes ehelyütt felidézni a Meiji-alkotmány rendelkezéseit,⁴⁵⁵ amely alapján a császár nemcsak összehívta, de meg is nyitotta a parlamenti ülészakokat.

Szintén kérdéseket vetett fel, amikor *Hirohito* császár személyesen továbbított üzenetet az amerikai elnöknek. Ez a lépés is a sajtó útján kapott nyilvánosságot és a kormány is magyarázni kényszerült, hogy a császári közlemény kiadását mennyiben előzte meg a kormánnyal való egyeztetés. A kormány végül kénytelen volt elismerni, hogy a császár valóban küldött üzenetet az amerikai elnöknek, azonban nagyon

⁴⁵³ EHS Law 1948, 3. o.

⁴⁵⁴ HIGUCHI 1993, 63. o.

⁴⁵⁵ Meiji-alkotmány 7. cikke

személyes jellegű intézkedésről volt szó, ezért nem volt szükség a kormánnyal való egyeztetésre.⁴⁵⁶

Az, hogy mely feladatokat láthatta el a császár az állam egységét kifejező státuszából, folyamatos viták kísérték. Azonban számos háború előtti szokás idővel politikai támogatást is kapott. Például a dinasztia legendás alapítójának, *Jimmu*-nak a tiszteletére kezdték el az államalapítási ünnepet hivatalosan is megünnepelni, tíz évvel a második világháború végét követően. Továbbá, az időszámításban ismét a gengót, azaz a császári uralkodás szerinti évszámot használták, szintén az ötvenes évektől.⁴⁵⁷

A jelképes-császárság intézménye a világháború utáni megszállás eredményeként, a Meiji-alkotmánytól gyökeresen eltérő császár-felfogást hozott létre, azonban azt is látni kell, hogy sok tekintetben a jelképes-tennō rendszer áll közelebb ahhoz a hagyományhoz, amely a japán császárokat a Meiji-korszak előtti közel ezer évben jellemezte: valóban inkább szakrális személynek tekintették, aki a nép felett áll, „politikai hatalommal” nem rendelkezett.

Ezen a ponton a császár korábbi sintó főpapi tisztségének megszűnésére is ki kell térnünk. Többször említettük már, hogy a sintó-vallás államvallás jellege a második világháború után megszűnt, a császár isteni származásának tétele is a múltté lett, továbbá az alkotmány is biztosította az állam és az egyház elválasztását. Azaz, meg kell vizsgálnunk, hogy mennyiben vált „laikussá” a császári udvar.

3.3. A tennō hatásköreinek alapjogi összefüggései

⁴⁵⁶ RUOFF 2001, 60-61. o. A gyakorlatot törvényi szintre emelték 1979-ben.

⁴⁵⁷ A sort számos közelmúltbeli példával is ki lehetne egészíteni, amely mind azt mutatja, hogy egy élő, nemzetet összefogó jelkép a császár mind a mai napig. Például tízmilliók fejezték ki aláírásukkal, levelükkel tiszteletüket a beteg Hirohito császár előtt, zenei és kulturális rendezvények százait halasztották el, sokan házasságkötésük időpontját tolták későbbre, jelezve, hogy közösen bíznak a haldokló császár gyógyulásában. Ide sorolható a fiú trónörökös kérdése is, ugyanis Akihito császár utódjának lehetséges utódai körébe 2006-ig egészen csak női lemenők jöhettek volna szóba. A kérdés az ezredfordulón nagy politikai vitákat gerjesztett, mígnem négy évtized után fiú született a császár családba: Hisahito herceg. A kérdés jelentőségét jól mutatja, hogy a császár év eleji köszöntőjében 2007 januárjában rövid verssel köszöntötte unokáját. A vers az alábbi oldalon elérhető: <http://www.jamaipanese.com/japanese-emperor-akihito-celebrates-grandsons-birth-in-new-years-poem/> (letöltés ideje: 2012. január 23.)

Az alkotmány, az alapjogok katalógusa között, a 20. cikkben biztosítja a vallásszabadságot,⁴⁵⁸ s deklarálja az állam és egyház elválasztását azáltal, hogy vallási szervezeteknek nem engedi privilégiumok nyújtását. A vallási szervezetek politikai tevékenységet nem gyakorolhatnak, továbbá senkit sem lehet bármely vallási szervezetben való részvételre kötelezni. Az állam nem végez vallási oktatást és egyéb vallási tevékenységet. Az alkotmány 89. cikke pedig szigorú állami felügyelet mellett engedélyezi közpénzek folyósítását vallási intézményeknek vagy szervezeteknek. Amennyiben a Meiji-alkotmányra tekintünk, különösen annak preambuluma, egyértelműen kitűnik a császár isteni személyisége, feltétlen tisztelete. Meiji császár első intézkedései között a sintó vallás előtérbe helyezését kezdeményezte, megszüntetve a sintoizmus és buddhizmus sok évszázados egyenrangú együttélését. A sintoizmus abban a korban Japán hivatalos és kötelező vallása lett, a császár volt a legfőbb sintó főpap is. Ez a szerep leginkább a hagyományos november 23-i rizs betakarítási ünnepek alkalmával volt megfigyelhető, ahol a császár maga is mindig megjelent, s ő maga vezette az áldozati szertartást.⁴⁵⁹

A vallásszabadság érvényesülésének nehézkességét, különösen az állam és az egyház szétválasztásának rugalmas értelmezését, jól példázza a Tsu városában történt eset, ahol a város polgármestere a városi sport- és szabadidő központ alapkövetéti ünnepségét sintó pap mellett, sintó szertartásban végeztette el, a városi költségvetés terhére. Ebben néhány helybeli a vallásszabadság megsértését látta, s a bírósághoz fordult.⁴⁶⁰ A több mint egy évtizedig tartó eljárásban a helyi bíróság nem talált jogsértésre utaló indokot, mivel az alapkövetélt egy szokásos ünnepként értelmezte, ami első látásra ugyan vallásinak tűnhetett. A tartományi bíróság viszont az alapkövetételben egy vallási eseményt látott, hiszen mind a szertartást végző pap, mind a szertartás rendje, mind a szertartás ünneplése vallásinak számított. A bíróság aláhúzta a semlegesség követelményét, amellyel összeegyeztethetetlen bármely

⁴⁵⁸ RÖHL 1988, 110-111. o.

⁴⁵⁹ HIGUCHI 1993, 57-68.o.

⁴⁶⁰ YOKOTA 1993, 213-218. o.

vallás előnyben részesítése. A Legfelsőbb Bíróság eljárásában⁴⁶¹ a helyi bíróság határozatát hagyta helyben. Indoklásában rámutatott, hogy az állam és egyház elválasztásának elvéből leginkább a vallásszabadság intézményi része fakad, s az állam vallási semlegességéből nem következik az, hogy az államnak ne lenne kapcsolata a vallással. Továbbá leszögezte, hogy az alapkötetételnél bemutatott, a munka sikerét, dolgozók biztonságát szolgáló, eredendően sintó vallási cselekmény, a modern korban már elveszítette vallási jellegét, azonban szokásként való megtartása a sikeres vállalkozást segítheti.

A másik eset már a közelmúlté. Hirohito császár 1926-ban foglalta el a trónt, s 1989-ben követte őt fia, az 1933-ban született Akihito, az első japán császár, aki világháború utáni alkotmányra (1946) tett esküt. A császári trónbeiktatási szertartásokat szabályozó törvényt 1946-ban hatályon kívül helyezték, azonban 1990. november 22-23-án, hatvankét évvel az előző beiktatási ceremónia után, az archaikus szabályok „életre keltek”. Azaz, Akihito ugyanúgy bemutatta a nagy ételáldozatot, ahogy ősei tették, öltözködése, a használati tárgyak, a császári palota több termében megismételt rituálé, mind a sintó vallási hagyományokat tükrözték.⁴⁶² A problémát Higuchi professzor szerint nem a vallási szertartások pusztá léte okozta, akár Akihito trónbeiktatása, akár Hirohito temetése alkalmával, hanem hogy legnagyobbbrészt az állami költségvetés terhére történtek.⁴⁶³

E kérdés keretében csak olyan tekintetben érintettük az állam és egyház elválasztását, amennyiben az a császárság intézményének világháború utáni helyzetével kapcsolatos értékelésekhez támpontot nyújthat. Annak megválaszolásához, hogy miként egyeztethető össze egy állami költségvetésből finanszírozott sintó szertartás az alkotmány 20. cikkével, a fent röviden említett szabadidőközpont alapkötetével kapcsolatos legfelsőbb bírósági határozatban találhatunk támpontot. Azaz, a sintó vallás elveszítette államvallási, megkülönböztetett jellegét, azonban a szertartások, szabályok olyan mélyen beépültek a japán társadalomba, hogy azokat immár „szokásszerűen” alkalmazzák.

⁴⁶¹ 1971 (Gyo-Tsu) No. 69 számú ügy, <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1977.7.13-1971.-Gyo-Tsu-.No..69.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

⁴⁶² TAKAMI 2001, 11. o.

⁴⁶³ HIGUCHI 1993, 63-64. o.

4. A kormányzati rendszer

Az alkotmány két nagyon fontos új intézményt vezetett be. Egyrészt, az alkotmány 65. cikke alapján a végrehajtó hatalmat kizárólag a kormány gyakorolja. A tennō-t megfosztották minden korábbi végrehajtói jogosítványától. A kormány (内閣 *naikaku*) a miniszterelnökből (内閣総理大臣 *naikaku-sōridaijin*) és a miniszterekből (参議院大臣 *kokumu daijin*) áll, akik semmilyen katonai tisztséggel nem rendelkezhetnek.⁴⁶⁴ A kormány az alkotmány 66. cikke alapján a végrehajtó hatalom gyakorlása során testületesen felelős a parlamentnek.⁴⁶⁵

A miniszterelnököt az alkotmány 69. cikke alapján a parlament választja saját tagjai közül. Amennyiben a két kamarában nem szerez többséget a miniszterelnök-jelölt, akkor a két kamara képviselőiből álló egyeztető bizottságot kell összehívni. Amennyiben a két parlamenti kamara közötti egyeztetés tíz napig nem jut eredményre, akkor a képviselőház által jelölt személyt kell a parlament mindkét kamarája által megválasztott miniszterelnöknek tekinteni. Az alkotmány szerint a miniszterelnök-jelölt bármelyik parlamenti kamara tagja lehet, a gyakorlatban eddig azonban a képviselőházi választásokon győztes pártok vezetői (elnökei) közül került ki a miniszterelnök.

A végrehajtó és törvényhozó hatalom közötti megfelelő fékek és ellensúlyok (*checks and balances*) rendszerét is bevezette az alkotmány, ugyanis a képviselőház, és kizárólag a képviselőház, megvonhatja a bizalmát a kormánytól. Ennek formája lehet bizalmatlansági indítvány vagy bizalmi szavazás is. Azaz a kormány csak addig tarthatja meg közjogi pozícióját ameddig a képviselőház tagjainak többsége támogatja politikai célkitűzéseit. A sikeres bizalmatlansági indítványnak vagy az elveszített bizalmi szavazásnak kettős következménye megjeleníti a két hatalmi ág egymásra utaltságát is: vagy lemond a miniszterelnök, és ezáltal a kormány megbízatása is megszűnik, vagy pedig a kormány felosztja a képviselőházat és új képviselőházi választás kiírására kerül sor.

⁴⁶⁴ Amint arra az alkotmányozás parlamenti szakaszában utaltunk, e cikk a korábbi főrendi ház javaslatára került be az alkotmányba a katonai tisztek háború előtti diktatórikus kormányzása miatt került be.

⁴⁶⁵ ABE 1988, 17-18. o.

Ehelyütt azonban utalni kell arra, hogy az alkotmány nem tartalmaz egyértelmű előírást arra az esetre, hogy ha a fenti második esetben a kormány nem mond le, akkor a képviselőház feloszlatása kinek a jogköre lenne. Az alkotmány rendelkezései szerint ilyen esetekben a „képviseelőház feloszlik”. A gyakorlatban ilyen körülmények esetén a kormány oszlatja fel a képviselőházat.⁴⁶⁶ Ennek alapján a japán kormányzati rendszer a monista parlamenti rendszerekhez tartozik, amelyben kiegyenlítődik a parlament és a kormány szerepe. Ezt jól példázza az előbbiekben említett rendelkezés, amelynek alapján a kormány, meghatározott esetben, de feloszthatja a képviselőházat. Ezzel ellentétes a monista irányzaton belül a parlamenti dominanciát képviselő elmélet, ahol a kormány semmilyen körülmények között sem oszthatja fel a parlamentet.⁴⁶⁷

A képviselőházi feloszlatás kapcsán figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy az alkotmány 7. cikke szerint a császár, az alkotmány 69. cikke alapján pedig – az előzőek fényében – a kormány hatáskörébe tartozó kérdést képez. Értelemszerűen a császár a 7. cikk alapján csak a kormány javaslata alapján járhatna el, azonban a két cikk közötti másik különbség még fontosabb. A 7. cikk ugyanis nem jelöl meg feloszlatási okokat, a 69. cikk pedig bizalmatlansági indítvány elfogadása, illetve bizalmi szavazás elutasítása esetén teszi lehetővé. A második világháború után e kérdés többször is napirenden volt, és előfordult, hogy a kormány az alkotmány 69. cikkének rendelkezéseire tekintet nélkül feloszlatta a képviselőházat, azaz a 7. cikk alapján. Ez pedig előrehozott választásokhoz vezetett.⁴⁶⁸

A bizalmatlansági indítvány az alkotmány szintjén csak a második világháború után lett intézményesítve, a valóságban azonban már a Meiji korban ⁴⁶⁹ is találkozhatunk vele, s már akkor is vezetett a kormány lemondásához. Az eredményes bizalmatlansági indítványon keresztül elsősorban az ellenzéki pártok erősödhetnek meg, a sikeres bizalmi szavazás esetében pedig a miniszterelnök és kormánya pozíciója.

⁴⁶⁶ TAKAHASHI 1993, 92. o.

⁴⁶⁷ Uo. 97-98. o.

⁴⁶⁸ ABE 1988, 19-20. o.

⁴⁶⁹ 1897-ben. Vö. KEENE 2002, 535. o.

Ugyanakkor *Takii* professzor arra is felhívta a figyelmemet, hogy a gyakorlatban az alkotmányban szabályozott megoldások mellett a leggyakrabban a bizalommegvonással egyidőben sor kerül az új miniszterelnök megválasztására is, elkerülve ezáltal az előrehozott képviselőházi választások tartását.

Ezáltal a kormányzati hatásköri és felelősségi rendszer a brit kormányzati rendszer alapjait honosította meg, pontosabban a Meiji-, illetve Taishō-korszakban⁴⁷⁰ szokásként elkezdődött folyamatot az alkotmány szintjére emelte.

A kormány tagjait a miniszterelnök nevezi ki és menti fel, akik a már említett korlátozás szerint katonai tisztséget nem viselhetnek, továbbá akik többsége a parlamenti képviselők közül kerül ki. A minisztériumok és tárcák számát a kormányról szóló törvény tartalmazza, amelynek alapján parlamenti ciklusonként eltérő, de általában tizenkettő és húsz közötti tagja volt a második világháború utáni kormányoknak. Sajátossága a japán kormánynak, hogy döntéshozatali rendjében, a társadalmi hagyományoknak megfelelően, a többségi elv helyett fősabályként a konszenzus érvényesül.⁴⁷¹

A kormány felügyelete alá nemcsak a szűk értelemben vett tárcák, hanem a legkülönbözőbb országos hatáskörű szervek, állami hivatalok is oda tartoznak, beleértve a császári családdal foglalkozó hivatal⁴⁷² vagy a közszolgálati bizottságot, amely az 1887-ben bevezetett rendszert továbbvive és a közszolgálati pályát választók felvételét és vizsgáztatását bonyolítja le. A kiterjedt japán bürokráciát szaktudás és lojalitás jellemzi.

4.1. A kormány hatásköre

A kormány feladatait az alkotmány 73. cikke sorolja fel, amely szerint:

- végrehajtja a törvényeket, ellátja az állam ügyeit,
- irányítja a külpolitikát,
- szerződéseket köt,

⁴⁷⁰ III/4. fejezetpont

⁴⁷¹ ODA 1992, 45-51. o., NODA 1992, 93-104. o.

⁴⁷² <http://www.kunaicho.go.jp/e-kunaicho/enkaku.html> (letöltés 2011. július 27.) Az ügynökség jelenleg 1000 fős stábja az alkotmánynak a császárra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtása során nyújt segítséget. Az ügynökség jogelődje a második világháborút megelőzően több mint 6000 főt alkalmazott.

- irányítja a közigazgatást,
- előkészíti és benyújtja a költségvetés tervezetét a parlamentnek,
- kormányrendeleteket bocsát ki az alkotmány és a törvények végrehajtása érdekében,
- dönt közkegyelem, egyéni kegyelem, büntetés enyhítése és mentesítés kérdésében.

A fenti felsoroláshoz kapcsolódik az alkotmány egyéb rendelkezései⁴⁷³ között, hogy császár minden esetben a kormány javaslatára jár el, és a császár által meghozott döntésért a kormány tartozik felelősséggel. Továbbá a kormány jelöli a Legfelsőbb Bíróság elnökét, valamint a kormány nevezi ki a Legfelsőbb Bíróság többi tizennégy tagját és az alsóbb fokú bírakat. A parlamenttel kapcsolatban pedig - nemcsak feloszlathatja a képviselőházat meghatározott esetben hanem - rendkívüli képviselőházi ülészak tartását is kezdeményezheti, továbbá veszélyhelyzet esetén összehívhatja a felsőházat.

A fenti felsorolás kapcsán külön is megjegyzendő, hogy a több szempontból modellnek tekinthető brit kormányzati rendszerben, a köz- és egyéni kegyelmezés, büntetés enyhítése kérdésben minden esetben - kormányzati előterjesztés mellett - az államfő hozza meg a végső döntést, és nem a kormány.

Az alkotmány 72. cikke alapján a miniszterelnök a kormány képviselőjében terjeszti a parlament elé a kormány „törvényjavaslatait”,⁴⁷⁴ valamint tájékoztatja a parlamentet az általános bel- és külpolitikai kérdésekről. A törvényjavaslatok kapcsán ki kell térni a kormányzati törvényalkotási hivatal (*naikaku hōseikyoku*) szerepére, amely minden kormányzati törvényjavaslat alkotmányosságát megvizsgálja, mielőtt az a parlament elé benyújtásra kerül. E hivatal felkészültségének is lehet érdeme abban, hogy a Legfelsőbb Bíróság ritkán hozott határozatot törvények alkotmányellenessége tárgyában.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Alkotmány 3. cikke

⁴⁷⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az alkotmány 72. cikkében szereplő *gian* kifejezés tágabb értelmű, mint a törvényjavaslat (*hoan*). Ez utóbbi ugyanis *expressis verbis* csak a kormányról szóló törvényben jelenik meg. Mégis az irodalom a kormány törvénykezdeményezési jogát az alkotmány kifejezett rendelkezése ellenére is alkotmányosnak tartja. NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 196. o.

⁴⁷⁵ BEER-MAKI 2002, 102-103. o.

A miniszterelnök az alkotmány 66. cikke alapján a kormány feje, ő vezeti annak üléseit, továbbá az alkotmány 72. cikke alapján felügyeletet gyakorol a különböző közigazgatási szervek felett. Az alkotmány 74. cikke szerint a törvényeket és kormányzati rendeleteket a hatáskörrel rendelkező miniszter mellett a kormányfő is ellenjegyzí. Továbbá a kormány tagjai ellen megbízatásuk időtartama alatt jogi eljárás csak a miniszterelnök beleegyezésével indítható.⁴⁷⁶ Azt pedig már e fejezetpont elején láttuk, hogy a miniszterelnök nevezi ki és menti fel a kormány tagjait.

E hatáskörök nyomán a miniszterelnök kezében jelentős politikai hatalom összpontosult a megszállást követő években. Ennek kapcsán arra is érdemes utalni, hogy a megszálló szövetséges erők parancsnokának, *MacArthur* tábornoknak az volt a célja, hogy az állam valódi irányítását egy demokratikusan választott testület által pozícióba emelt személy töltse be, végleg felváltva a mitikus és militarista hagyományokat.⁴⁷⁷

4.2. Helyi önkormányzatok

A kormányra vonatkozó alkotmányos rendelkezések után röviden szót kell ejtenünk az alkotmány VIII. fejezetéről, amely a helyi önkormányzatokra vonatkozó legfontosabb alapelveket sorolja fel.

A helyi önkormányzatokat érintő törvényi szabályok nyilvánvaló vezérelve a helyi önkormányzáshoz való jog. Továbbá a városok, községek képviselőtestületeket, közgyűléseket alapíthatnak, a polgármesterek, valamint a képviselőtestület tagjai pedig közvetlen szavazás útján nyerik el megbízatásukat. A városok, községek önálló vagyonnal rendelkeznek, ellátják feladataikat és a törvények keretei között rendeleteket alkothatnak.

A fenti rendelkezések hosszas viták után kerültek bele a végső alkotmánytervezetbe. A japán alkotmány-előkészítő bizottságok 1945 őszén és telén nem érintették a helyi önkormányzatok kérdését. E tekintetben a megszálló

⁴⁷⁶ Alkotmány 75. cikke

⁴⁷⁷ TANAKA 1976, 41-43. o.

szövetségesek a helyi önkormányzatiság elterjedését, a helyi önállóságot szorgalmazták.

Visszatekintve a Meiji-alkotmány időszakára: a helyi előjárók gyakorlatilag a kormány megbízottai, azaz a központi hatalom képviselői voltak, megbízatásukat nem helyi választás útján szerezték. A Tokugawa-korszakban pedig a helyi közösségek sok tekintetben belső autonómiát élveztek, azonban ennek kettős feltétele volt: az előjárók hűsége a tartományurak és a sógunátus felé, továbbá a belső béke fenntartása és az adók beszolgáltatása, amelyben a megegyezés, viták mielőbbi rendezése kiemelten fontos volt.

Az alkotmány minden korábbi hagyományt felülírt: a városok, községek anyagi, politikai, hatásköri önállóságát, a demokrácia helyi és területi aspektusának térnyerését segítette elő. Ez a helyi önállóság nem jelentette azt, hogy az összes közszolgáltatás helyi kézbe került volna, éppen ellenkezőleg, különösen az ötvenes évektől az oktatás, rendvédelem és pénzügyek területén a parlamenti törvények leszűkítették a helyi önkormányzatok mozgásterét.⁴⁷⁸ Azonban, az alábbiakban is látjuk majd,⁴⁷⁹ hogy például a gyülekezési jog gyakorlása szerint a helyi rendeletek eltérően ítélték meg az alkotmány 21. cikkében foglalt szabadságjog biztosítását.

Garanciális elemet tartalmaz az alkotmány 95. cikke, amelynek alapján, amennyiben a parlament kizárólag egy városra, községre vonatkozó speciális törvényt fogad el, akkor annak alkalmazásához az érintett város, község lakóinak többsége által leadott támogató szavazatok szükségesek. E körbe tartoznak például azon, 1949 és 1951 között elfogadott törvények, amelyek egy-egy városnak⁴⁸⁰ a második világháború utáni helyreállítási munkáit szabályozták.⁴⁸¹

A helyi önkormányzatok és a tokiói kormányzat közötti hatásköri és feladatköri, finanszírozási kérdések a hatvanas évek óta folyamatosan napirenden szerepelnek, ami jelzi a helyi érdekek egyre erősebb megjelenését, amiben a választópolgári aktivitás mellett a helyi politikai vezetésnek és szakmai előkészítésnek is szerepet kell tulajdonítani.

⁴⁷⁸ YOSHIDA 1993, 111-112. o.

⁴⁷⁹IV/6. fejezetpont

⁴⁸⁰ Ennek alapján épült meg a hirosimai béke emlékmúzeum és emlékpark.

⁴⁸¹ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 196. o. Ugyanakkor a példa azért sántít kissé, mivel itt nem került sor helyi népszavazásra.

5. Parlament (国会 *kokkai*)

5.1. A parlament a második világháború után

A japán parlament működése szempontjából is mérföldkövet jelentett a szövetséges erők megszállása és az elfogadott új alkotmány, amely alapvetően megváltoztatta a japán közjogi berendezkedését.

Az alkotmány bevezette a brit kétkamarás parlamenti rendszert, amelyben az alkotmány 41. cikke alapján a parlament a legfelsőbb államhatalmi szerv és a *törvényalkotás kizárólagos hatáskörével*⁴⁸² rendelkezik. A négy évre választott 480-tagú képviselőház (衆議院 *shūgi-in*) túlsúlya a költségvetés elfogadására, a miniszterelnök választására, valamint a nemzetközi szerződések ratifikációjára vonatkozó jogosultság formájában érvényesül. A 242-tagú felsőház (参議院 *sangi-in*) megbízatásának időtartama hat év, a tagok felének megválasztására háromévente kerül sor.⁴⁸³

Az alkotmány nemcsak általánosságban vezette be a hátrányos megkülönböztetés tilalmát⁴⁸⁴ és az általános választójogot⁴⁸⁵ a nagykorú - azaz 20 évet betöltött japán állampolgárok számára -, de az aktív és passzív választójogot külön nevesítve is biztosította a nők számára.⁴⁸⁶

A császárnak a parlamenttel kapcsolatban biztosított hatáskörei megfelelnek a más parlamentáris monarchiák alkotmányaiban található megoldásoknak. Az alkotmány 7. cikke tíz területet sorol fel a császári hatáskörök között. Ezek közül a törvényalkotáshoz kapcsolódik különösen a törvények kihirdetése, a parlament üléseinek összehívása, a parlamenti választások kiírása, valamint meghatározott esetekben a képviselőház feloszlatása. A miniszterelnököt, aki általában a képviselőház tagja, a ház döntését követően a császár nevezi ki. Azaz, a császár az

⁴⁸² Ennek jelentőségét különösen a második világháború előtti parlamenti hatáskörre figyelemmel kell aláhúzni. Ld. NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 195. o.

⁴⁸³ Alkotmány 46. cikke, BEER – MAKI 2002, 100-102. o.

⁴⁸⁴ Alkotmány 14. cikke

⁴⁸⁵ Alkotmány 15. cikkének (3) és (4) bekezdése

⁴⁸⁶ Alkotmány 44. cikke. Női képviselők megválasztására első alkalommal 1946 áprilisában került sor, és az akkor szerzett 39 mandátum történelmi siker, hiszen az új alkotmány hatálybalépését követően tartott választásokon a tízet sem érte el sokszor a képviselőházi női képviselők száma. RAMSDELL 1992, 173-174.o.

alkotmány szintjén a japán demokrácia megteremtésének egyik eszköze lett és teljesen kivonult a törvényalkotás területéről.

A parlament továbbra is évente egy rendes ülészakot tart, azonban annak időtartama már nem korlátozódik három hónapra, a parlamentről szóló törvény ugyanis 150 napos ülészakról rendelkezik. Rendkívüli ülészakot pedig a kormány vagy bármelyik kamara tagjai egynegyedének írásbeli kérelme alapján kell tartani.⁴⁸⁷

A határozatképesség szabályai sem változtak, azaz, továbbra is a megválasztott képviselők legalább harmadának meg kell jelennie személyesen a plenáris ülésen. Ennek a legalább egyharmados jelenlétnek végig fenn kell állnia, ellenkező esetben az elnöknek el kell napolnia az ülést.⁴⁸⁸ A döntések nagy részét továbbra is egyszerű többséggel hozzák, azonban a minősített, kétharmados többséget igénylő kérdések köre bővült: az alkotmánymódosítás és, az alábbiakban is említett, felsőházi állásponttal ellentétes törvényjavaslat elfogadása mellett minősített többséget igényel egyrészt a zárt ülés elrendelése továbbá a képviselői mandátum megvonásával kapcsolatos döntések meghozatala.

A parlamenti tisztségviselőket a parlamentről szóló 1947. évi 79. törvény⁴⁸⁹ sorolja fel: a parlamenti ciklus egészére választott elnök és alelnök; az ideiglenes elnök, állandó bizottságok elnökei, valamint a parlamenti, összesen két, főtitkár.

Szintén a parlamenti törvény határozza meg a képviselői megbízással összeférhetetlen pozíciókat (39. cikk), bár e tekintetben hiába várunk egyértelmű, taxatív felsorolást. A cikk első felében leszögezi, hogy a képviselő nem lehet egyszerre tagja a kormánynak, végrehajtó hatalomnak, továbbá tartományi testületeknek, majd egy részletes felsorolását tartalmazza azon tisztségeket, amelyek összeegyeztethetők a képviselői pozícióval, mint például miniszterelnök, miniszter, államtitkár. Egy további csoportot azon kormányzati funkciók képeznek, amelyek képviselő általi betöltéséhez mindkét parlamenti kamara tagjai többségének hozzájárulása szükséges.

⁴⁸⁷ Alkotmány 53. cikke

⁴⁸⁸ Képviselőházi házszabály 106. cikke

⁴⁸⁹ The National Diet, Japan 2005, 27-68. o. A törvény hatálybalépésének napja 1947. május 3-a volt, azaz alkalmazását az alkotmány hatálybalépésétől tették függővé.

A felsőház (参議院 sangi-in) létét MacArthur tábornok nem tartotta fontosnak, ugyanakkor a japán tisztségviselők ragaszkodtak ahhoz, hogy a képviselőháztól különböző érdekképviseleti szempontok (területi, szakmai stb.) is megjelenjenek a parlamentben. Egyebek között ennek is köszönhető, hogy ugyan a képviselőház túlsúlyával, de megmaradt a kétkamarás parlament. A felsőház tagjait a 30 év feletti, lakóhellyel rendelkező japán állampolgárok közül részben közvetlenül, részben listáról választják. A felsőház tagjaitól eleinte a képviselőknél nagyobb méltóságot, tapasztalatot és pártatlanságot vártak el, azonban hamar kiderült, hogy a két legjelentősebb politikai párt hasonló arányban képviselteti magát mindkét házban.⁴⁹⁰ Mégis, talán a háború előtti hagyományok vagy kisebb politikai ambíciók nyomán, a felsőházi viták kevésbé viharosak és tagjaik is országszerte ismertebbek.⁴⁹¹

5.2. A parlament két kamarája közötti kapcsolat

Az alapvető hatáskörök tekintetében nincsen különbség a parlament két kamarája között, azonban egyes kérdésekben – például a miniszterelnök választása⁴⁹² – az alkotmány is a képviselőházat helyezi előtérbe. Főszabályként egy törvényjavaslat elfogadásához mindkét ház tagjai többségének jóváhagyása kell. Abban az esetben, ha a képviselőház egy javaslatot már megszavazott, de a felsőház nem ért vele egyet, a törvényalkotás nem reked meg, ugyanis az Alkotmány 59. cikke alapján, amennyiben a képviselőház második alkalommal tagjainak legalább kétharmados támogatásával ismételten megszavazza a javaslatot, akkor a törvényalkotás eredményesen zárul. E rendelkezésben egyrészt kiemelendő a képviselőház túlsúlya, ugyanakkor érdemes azt is figyelembe venni, hogy nem is olyan egyszerű kétharmados többséget szerezni egy olyan kérdésnek, amely a felsőházban előzetesen elbukott. Az alkotmány azt is lehetővé teszi, hogyha egy törvényjavaslatot a felsőház hatvan napon belül nem fogad el, akkor azt el nem fogadottnak kell tekinteni, és az előző rendelkezés alkalmazandó. Ugyanakkor az alkotmány maga is biztosítja, hogy ha egy törvényjavaslat kapcsán csak az egyik házban kerültek

⁴⁹⁰ BHUINYA 1972, 50. o.

⁴⁹¹ Uo. 61. oldal

⁴⁹² Alkotmány 67. cikkének (2) bekezdése

többségbe a támogató szavazatok, akkor a mindkét ház tagjait képviselő együttes bizottság összehívására kerüljön sor.

A két ház hatáskörének különbségét jól mutatja továbbá a legjelentősebb parlamenti eszköz, a költségvetésről szóló törvényjavaslat tárgyalásának alkotmányban rögzített menete. Ennek alapján⁴⁹³ ugyanis, nemcsak hogy a képviselőházhoz kell először benyújtani a javaslatot, de ha a felsőház nem tud megállapodni a javaslatról vagy eltérő álláspontot képvisel a képviselőháztól, továbbá, ha a képviselőház általi elfogadás után 30 napon belül nem dönt a törvényjavaslatról, akkor a képviselőház által elfogadott javaslatot kell a parlament által jóváhagyott költségvetési törvénynek tekinteni. Hasonlóan korlátozott a felsőház hatásköre nemzetközi szerződések parlamenti jóváhagyásánál is.⁴⁹⁴

Amint azt a törvényalkotás menetének gyakorlata mutatja, nemcsak a költségvetési törvényjavaslat, de a gyakorlatban a kormány által beterjesztett egyéb törvényjavaslatok több mint 90 százaléka először a képviselőházhoz kerül benyújtásra, amit a felsőház tagjai, párhovatarozástól függetlenül, kevéssé méltányolnak.⁴⁹⁵

Egy kivételes esetet azonban az alkotmány is nevesít, amikor a felsőház kerül előtérbe: a képviselőház feloszlata esetén. A feloszlatast követően képviselőházi választásokat kell tartani a feloszlatastól számított 40 napon belül és az alakuló ülést a választást követő 30 napon belül kell megtartani. A felsőház feloszlataására viszont nem kerülhet sor, ahogy a Meiji-alkotmány sem adott erre lehetőséget a főrendi ház vonatkozásában. Ugyanakkor fő szabály szerint, a képviselőház feloszlata esetén a felsőház berekeszti az ülését. De a képviselőház legfeljebb hetven napos feloszlata alatt, a kabinet kérésére, kivételes körülmények sor kerülhet a felsőház ülésének összehívására. A felsőház által meghozott intézkedések az újonnan megalakult képviselőház alakuló ülését követő tíz napig maradnak hatályban, kivéve, ha a képviselőház kifejezetten erre irányuló határozatával hatályban tartja azokat.

⁴⁹³ Alkotmány 60. cikke

⁴⁹⁴ Alkotmány 61. cikke

⁴⁹⁵ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 204. o.

5.3. A parlament működése⁴⁹⁶

A parlament működését részletesen a parlamentről szóló, fentebb már említett, 1947. évi 79. törvény, valamint az alkotmány 58. cikke alapján, 1947. június 28-án elfogadott, a jogforrási hierarchiában a törvénynél alacsonyabb szintű rendeleti formát öltő képviselőházi házszabály,⁴⁹⁷ valamint a szintén rendeleti szintű felsőházi házszabály szabályozza.⁴⁹⁸

A parlamenti törvény mintegy 130 szakaszban részletesen ismerteti a parlament működésével, üléseivel, tisztségviselőivel, különböző eljárásaival kapcsolatos rendelkezéseket. A parlament főszabály szerint egy rendes ülészakot tart, amely általában január végén kezdődik és 150 napig tart.⁴⁹⁹ Rendkívüli ülészakra, illetve ülésre akkor kerülhet, ha ahhoz mindkét kamara hozzájárul.⁵⁰⁰

A törvény megerősítette a parlament függetlenségét azáltal, hogy önálló költségvetéssel rendelkezik, amelyért maga a parlament a felelős. Továbbá, megerősítette azt az alkotmányos tételt is, hogy a két kamara elnökét és alelnökeit a kamarák maguk választják. Azaz, a császárnak ebben a tekintetben nem rendelkezik már előjogokkal. Ugyanakkor továbbra is a császár hívja össze a parlament rendes ülészeit,⁵⁰¹ sőt, az ülészek megnyitása alkalmából – a korábbi hagyományoknak megfelelően – személyesen ünnepi köszöntőt tart a *felsőházban*.⁵⁰²

A törvény a képviselők javadalmazását egységesítette és méltányossá tette, biztosította számukra a munkavégzéshez szükséges személyi és tárgyi feltételeket. A törvény alapján mindkét kamarában felállították az állandó parlamenti bizottsági rendszert, valamint az amerikai képviselőházi könyvtár mintájára megnyitották a

⁴⁹⁶ A parlamenti működésről, feladatairól jól áttekinthető, sokszínű tájékoztatást nyújt a képviselőház honlapja. http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_guide.htm (letöltés ideje: 2012. január 15.)

⁴⁹⁷ The National Diet, Japan 2005, 69-119. o.

⁴⁹⁸ <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm#ChapterIII> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

⁴⁹⁹ A parlamentről szóló törvény 10. cikke

⁵⁰⁰ A rendkívüli ülészek nem ritka, általában szeptemberben szokott elkezdődni és november végéig tart.

⁵⁰¹ A parlamentről szóló törvény 1. cikke

⁵⁰² A január végi császári köszöntőket mindig nagy médiaérdeklődés kíséri, ugyanakkor a hivatalos – és nyilvános – felvételek között továbbra sem érhetőek „közeli” képkockák a császárról.

Japán Parlamenti Könyvtárát (ez Japán legnagyobb könyvtára, a nemzeti könyvtár⁵⁰³ szerepét is betölti).⁵⁰⁴

A parlamenti bizottságokra rátérve a feladatok tekintetében ki kell emelnünk, hogy a törvényjavaslatok lényegi, szakpolitikai vitájára – főszabály szerint – e szinten kerül sor, és nem a plenáris üléseken.⁵⁰⁵ A bizottsági szervezet pedig a japán parlament mindkét kamarájában hasonló: állandó és ideiglenes bizottságok működnek. Az állandó bizottságok száma törvényben rögzített, mindkét ház esetében meghaladják a tizenötöt. Az állandó bizottságok tagjait a plenáris ülés választja meg, minden képviselő legalább egy állandó bizottsági tagsággal rendelkezik. Az állandó bizottságok tagságát a parlamenti pártok által elnyert mandátumok arányában töltik fel. Azaz a tagok párthovatartozása tekintetében a bizottságok egy mini-plenárisnak is tekinthetők, vagyis a plenáris ülés erőviszonyait, illetve képviseleti arányait tükrözik. A bizottságok elnökei esetében ez a szabály csak a felsőházban érvényesült, a képviselőházban szinte az összes bizottsági elnöki tisztséget a kormánypártok adják.⁵⁰⁶ A parlament elnöke és alelnöke, továbbá a kormányzati pozíciót betöltő képviselők bizottsági helyet nem kapnak. A bizottságok határozatképességéhez a bizottsági tagok felének jelenléte szükséges, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata a döntő. A bizottságok ülései alapvetően a sajtó számára nyilvánosak, egyéb személy megfigyelőként csak a bizottság elnökének előzetes hozzájárulása alapján vehet részt az ülésen. A parlamenti törvény azonban lehetővé teszi, hogy közérdeklődésre számot tartó kérdésekben nyilvános meghallgatásra kerüljön sor, továbbá egyszerű többséggel hozott határozat alapján a bizottság elnöke zárt ülést rendelhet el.

Az ideiglenes bizottságok olyan kérdés megvizsgálására alakulhatnak, amely nem tartozik egyik állandó bizottság hatáskörébe sem, tagjait a plenáris ülés választja, elnököt a megválasztott tagok maguk közül választanak.

Az állandó bizottságok hatásköre nemcsak az ideiglenes bizottságok megalakítása kapcsán képvisel jelentős kérdést. Az állandó bizottságok feladata a

⁵⁰³ Honlapján a japán alkotmány és politika történetéhez is hasznos adalékot szolgáltat: <http://www.ndl.go.jp> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

⁵⁰⁴ BAERWALD 1974, 14. o.

⁵⁰⁵ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 198. o.

⁵⁰⁶ A képviselőházi bizottsági elnökök párthovatartozása a frakciók közötti megállapodás eredménye.

törvényjavaslatok és egyéb indítványok, valamint a hatáskörükbe tartozó egyéb ügyek megvitatása. A parlamenti törvény 50. szakasza pedig kimondja, hogy az állandó bizottságok törvénykezdeményező jogosultsággal rendelkeznek, de csak a hatáskörükbe tartozó kérdések tekintetében. A képviselőházi állandó bizottságok hatáskörét, továbbá tagjainak számát az eredetileg szintén 1947-ben elfogadott, képviselőházi házszabály 92. szakasza tartalmazza. Ennek alapján például a harmincfős külügyi bizottság azon kérdésekkel foglalkozik, amelyek a kormányzati oldalon a külügyminisztérium hatáskörébe tartoznak. Részletesebb támpontot a házszabály sem ad, a többi esetben is a bizottságok hatáskörének meghatározására a fenti típusú leírást adja.

A parlamenti bizottsági rendszerrel érdemes ehelyütt figyelemmel lennünk a megszálló szövetséges erők egyik szakértő tagjának megállapításaira. *Baerwald* szerint a teljesen új parlamenti bizottsági rendszert alapvetően az amerikai parlament működése ihlette.⁵⁰⁷ Ugyanakkor az amerikai parlament működése szempontjából alaptétel a hatalom elválasztás doktrínája, míg Japán esetében ezen alkotmányos alapelv másként érvényesül. Meglátása szerint a kormányt Japánban, a megszállást követő években, leginkább a parlament végrehajtó bizottságának tekintették.⁵⁰⁸

De minderről látnunk kell, hogy a megállapítások szinte maguktól értetődőek. Ha a monarchiát fenntartják, de a császárt az állam kormányzásából ki akarják rekeszteni, akkor nincs más megoldás, minthogy a végrehajtó hatalmat a kormányra kell ruházni. Ennek az is okszerű következménye, hogy a kormány csak a parlamentnek lehet felelős. Amennyiben a császár irányába is megmaradna a függelmi viszonya, akkor az uralkodót nem zártuk ki teljesen a végrehajtó hatalom gyakorlásából. Ha viszont a kormány csak a parlamenttől függ, akkor működését ez teljes egészében irányítani tudja.

Érdemes még azt is megjegyezni, hogy monarchikus keretek között az Egyesült Államok kormányzati rendszere nem valósítható meg. Ott ugyanis az állam- és kormányfői tisztség nem válik szét. Egy monarchiában azonban, az államfő közjogi

⁵⁰⁷ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 197. o.

⁵⁰⁸ BAERWALD 1974, 89. o.

felelőtlensége miatt nem mellőzhető egy tőle szervezetileg elkülönülő kormány felállítása, amelynek tagjai a miniszteri ellenjegyzés által átvállalják a felelősséget. A republikánus kormányformák között pedig ez már csak a félprezidenciális vagy a parlamentáris köztársaságokhoz hasonulhat, a prezidenciálishoz nem.

5.4. A törvényalkotás menete

Az alkotmány 41. cikke⁵⁰⁹ alapján a japán parlament kizárólagos törvényalkotói hatáskörrel rendelkezik. Nemcsak részt vesz a törvényalkotásban, mint a második világháború előtti félévszázadban, hanem annak kizárólagos letéteményese. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a törvényjavaslatok nagy része ne kormányzat által előterjesztett indítványként szerepeljen napirendjén.⁵¹⁰ Annak ellenére, hogy a második világháború utáni időszakban a japán parlamentben is széles szakértői csapat épült ki a törvényalkotás magas színvonalának biztosítására, mind a politikai, mind a szakmai körülmények miatt a törvényjavaslatok nagy részét a kormány nyújtja be.⁵¹¹

A törvényjavaslatok benyújtására a kormány és az állandó bizottságok mellett meghatározott számú képviselő (felsőházi tag) is jogosult. A képviselőházban legalább húsz, a felsőházban legalább tíz támogató aláírás szükséges egy törvényjavaslat benyújtásához.⁵¹² Költségvetést érintő törvényjavaslat esetében a pontos indokoláson túl, képviselőházban ötven, felsőházban húsz aláírásra van szükség a törvényjavaslat benyújtásához.⁵¹³

A benyújtást követő fázis, a másik kamarának történő továbbítás mellett, a parlamenti bizottsági kijelölés. Azaz, a kamara elnöke kijelöli a törvényjavaslat megtárgyalására a téma szempontjából hatáskörrel rendelkező állandó bizottságot. Törvényjavaslat csak állandó bizottsági tárgyalás után kerülhet a plenáris ülés napirendjére, ettől csak sürgősségi esetben lehet eltérni. Abban az esetben, ha a

⁵⁰⁹ "The Diet shall be the highest organ of state power and shall be the sole law-making organ of the State" „A parlament a legfőbb államhatalmi szerv és az állam egyetlen törvényalkotó szerve” (szerző saját fordítása)

⁵¹⁰ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 197. o.

⁵¹¹ NODA 1992, 84. o.

⁵¹² NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 206. o.

⁵¹³ Parlamentről szóló törvény 56. cikke

bizottságot határidő tűzése mellett jelölték ki a törvényjavaslat megtárgyalására, és a kitűzött határidőn belül a bizottsági vitára nem kerül sor, a plenáris ülésre kerül tovább az indítvány. Egy alkalommal azonban lehetősége nyílik a bizottságnak arra, hogy a kijelöléshez rendelkezésre álló határidő módosítását kezdeményezze.

Abban az esetben, ha a kijelölt állandó bizottság nem támogatja a törvényjavaslatnak a plenáris ülésen való megtárgyalását, az indítványt el kell utasítani. Kisebbségvédő rendelkezésként, amennyiben az állandó bizottsági elutasító határozattól számított hét napon belül legalább húsz képviselő a plenáris ülésen való napirendre vételét kérelmezi, az indítvány tárgyalását folytatni kell.⁵¹⁴

A plenáris ülésen az elnök által meghatározott időkeretben, a bizottságok álláspontját annak elnöke ismerteti, a bizottság kisebbségi álláspontjának előadására a bizottsági tagok legalább egytizedének kérelme útján van helye. A vitában a kormány képviselője is felszólalhat. A képviselőházi házszabály részletesen rendelkezik a felszólalások, módosító indítványok és a szavazás menetéről (127-157. cikk). Ennek alapján ugyanazon törvényjavaslat vitájában ugyanazon képviselő legfeljebb három alkalommal szólalhat fel, és a vitában nem lehet eltérni a napirendi ponton szereplő javaslat témájától. Módosító indítványokat bizottságok és a megfelelő számú képviselő is benyújthat. Ilyen esetben ismét bizottsági vitára kerül sor. A módosító indítványokról történő szavazás sorrendjét az elnök határozza meg. A szavazás sorrendje, nem meglepő módon: előbb a módosító indítványokról, majd az eredeti törvényjavaslatról történik a szavazás, amit bármely képviselő csak személyesen gyakorolhat.⁵¹⁵

Amennyiben mindkét kamara egyetértésre jutott, az elfogadott törvényjavaslatot a képviselőház vagy a felsőház elnöke – a kormányon keresztül – a császár elé terjeszti, aki az alkotmány 7. cikke alapján kihirdeti azt a „nép nevében”⁵¹⁶ a hivatalos lapban (*kanpo*)⁵¹⁷. A törvényt a miniszterelnök írja alá, valamint a császár.⁵¹⁸

⁵¹⁴ Parlamentről szóló törvény 57. cikke

⁵¹⁵ HIROTA 2000, 511-549. o., ODA 1992, 45-51. o.

⁵¹⁶ NODA 1992, 86. o.

⁵¹⁷ A jogszabályok hivatalos kihirdetésére 1883 óta kerül sor. Ld.:

<http://www.npb.go.jp/en/books/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

⁵¹⁸ NODA 1992, 86. o. A kihirdetett törvényben nem jelenik meg a császár neve, csak a ráutaló „gyomei” elnevezés, valamint a császári pecsét.

A törvény kihirdetésére a császárnak való megküldésétől számított 30 napon belül sor.⁵¹⁹

6. Alapvető jogok

Az alkotmány III. fejezete tartalmazza az alapvető jogok katalógusát, amely szerkezetében a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan valóban a császárra vonatkozó rendelkezések után⁵²⁰ és a parlamentről szóló fejezet előtt kapott helyett, 10-40 cikkek között, azonban jelentősen kibővülve, valódi garanciát nyújt az alapvető emberi jogok gyakorlásához. Az alapvető jogok immár nemcsak a japán állampolgárokra vonatkoznak, hanem minden ember veleszületett jogának tekinthetők. Az alkotmány értelmében az állampolgárokra és a jövő nemzedék tagjaira ruházott alapvető jogok öröknek és sérthetetlennek tekintendők.⁵²¹ Az alkotmány X. fejezete külön is megerősíti, hogy az alapvető jogok a japán nép szabadságért vívott évszázados küzdelmének a gyümölcse.⁵²²

Az alapvető jogok szempontjából további védelmet az immár a végrehajtó hatalomtól teljesen elkülönült, önálló igazságszolgáltatás képvisel, amely a legfelső, független és csak az alkotmánynak és törvényeknek alárendelt fóruma az alapvető jogokkal kapcsolatos jogviták rendezésének.

Az alapvető jogok katalógusában, eltérően a Meiji-alkotmánytól, egyetlen közvetlen állampolgári kötelezettség szerepel, ez pedig az állampolgárok adófizetési kötelezettsége.⁵²³ A közteherviselésen kívül megjelenik a munkavégzés kötelezettsége is, de annak megfogalmazása szerint: „mindenkinnek joga és kötelessége dolgozni”⁵²⁴. Figyelemmel a második világháború előtti társadalmi rend sajátosságaira, ez a cikk alapvetően a nők nagyobb arányú munkavégzése előtt

⁵¹⁹ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 207. o.

⁵²⁰ Mejegyzendő, hogy közvetlenül a III. fejezet előtt a 9. cikk önálló fejezetet alkot, de az alkotmány egésze szempontjából a szerkezeti hasonlóság nem lebecsülendő, különösen azért nem, mert nem került sor az I. és a III. fejezet felcserélésére.

⁵²¹ Alkotmány 11. cikke

⁵²² Alkotmány 97. cikke

⁵²³ Alkotmány 30. cikke

⁵²⁴ Alkotmány 26. cikke

nyitotta meg az utat, illetve az alkotmány következő cikkének rendelkezéseire is figyelemmel, a munkavállalói jogok védelmét is elősegíti.

Az alkotmány e fejezete azonban az állam számára is előír kötelezettséget a társadalmi jólét és biztonság, valamint közegészségügy fenntartása tekintetében.

Általános korlátot e jogok gyakorlásában egyrészt az alkotmánynak az alapvető jogokkal való visszaélést tiltó rendelkezése jelent, másrészt az a kötelezettsége, amely előírja, hogy a jogok gyakorlásának a közjót kell szolgálnia.⁵²⁵ Ez utóbbi feltétel, a közjó szolgálata jelenti az alapvető jogok gyakorlása során az egyéni jogok határát, azaz a bírósági gyakorlat a közjó szolgálatának elvén határoz abban a tekintetben, hogy meddig is terjed ezen jogok gyakorlásának a szabadsága. A másik személy alapvető jogának megsértése ugyanis ellentétes a közjóval.⁵²⁶

Az alkotmány az alábbi alapvető jogokat nevesíti:

- élethez, szabadsághoz és boldogsághoz való jog,
- faji, vallási, nemi, társadalmi státuszon vagy családi származáson alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalma,
- tanulás, tanítás, lakóhely és foglalkozás megválasztásának szabadsága,
- általános és egyenlő választójog,
- petíciók, jogorvoslatok kezdeményezésének joga,
- gondolat, lelkiismeret, vallás, gyülekezés, sajtó és szólás szabadsága,
- a házasság a két fél kölcsönös beleegyezésén, a férfi és nő egyenlő jogain és kölcsönös együttműködésén alapul, a házastársak jogai egyenlőek,
- magántulajdonhoz való jog.⁵²⁷

Az alapvető jogok utolsó csoportjába (31-40. cikkek) a büntetőeljárással kapcsolatos jogok kerültek. Ezek alapján senkit sem lehet önkényen letartóztatni, fogva tartani, vagy kínzásnak alávetni. A terheltet megilleti a védelemhez, valamint a nyilvános és gyors tárgyaláshoz való jog. Senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy magát bűncselekmény elkövetésével vádolja. Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején nem volt bűncselekmény.

⁵²⁵ Alkotmány 12. cikke

⁵²⁶ MAKI 1993, 52. o.

⁵²⁷ http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2012. január 20.)

Az alkotmány fenti rendelkezései tehát biztosították a nemek közötti egyenlőséget, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, valamint a gondolat, vallás, gyülekezés és szólás szabadságát is.⁵²⁸

A nemek közötti egyenlőségnek és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetés tilalmának az alkotmány 14. cikkében foglalt alkotmányos alapelve kapcsán a Legfelsőbb Bíróság már 1951-ben leszögezte, hogy az 14. cikk csak az "indokolatlan" hátrányos megkülönböztetés tilalmáról rendelkezik.⁵²⁹ Ugyanakkor e cikknek vitathatatlan érdeme, hogy biztosítja a női egyenjogúságot, amelynek eredményeként gyökeres változás indult meg a nők társadalmi helyzetét, megbecsülését illetően.

Az alkotmány egyik utolsó preambulumbekzdésében a békés és félelemnélküli, toleráns társadalom iránt vágy jelenik meg. Japán függetlensége, biztonsága szorosan összefüggött a gyülekezési jog szabad gyakorlásával. Az eset hátterében a 1952-ben kötött japán-amerikai biztonsági szerződés módosításáról szóló parlamenti vita állt, amely a megszállás végét követő évek legnagyobb politikai vitáját eredményezte. A biztonsági szerződés módosítása kapcsán ugyanis mind a parlamenten belül, mind kívül erőteljes Amerika-ellenség volt tapasztalható. A parlamenti viták alatt diákok százezrei tartottak békés felvonulást a parlament épülete körül, előzetes bejelentés nélkül. A demonstrációt a rendőrség eleinte passzívan figyelte, könnygáz alkalmazására végül akkor került sor, amikor a tüntetők kövekkel, botokkal támadtak rájuk.⁵³⁰

A demonstráció a gyülekezési jog szempontjából legfontosabb legfelsőbb bírósági határozat előzményének tekinthető, ugyanis a fenn említett, bejelentés nélküli tüntetők közül a rendőrség többnek a fogva tartását kezdeményezte még 1959 folyamán. A vonatkozó tokiói városi rendelet ugyanis előzetes bejelentéshez kötötte a gyülekezési jog hatálya alá tartozó csoportos események megtartását, egy esetleges elutasító döntés ellen pedig a tokiói közbiztonsági bizottsághoz lehetett folyamodni.

⁵²⁸ ODA 1992, 102-106. o.

⁵²⁹ TANAKA 1976, 721. o.

⁵³⁰ A parlamenti vita lezárásához a korábban a Tojo-kabinetben is szolgált Nobusuke Kishi miniszterelnök lemondásához volt szükség, azt követően a demonstrációk is abbamaradtak, BEER-MAKI 2002, 129-131. o.

A tokiói elsőfokú városi bíróság nem rendelte el a tüntetők fogva tartását, majd fellebbezés nyomán a Legfelsőbb Bíróság határozott.⁵³¹

A Legfelsőbb Bíróság ítéletében kimondta, hogy a gyülekezési szabadság biztosítása különbözteti meg a demokráciát a totalitárius rendszerektől. A bíróság feladata az ügyben annak meghatározása volt, hogy hol húzódik a határ az egyéni szabadságjogok és a közjó védelme között. A csoportos tüntetések kapcsán a bíróság kifejtette, hogy azok túlmutatnak a szabadságjogok egyéni kifejezésén, ezért nem tekinthető alkotmányellenesnek, ha egy városi rendelet az ilyen rendezvények megtartását bizonyos feltételekhez köti annak érdekében, hogy a közbiztonságot és a közrendet minden esetben fenn lehessen tartani.

Végül, de nem utolsósorban röviden kitérünk a munkavállalók jogaira, amelyeket az alkotmány 27-28. cikke szabályoz. Ezek közül külön is kiemelendő a kollektív szerveződés, a kollektív tárgyalás, a kollektív fellépés - különösen a sztrájk - jogának biztosítása. Az alkotmány eme rendelkezésének, továbbá a törvényi végrehajtás következtében a második világháborút követően két év alatt közel tizenhétézer szakszervezet alakult. A szakszervezetek terjeszkedésének megakadályozására 1949-ben a sztrájk jogát a közsférában korlátozták. Szintén a munkavállalói jogokhoz kapcsolódik, hogy 1946 szeptemberében a munkaügyi viták rendezésére külön törvényt⁵³² fogadtak el. Ezt követően pedig a munkafeltételeket az ENSZ Munkaügyi Szervezetének (ILO) normái és az alkotmány szellemében szabályozó törvény született, amely többek között bevezette a napi nyolc órás munkaidőt, a heti pihenőnapok és az évi fizetett szabadság intézményét. Női munkavállalók esetében is előírta az egyenlő munkáért egyenlő bér elvet.⁵³³

Szintén a munkavállalás és foglalkozás szabad megválasztásához kapcsolódó szabályokat tartalmazott az 1947. évi monopóliumellenes törvény, amely az amerikai antitrust law nyomán készült, és célkitűzése a vállalkozás szabadságának és a szabad, tisztességes verseny létrehozása volt.

⁵³¹ 1960(A)No.112 számú ún. Metropolitan Ordonnance ügy, <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1960.07.20-1960-A-No.112.html> (leötlés ideje: 2011. szeptember 30.)

⁵³²1947. évi 41. tv.

⁵³³ SUGENO 1992, 8-13. o., ODA 1992, 317-321. o.

A szabad verseny ugyan már a Meiji-korszakban is a fontos gazdaságpolitikai célok között szerepelt, de a gyakorlatban a pénzügyi, ipari stb. területek nagy részét uraló, a saját bank és holding társaságon keresztül finanszírozott, a Mitsuihoz, Mitsubishihez hasonló, családi vállalkozásként induló zaibatsunak nevezett kartellek jöttek létre. A törvény egyik fontos újításaként kartell tilalmat vezetett be, a társasági tulajdonszerzések, fúziók felett szigorú állami ellenőrzést is elő írt.

Az amerikai nyomásra 1947-ben beindított, fentebb már jelzett, a gazdaság liberalizálását kitűző programnak a munkatörvénykönyv mellett ez a törvény⁵³⁴ jelentette az egyik legfontosabb pillért.⁵³⁵

7. Bírósági szervezet

7.1. A Legfelsőbb Bíróság (最高裁判所 *saikō-saibansho*) és az alsóbíróságok

A megszállás után a bírósági szervezetrendszer is teljesen újjászervezték. Az alkotmány VI. fejezete tartalmazza a bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek közül kiemelkedik a 76. cikk jelentősége. Ez alapján az igazságszolgáltatást kizárólag a Legfelsőbb Bíróság (最高裁判所 *saikō-saibansho*) és az alsóbb bíróságok gyakorolják, azaz megvalósult a kormányzattól teljesen elkülönült, önálló bírósági hatalmi ág. Megszűnt tehát a korábbi időszak azon gyakorlata, amely alapján az igazságügyi minisztérium ellenőrzés alatt tartotta a bíróságokat.

Szintén a 76. cikk értelmében különleges bíróságok nem állíthatók fel, továbbá semmilyen kormányzati szerv nem hozhat végső bírósági döntést. Ez a rendelkezés a közigazgatási bíróságok második világháború előtti működésére jelent utalást, amely egyáltalán nem ismerte el a rendes bíróságok közigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó hatáskörét. Végül a 76. cikk rögzítette a bírák függetlenségét, akik csak az alkotmánynak és a törvényeknek vannak alárendelve. A bírákat élethosszig nevezik ki, felmentésükre csak szellemi vagy fizikai alkalmatlanság esetén kerülhet sor. Az alkotmány ehelyütt⁵³⁶ is külön kiemelte, hogy

⁵³⁴ Ugyanakkor számos rendelkezését később a japán gazdaság és társadalom sajátos működésének fényében módosították.

⁵³⁵ MATSUSHITA 1990. 1-10. o., ODA 1992, 343-366. o.

⁵³⁶ Alkotmány 78. cikke

semmilyen kormányzati szerv nem kezdeményezheti bírák felmentését. Ez a rendelkezés szintén a kormányzati ellenőrzés alól kivont bírói függetlenség tartalmát erősíti és közvetett módon nyílt kritikáját jelenti a háború előtti igazságszolgáltatásnak. A bírák függetlenségét segíti az alkotmány alapján a megfelelő illetmény, amely a bírói életpálya alatt nem csökkenthető. Ez az alkotmányos védelem szintén a másik két hatalmi ágtól való függetlenséget erősíti.

Az alkotmány 81. cikke alapján a Legfelsőbb Bíróság az alkotmányossági viták végső fóruma, azaz bármely törvény, rendelet vagy közigazgatási határozat alkotmányellenessége kapcsán a megfellebbezhetetlen, jogerős döntés meghozatalára jogosult. Az alkotmánybírói feladatkörök telepítése szintén teljesen új intézmény, MacArthur tábornok e rendelkezések előkészítésekor az amerikai Legfelsőbb Bíróságot vette mintául. Az újdonsága kapcsán elég, ha csak a Meiji-alkotmánynak az alkotmány születése előtt pár évvel írt egyik kommentárját idézzük, amely szerint a császári szuverenitással és hatalomkoncentrációval teljesen ellentétes lett volna a végrehajtó vagy törvényhozó hatalom által hozott szabályok alkotmányossági felülvizsgálatát a bíróságra testálni. A császári hatalom ugyanis oszthatatlan és korlátozhatatlan volt.⁵³⁷ Mindenesetre a második világháború után a Legfelsőbb Bíróság állapította meg törvény alkotmányellenességét, azaz azonosult újdonsült hatáskörével.⁵³⁸

Az igazságszolgáltatás szervezetrendszerére vonatkozó rendelkezéseket az 1947. évi bírósági és ügyészségi törvény⁵³⁹ tartalmazza, amelyek a hatályon kívül helyezték a korábbi szabályozást, és az alkotmánnyal egy időben léptek hatályba.

A bírósági szervezetrendszer csúcán a Legfelsőbb Bíróság áll, amely a bírósági szervezetrendszerre, működési rendekre vonatkozó szabályokat is megállapíthat. A Legfelsőbb Bíróság tizennégy bíróból és a miniszterelnökkel azonos rangú elnökből áll, tagjait a kormány nevezi ki tíz évre, a kinevezés megismételhető. A Legfelsőbb Bíróság elnöke a miniszterelnökkel és a parlamenti kamarák elnökével azonos közjogi állású, ez pedig szintén a három hatalmi ág elkülönülését jelzi, amelyben sem a bíróságok nem szorulnak háttérbe, sem a kormány nem élvez indokolatlan

⁵³⁷ FUJII 1940, 315-316. o.

⁵³⁸ LUNEY 1993, 145. o.

⁵³⁹ 1947. évi 59. és 61. tv

elsőbbiséget. A Legfelsőbb Bíróság elnökét, a kormány javaslatára, a császár nevezi ki. A Legfelsőbb Bíróság többi tagját, akik a miniszterekkel azonos rangúak, a császár jóváhagyásával a kormány nevezi ki. A Legfelsőbb Bíróság tagjainak legalább kétharmada kiemelt tudású, tapasztalt jogászok közül kerül ki. A bírósági szervezetről szóló törvény szerint a Legfelsőbb Bíróság legfeljebb öt tagja esetében nem szükséges a jogi végzettség.

A japán alkotmányos rendszer érdekessége, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjait kinevezésük után hivatalukban a választópolgároknak is meg kell erősíteni. Ez a soron következő képviselőházi választások idején szokott megtörténni. Amennyiben a választópolgárok többsége nem erősíti meg a Legfelső Bíróság egy vagy több tagjának kinevezését, akkor fel kell menteni a bírót tisztsége alól. Ilyenre azonban eddig még nem volt példa. Megbízatásuk legfeljebb hetven éves koruk betöltéséig tart. A jelenlegi bírák⁵⁴⁰ megválasztási életkorát nézve, egyik sem fog tíz évnél többet hivatalában eltölteni, hiszen legalább hatvan évesek voltak kinevezésük időpontjában. A jelenlegi tagok mindannyian rendelkeznek jogi végzettséggel, az első női legfelsőbb bírónő kinevezésére 1994-ben került sor. Azaz a legfelsőbb bírói kinevezés egy sikeres szakmai életpálya elismerését jelenti, tagjai manapság szinte kizárólag felsőbbbírósági elnökökből, elismert jogtudósokból, ügyvédi kamarák vezetőiből, vagy kiemelt közigazgatási szakemberek közül kerülnek ki.

A Legfelsőbb Bíróság egyrészt a kétfokozatú perorvoslati rendszer csúcsán áll, másrészt az alkotmányjogi panaszok elbírálása kapcsán, mint ahogy fentebb említettem, alkotmánybírói funkciót is ellát, azonban határozatainak csak a felek közötti - inter partes ⁵⁴¹- hatása van.

A bírósági szervezetben a Legfelsőbb Bíróság alatt a nyolc, területi illetékességi felsőbbbíróságok (高等裁判所) *kōtō saibansō* járnak el, főszabály szerint másodfokú bíróságként az első fokon a kerületi bírósághoz tartozó ügyekben, háromfős tanácsban határoznak. Az ún. sommás ügyek számára a legfelsőbb szintet jelenti, a

⁵⁴⁰ <http://www.courts.go.jp/english/justices/index.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 16.)

⁵⁴¹ Ezt a Legfelsőbb Bíróság a Suzuki-ügyben 1952. Szeptember 8-án hozott ítéletében meg is erősítette: "under our present system, the decision of a court may be sought only when there exists a concrete legal dispute between specific parties" <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1952.10.8-1952.-Ma.-No..23.html>

(letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

súlyosabb állam elleni bűncselekményekre,⁵⁴² a választójogi törvényből adódó vitákra pedig kizárólagos hatásköre van.⁵⁴³ A felsőbbbíróságok határozatai ellen, meghatározott esetekben, a Legfelsőbb Bírósághoz lehet fordulni. A felsőbbbíróságok tagjait a Legfelsőbb Bíróság javaslatára a kormány nevezi.

Az elsőfokú ügyek főszabály szerint az ötven, területileg illetékes kerületi bíróságok (地方裁判所) *chihō saibansho* hatáskörébe tartoznak, kivéve amelyek a családi vagy az ún. sommás bíróságokhoz. A sommás eljárású bíróságoknak polgári ügyekben hozott határozatai ellen pedig másodfokon ítéleznek.

Az 1949 óta fennálló, családi és húsz év alatti fiatakorúak ügyeiben eljáró családjogi bíróságok (家庭裁判所) *katei saibansho*, területileg a kerületi bíróságokkal azonos illetékességgel, az egyetlen ún. speciális hatáskörű bíróságok, hiszen míg a világháború előtt léteztek közigazgatási bíróságok, addig az új alkotmányban - hasonlóan az amerikai modellhez - általános hatáskörű bíróságok járnak el közigazgatási és munkaügyi perekben is.

A bírósági szervezetrendszer legalsó fokán négyszázharmincnyolc ún. sommás⁵⁴⁴ ügyi bíróság (簡易裁判所) *kan'i saibansho* helyezkedik el. Az eljárás egyszerűsített, általában gyorsabb és olcsóbb, mint a hagyományos bírósági eljárás, s itt érhető el legkönnyebben a viták békés megoldása. Sommás eljárás csak egyszerűbb ügyekben⁵⁴⁵ kérhető, amelyekben egyes bíró jár el.⁵⁴⁶

7.2. Az igazságszolgáltatás működésének sajátosságai - egy tudományos diskurzus alapján

A bevezetőben⁵⁴⁷ a hagyományos japán magatartásformák kapcsán ismertettük, hogy alapvetően kerülnek a nyílt konfliktusokat, előtérbe helyezik a közösségi béke megőrzését, sem nyelvük, sem hagyományuk nem erősíti a közvetlen egyéni

⁵⁴² Például hazaárulás, e bűncselekményekre - az emberöléshez hasonlóan - a japán büntető törvénykönyv szerint halálbüntetés is kiszabható

⁵⁴³ LUNEY 1993, 131-144. o., HIROTA 1980, 657-669. o.

⁵⁴⁴ Az elnevezés a magyar jogrendszerben is ismert, hiszen a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk alapján az eljárás alacsonyabb pertárgy érték esetén, kizárólag polgári keresetek esetén volt alkalmazható és lefolytatása a járásbíró hatáskörébe tartozott.

⁵⁴⁵ Polgári perekben 900 ezer yen alatti pertárgy érték, büntető ügyekben pedig a pénzbüntetéssel, vagy enyhébb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetén.

⁵⁴⁶ MIKAZUKI 1976, 460-474. o. LUNEY 1993, 141-144. o.

⁵⁴⁷ II/2. fejezetpont

érdekérvényesítés gyakorlatát. Annak eldöntésére, hogy melyek a valódi okai annak, hogy a pereskedési hajlandóság Japánban messze elmarad a világ többi országától, a múlt század hatvanas éveitől élénk tudományos diskurzus kezdődött. Ennek keretében mind az amerikai, mind a japán szerzők felsorakoztatták az általuk alátámasztott legkülönbözőbb érveket.

A kiindulópontot *Kawashima Takeyoshi* professzor 1963-ban megjelent tanulmányának⁵⁴⁸ vezérgondolata jelentette, amely szerint a japánok jogi ismeretei korlátozottak és nem képesek arra, hogy kapcsolataikat és cselekedeteiket a tételes jog által kikényszeríthető módon rendezzék. Ehhez azt is hozzá tehetjük, hogy ez az állítás akként is értelmezhető, hogy a japánoknak nincs is szükségük erre.

Kawashima később azzal is alátámasztotta elméletét, hogy az iparosodás, a fejlődés és a nemzetközi kapcsolatok bővülése következtében a jogismeret is növekedni fog, ami a peres eljárások nagyobb számában is megjelenik majd. E tekintetben *Kawashima* állításai beigazolódtak, hiszen a polgári eljárások száma a második világháború előtt az évi százezret sem érte el, az ezredfordulóra pedig közel duplájára nőtt. Fontos hangsúlyozni, hogy a folyamatban az igazi növekedés a '90-es évek elején indult meg.⁵⁴⁹

7.2.1. Az amerikai álláspont

Az amerikai jogtudós, *John Owen Haley* 1978-ban tette közzé a „The Myth of the Reluctant Litigant” című tanulmányát,⁵⁵⁰ amelynek lényege, hogy a japánok pereskedési hajlandóságának hiánya csupán egy mítosz, az alacsony számú peres eljárások oka leginkább az elegendő számú ügyvédek és bírák hiányában, a peres eljárás lassúságában és a bírósági rendszer működésképtelenségében keresendő.

De mit is takar ez a mítosz? Az elemzők, mind Japánon belül és kívül, egyetértenek abban, hogy a japánok mélyen rögzült kulturális hagyományaik alapján előnyben részesítik az informális vitarendezést, közvetítők igénybevételét. Ennek

⁵⁴⁸ KAWASHIMA 1963, 41-71.o.

⁵⁴⁹ GINSBERG – HOETKER, 2004.

⁵⁵⁰ HALEY, John Owen *The Myth of the Reluctant Litigant*, Journal of Japanese Studies, Vol.4. 1978. 359-390. o.

pedig egyenes következménye a formális eljárások elutasítása, mivel a rendelkezésre álló jogi eszközök nem előnyösek számukra. Ebből fakad, hogy a japánok különös előszeretettel kötnek kompromisszumokat, gyanakvással fogadnak bármilyen „mindent vagy semmit” döntést, s hogy nem kedvelik a vitáknak bíróság általi eldöntését.

Haley szerint viszont a peres eljárások nagysága a gyakorló ügyvédek számának függvénye, azaz a Meiji-kortól kezdődően a polgári ügyek száma közvetlenül az ügyvédekéhez kapcsolódik. A pereskedési hajlam hiánya tehát nem kulturális tényezőkből és a jogismeret hiányából fakad, hanem a jogásztársadalom szerkezetéből. Véggkövetkeztetése szerint a japánok is tudatában vannak annak, hogy a pereskedéstől nem várhatnak kedvező eredményt, ezért nem bonyolódnak peres eljárásokba.

7.2.2. A japán kritika

A vita következő állomásaként, *Tanaka Hideo* professzor⁵⁵¹ az alábbiak szerint foglalta össze *Haley* művével szembeni kifogásait:

Egyrészt, *Haley* nem tesz különbséget a vezető japán jogtudósok (*Kawashima* és *Noda* professzor) valamint *Tanaka* nézetei között. A jogismeret hiánya – *Tanaka* szerint – a társadalmi normák hatásának eredménye, mivel a japánok többségét áthatja egyfajta lelki közösségi tudat, amely minden tettetét befolyásolja.

Másrészt, a *Haley* által alapul vett statisztikák, amelyek a polgári peres ügyek növekvő számát hivatottak bizonyítani, számos téves adatot tartalmaznak, s az ezen adatok alapján levont téves következtetés a valóságtól teljesen eltérő képet ad.

Harmadrészt *Haley* az ügyvédek számának váltakozó alakulására sem tudott vagy nem akart megfelelő magyarázatot adni. *Tanaka* szerint az 1930-as években az ügyvédek száma a kormányzati politikának és a nagy gazdasági válságnak megfelelően alakult. A harmincas évek elején mutatkozott hirtelen növekedés annak

⁵⁵¹ TANAKA, Hideo: Nihon ni okeru Amerika-hō-kenkyū Amerika ni okeru Nihon-hō-kenkyū (Amerikai jogi tanulmányok Japánban, japán jogi tanulmányok Amerikában), Hikakuhō Kenkyū, Vol.42. 1980, 114-139. o. A cikk tartalmának angol nyelvű kivonatát ld: YOSHIDA 2003. Ezen alfejezetpont jelentőségére Yoshida tanulmánya és személyes konzultációi hívták fel a figyelmemet.

volt az eredménye, hogy minden végzős joghallgató számára lehetővé tették, hogy ügyvédjelöltként kezdje meg szakmai pályafutását. A megnőtt számú ügyvédségnek azonban - az elhúzódó gazdasági válság következményeként- megélhetési nehézségei akadtak: nem volt szükség a munkájukra, a kamarai tagság pedig nagy költségekkel járt. A válság elején a hitelezők által megindított keresetek nagy száma munkát adott az ügyvédeknek, azonban egy idő után a hitelezők is belátták, nincs miért pereskedni, az adós nem tud fizetni. A harmincas évek közepétől azonban az ügyvédi szakvizsgarendszert módosították, megszigorították a szakvizsgák követelményeit, ami magával vonta az ügyvédek számának csökkenését.

Negyedrész, *Haley* azon állítása, mely szerint a japán polgári eljárásjogi törvény (*minji soshōhō*) 107-117. cikkében foglalt követelmények akadályozzák a peres eljárások megindítását, szintén egy kivételes jogszabály félreértelmezésén alapulnak. Tanaka kiemeli, hogy a japán polgári eljárásjogi törvény nem nehezíti meg a felperes számára az eljárás megindítását, mivel csak abban az esetben követeli meg a biztosíték letétbe helyezését a bírósági eljárás költségeinek fedezetére, amikor a felperes nem rendelkezik állandó vagy ideiglenes lakóhellyel (*jūsho*), illetve székhellyel (*jimusho*) vagy telephellyel (*eigyōsho*), azaz *Haley* egy kivételes jogintézmény meglétéből vont le általánosító következtetéseket.

Végzetetül, *Tanaka* megjegyezte, hogy a kontinentális és az angol-amerikai jogrendszerek különbségéből fakad az a tény, amelyet *Haley* megemlít, miszerint Japánban nem ismert a *contempt of court* (bírótság megsértése) jogintézmény, amely alapján például az idézést megtagadó alperes bírsággal sújtható. *Haley* érvelése alapján ennek a jogintézménynek a hiánya tulajdonképpen a bírósági határozatok érvényesülését, végrehajthatóságát veszélyezteti. Tanaka kiemeli, hogy *Haley* az amerikai és a japán jogi kultúra közötti különbségek mellőzése mellett, a bírósági végrehajtásról szóló japán törvény (*minji shikkōhō*) rendelkezéseit sem vette figyelembe.

A *Tanaka* professzor által felsorolt pontatlanságok ellenére *Haley* műve klasszikusnak tekinthető, hiszen egyike a témában elsőként megjelent, nem japán szerzőtől származó angol nyelvű tanulmánynak. *Mark J. Ramseyer*⁵⁵² amerikai

⁵⁵² RAMSEYER 1988, 211-246. o.

professzor elismeri, hogy a japán jogtudósok nem értékelték nagyra *Haley* első tanulmányát. Ennek legfontosabb oka pedig, hogy *Haley* a kulturális és társadalmi tényezőket tanulmányában nem vette figyelembe és *Kawashima* vizsgálódásait sem vette alapul, továbbá a peres eljárás jellemzése tekintetében abból a (nyugati) feltevésből indul ki, hogy mindenki csak a saját egyéni érdekének megfelelően, kizárólag pragmatikus szempontok szerint jár el.

A japán tudósok többségi véleménye szerint azonban a japánok azáltal, hogy nem hajlandóak minden esetben eljárásokat indítani, gyakran saját érdekeiket is megsértik. Ez a fajta „irracionalitás” a kulturális háttér behatóbb ismerete nélkül nem értelmezhető.

7.2.3. A jogismeret hiánya – okok és példák

Az alábbiakban a jogismeret hiányának a lehetséges okait tekintjük át.⁵⁵³

Kawashima tételének kiindulópontja az, hogy a japánok nincsenek tisztában azzal, mit is jelent a „jogosultság” fogalma. Véleménye szerint, ennek az az oka, hogy a jogosultság (*kenri*) mesterségesen létrehozott kifejezés, amely a Meiji-kori kodifikációs kényszer eredménye. *Kawashima* hangsúlyozza, hogy a jog hagyományos japán értelmezése a kötelezettségekre szorítkozik, a megfelelő jogosultságok hangsúlyozása nélkül. Példaként hozza fel a munkajogot, ahol a munkavállalók csupán hálájukat fejezik ki a munkáltatónak, s alázattal teljesítik feladataikat, de jogaikra a munkáltató előtt hagyományosan nem hivatkoznak.⁵⁵⁴ *Kawashima* állításait azzal zárja, hogy a jogosultság tartalmának meghatározásánál figyelmen kívül kell hagyni a nyugat-európai jogrendszerek jogosultság kifejezésének tartalmát, mivel attól a japán felfogás gyökeresen eltér. Ezt a különbséget a jogtudományak is tudatosítania kellene.

Kawashima következő tézise szerint a japán jogszabályok kiszámíthatatlanok, megfogalmazásaik nem egyértelműek. Ez a bizonytalanság azonban nem a

⁵⁵³ A fejezetpontban szintén alapulvettük Yoshida professzor 2003-ban megjelent tanulmányát.

⁵⁵⁴ A jogfogalom általános kifejtéséhez ld: NODA 1992., 158-162. o. A fogalom lényege: jog szó hallatán a japánok egyrészt az állami kényszerítő mechanizmusra, büntetésre és börtönre asszociálnak, másrészt a jog egy olyan norma, amelynek alkalmazását el kell kerülni. (Megjegyzés: Ez a felfogás a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek végéig a hagyományos nézetnek felel meg.)

jogalkotásnak, hanem a japán nyelvnek az eredménye. A japán írásjelek (*kanji*) és nyelvi kifejezések nem könnyen teszik lehetővé a leírt vagy kimondott szöveg teljesen pontos és egyértelmű meghatározását. Ez a probléma különösen a fordítás során érződik. A japánról fordított szövegek mindig hosszabbak az eredetnél. Japánban nemcsak a leírt tartalom számít, hanem a hozzárendelt jelentés is, ami a japán írásjelek mögött megjelenik, amit viszont a célnyelv esetében „bele kell fordítani” a szövegbe.

Yoshida professzor ezzel szemben aláhúzza,⁵⁵⁵ hogy a japán jogszabályok megfogalmazásai egyértelműek, s ezt cáfoló példákat *Kawashima* sem szolgáltatott. Ami a jogszabályok érvényesülését illeti, ott némely esetben azonban csorbul a kiszámíthatóság. Például a prostitúció tilalmáról szóló 1956. évi 118. törvény tilalma ellenére, a nyilvános házak bármilyen szankció nélkül működhetnek. A japán férfi lakosság által igen kedvelt pachinko (flipperszerű) játék is tiltott szerencsejátéknak minősül, ám a rendőrség nem lép fel a munkaidő után a játéktermekben játszó nagy tömege ellen. Ezek a példák azonban azt is jelzik, hogy a japán törvényhozó nem szándékozik gyakran módosítani az adott törvényt, s az abban védett érdeket.

Kawashima a jogismeret hiányának bizonyítására a következőkben a magántulajdon japán fogalmát és a szerződések jogát hozza fel.

Első példája szerint az osztálykirándulásokon résztvevő japán diákok gyakran ellopnak apró tárgyakat az üzletekből. Ezeket a cselekedeteket a szülők minden esetben megbocsátják és fiatalkori kalandnak tekintik. Ugyanígy a magántulajdonban álló földterületre való tiltott belepést sem büntetik nagyon szigorúan, ami a kizárólagos jogokat biztosító tulajdonjog fogalmának a hiányát igazolja. E példák kapcsán *Yoshida* leszögezi, hogy a fiatalkori vétségek csupán a korosztály kalandvágyát tükrözik, s a tulajdonjog megsértését a nyugati társadalmak sem egyformán szigorúan üldözik.

A szerződések tekintetében a japán jogásztársadalom azonos álláspontot képvisel: a japánok vonakodnak a hivatalos dokumentumoktól, ezért gyakoriak a szóbeli megállapodások. *Kawashima* szerint ez abból fakadhat, hogy a japánok nincsenek tisztában azzal, mit is jelent a szerződés fogalma. Ezt a megállapítást, akként érdemes

⁵⁵⁵ YOSHIDA 2003.

értelmezni, hogy a japán fél számára nem az a fontos, ami a szerződésben van, hanem a megállapodás ténye: ami bizalmi viszonyt teremt. A nagyszámú, európai telephellyel rendelkező japán gazdasági társaság ezt a hagyományt ugyan megtörni kényszerül, de ez a mítosz sok tekintetben még ma is élő.

Végül, a jogismeret hiánya arra is visszavezethető, hogy a japánok számára a peres eljárás hagyományos megközelítésben kihívást jelent, ugyanis a „jog” és „kötelezettség” fogalmak pontos tartalma bizonytalan. Ezzel szemben a nyugati, elsősorban német mintára létrehozott bírósági szervezet, bármely fokon eljárva, arra törekszik, hogy a felek közötti viszonyokat a jogok és kötelezettségek szerint értelmezze. A jogok és a köteleességek bizonytalan tartalma a japánok között viszont teljesen elfogadott és arra szolgál, hogy fenntartsa a baráti és az együttműködő kapcsolatokat. A peres eljárás „fekete-fehéren” eldönti az ügyet (*kuroshiro wo tsukeru*), megsértve ezáltal a felek közötti kapcsolatok személyes jellegét és a felek „arcát”. Azaz, a pereskedés csupán egy hatósági eljárást és egy vita kezdeményezését jelenti.

E tényezők együttesen azt eredményezik, hogy a békéltetésnek és közvetítésnek a japán jogban még ma is, írott, modern törvénykönyvek mellett is kimagasló jelentősége van, elsősorban a családjogi vagy a sommás ügyi bíróságok előtt zajló eljárások esetében.

7.2.4. A tudományos diskurzus értékelése⁵⁵⁶

Kawashima professzor állításait a japán jogtudomány csak mintegy másfél évtizedig fogadta el feltétlenül. Feltehetően *Haley* műve is szerepet játszott ebben. Számunkra, az igazságszolgáltatás második világháború utáni fejlődése szempontjából viszont *Kawashima* professzor által vizsgált időszak megállapításai a legfontosabbak.

A japán jogrendszer vizsgálata tehát nem hagyhatja figyelmen kívül a társadalomban érvényesülő, jogon kívüli normákat. Ebből fakad, hogy a polgári konfliktusok kezelésben a peren kívüli vitarendezésnek kulcsszerepe volt (s van ma is).

⁵⁵⁶ YOSHIDA 2003 tanulmánya alapján.

A japán társadalom a Meiji-korban lezajlott gyökeres változások ellenére megőrizte a közösségi együttműködés hagyományának tiszteletét, amelynek eredményeként az 1877. évi német polgári eljárásjogi törvény (*Zivilprozessordnung*) rendelkezéseire épülő, 1890-ben elfogadott japán polgári eljárásjogi törvény működése a német joggyakorlathoz teljesen eltérő képet mutat.

A külföldi, elsősorban amerikai jogirodalomban *Haley* műve óta folyamatosan bírált japán intézményi hiányosságok – ügyvédek, bírák alacsony száma, az eljárások költségessége stb. – valóságát jól mutatja a kilencvenes évek végén elindított reform,⁵⁵⁷ amelynek révén a jogi egyetemek és gyakorló jogászok száma húsz év alatt, a Meiji fordulat után százötven évvel, jelentősen növekedhet.⁵⁵⁸

8. A meiji-kori recepció felülvizsgálata

Amint a Meiji-korszak igazságszolgáltatását vizsgáló fejezetben⁵⁵⁹ is láttuk, az alkotmány és az igazságszolgáltatás szervezeti kiépítése mellett, sor került a legalapvetőbb jogszabályok összefoglalására is, amelynek eredendő modellje a napóleoni kodifikáció volt. Az első modern japán törvénykönyvek francia hatást, a Japánba hívott francia jogtudósok, különösen *Gustav Émil Boissonade* munkásságát tükrözték. A XIX. század végére elkészült törvénykönyvek végső változatai azonban már a német jogtudomány fogalmi és szerkezeti megközelítését tükrözték. Ehelyütt sem szabad elfelejteni *Hermann Roesler*, *Otto Rudorff* vagy *Hermann Techow* szerepét e folyamatokban.

A Meiji kodifikáció legfontosabb törvénykönyveinek felülvizsgálata minden esetben az alkotmány újonnan beiktatott rendelkezéseinek eredménye, és törvényi szinten is biztosították a nemek egyenjogúságát, a jogegyenlőséget, a terhelti garanciákat vagy a szabad versenyt és munkavállalók védelmét.

⁵⁵⁷ A japán bírósági reformról ld: <http://www.kantei.go.jp/foreign/judiciary/0620reform.html>.

⁵⁵⁸ E növekedés azonban csak hosszabb távon valósulhat meg. Takii professzor arra hívta fel a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy a szakvizsga rendszer egyszerűbbé vált és valóban több például az ügyvédjelölt, a piac nem mutat igényt a növekvő számú jelöltek alkalmazására.

⁵⁵⁹ III/3.7. fejezetpont

A polgári törvénykönyv 1947. évi módosítása⁵⁶⁰ lényegében a családjogi és az öröklési jogi szabályokat tartalmazó negyedik és ötödik könyv teljes átalakítását jelentette, mivel ezen a területen a Meiji kodifikáció a nyugati mintától eltérő japán szokásokat foglalta törvénybe. Az alkotmány által rögzített emberi méltóság és nemek egyenjogúságának elvét, továbbá a modern házasság feltételeit előíró 24. cikk szabályait a polgári jogba is át kellett ültetni, ami a hierarchikus és patriarchális csalárendszer eltörlését (*ie*) is magával hozta. E törvénymódosítás a japán társadalom olyan sajátosságait érintette, mint például a férfi felsőbbrendűség, a primogenitúra privilégiumai, a nők illetve a feleség hátrányos megkülönböztetése, a felmenők túlzott tisztelete, a feltétlen engedelmesség.

A japán társadalmi élet színterére talán e reformok gyakorolták a legnagyobb hatást, s a legintimebb szférát, a családot vonták nyugati minták alá, ugyanakkor nem véletlen, hogy a régi szokások olykor még ma is érezhetőek.⁵⁶¹ A jogrend azonban már több mint félévszázada előírja a modern család szabályait, s ahogy *Alfred Oppler* Visszaemlékezéseiben írja, abban az időben ez is nagy eredménynek számított. Mindazonáltal, a polgári törvénykönyv általános részének, a dologi jogi, valamint a kötelmi jogszabályok túlnyomó részének érintetlenül hagyása jól jelzi, hogy a megszálló amerikaiak nem az egész jogrendszert akarták amerikai minta után átalakítani, hanem csak a demokratizálás érdekében legfontosabb területeket.⁵⁶²

Az alkotmányban rögzített alapvető jogok, így különösen a jogegyenlőség és a nemek egyenjogúsága a büntetőtörvénykönyv⁵⁶³ (刑法) *Keihō* 1947. decemberi módosításában is megjelentek. A polgári törvénykönyvhöz hasonlóan, a törvény szerkezete nem változott. Továbbra is az általános rendelkezéseket, illetve a bűncselekményekre vonatkozó szabályokat tartalmazó két könyvből áll. A módosítások tehát csak néhány törvényhelyet érintettek, meghagyva a kontinentális dogmatikai és tartalmi felépítést.

A császári család elleni bűncselekményeknek, illetve a császár, és a császári ház számára speciális védelmet nyújtó rendelkezéseknek (73-76. szakasz) a hatályon

⁵⁶⁰ FUETO 1957, 559-565. o.

⁵⁶¹ A reformok kritikai elemzéséről Ld. FUETO 1956, 256-266. o.

⁵⁶² OPPLER 1997, 136-138. o.

⁵⁶³ 1907. évi 45. törvény

kívül helyezését a jogegyenlőség elve indokolta, amellyel a császár különös védelme nem fért össze.

A nemek egyenjogúságát jól mutatta a házasságtörésre vonatkozó szabályok módosulása is. Hiszen míg korábban a feleség házasságtörése a férj indítványára büntethető volt, addig a reformerek végül arra az álláspontra jutottak, hogy a házasságtörésnek legfeljebb civiljogi következményei legyenek.⁵⁶⁴

Egyes japán szokások a jogegyenlőség elve csorbításának tűnhetnének, hiszen míg emberölés esetén a büntetés halál, életfogytiglan, vagy legalább három év szabadságvesztés, addig az egyenes ági felmenők vagy házastárs egyenes ági felmenőinek megölésének szankciója halál vagy életfogytiglani szabadságvesztés.⁵⁶⁵ A szankciók különbségének fenntartását *Oppler* a japán családi élet sérthetlenségével indokolta.⁵⁶⁶

A halálbüntetés fenntartását elsősorban a büntetés elrettentő jellege indokolta, továbbá, az áldozat hozzátartozói számára - a korábbi szokások továbbéléseként - a kötelező elégtételt jeleníti meg. A társadalom megkövetelte tehát a büntetés fenntartását, de a konkrét esetekben a végső döntés a bíróra marad, s ahogy az utóbbi évek statisztikái is mutatják, az évente akasztással végrehajtott halálos ítéletek száma nem érte el a tízet.⁵⁶⁷

9. Röviden a reformok jelentőségéről

Japánban a második világháborút követően megvalósult a béke, a demokrácia és a szabadság. A közigazgatás és az államberendezkedés a Shōwa-alkotmány rendelkezései alapján épült fel, a végrehajtó hatalmat kizárólag a választott képviselők közül álló parlamentnek felelős kormány gyakorolja. Korábban a császár volt a szuverenitás forrása, 1947-től kezdve viszont a nép. Az igazságszolgáltatási funkció a bíróságok hatáskörébe került, ezek élén a független Legfelsőbb Bíróság áll.

⁵⁶⁴ Sokáig élt az a gondolat, hogy minkét fél házasságtörése legyen büntethető

⁵⁶⁵ Ld. Büntető törvénykönyv 199-200.§ In: EHS Law vol. 2, 1992. 40. o.

⁵⁶⁶ OPPLER 1997, 138. o.

⁵⁶⁷ <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ACT50/001/2011/en/ea1b6b25-a62a-4074-927d-ba51e88df2e9/act500012011en.pdf> (letöltés ideje: 2011. augusztus 3.)

A gazdasági élet legfőbb szabályozójává a tisztességes és szabad verseny alapján működő piac lépett. A polgári törvénykönyvnek a személyi és a családi viszonyokat a jogegyenlőség és a nemek egyenjogúsága alapján szabályozó rendelkezései azonban nem mindenütt találtak a társadalom szokásaival.

Az amerikai jogtudósok határozott koncepció alapján irányították a kodifikációs folyamatokat, mivel egyrészt az abszolutisztikus, túlzott állami befolyást lehetővé tevő rendelkezések hatályon kívül helyezésére törekedtek, másrészt, a hidegháború feltételei között az USA-nak nagy szüksége lett egy távol-keleti szövetségesre.

Oppler e folyamatokat így jellemezte: ha az átvett intézmények egy szükséglet elégítenek ki, más szóval, ha az átvevő elég érett a fejlesztésre, az átvételnek maradandó hatása lesz, tekintet nélkül arra, hogy az átvétel teljesen önkéntes volt-e. A Meiji-kor nagy kodifikációi, amelyek mintegy félévszázadon át lényegében változatlanul szolgáltak, szintén egy meglehetősen nagy nemzetközi nyomás eredményei, különösen a jogalkotók azon vágya tekintetében, hogy megszabaduljanak a megalázó, a nyugati hatalmaknak területenkívüliséget biztosító egyenlőtlen szerződésektől.⁵⁶⁸

A második világháború után végrehajtott reformok ismét stabilnak bizonyultak, hiszen immár egy újabb félévszázad telt el: az alapvető kódexeket módosították ugyan, de a megszállás időszakában keletkezett alkotmány rendelkezései a XXI. század elején is hatályosak, mégpedig eredeti formájukban.

Az alkotmány létrejötte, kihirdetése és alkalmazása pedig a sok kritika ellenére annak is kiváló példája, hogy a fejlődésnek nem lehet gátja egy demokratikus berendezkedés. Sőt, a jog uralma (*hō no shihai*) éppen nem akadályozza a gazdasági fejlődést. Higuchi professzor ennek kapcsán azt hangsúlyozza, hogy az alkotmányosság nélkül nem valósulhatott volna meg Japán fejlettsége.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ OPPLER 1997, 145-146. o.

⁵⁶⁹ HIGUCHI 2001, 3. o.

V. ÖSSZEHASONLÍTÓ ALKOTMÁNYELEMZÉS

Az alkotmányozás minden szuverén ország önálló és kizárólagos hatáskörébe tartozó kérdés, az alkotmány létrejötte azonban sehol sem volt tisztán aktuális belpolitikai érdekegyeztetések eredménye, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyták volna a nemzetközi viszonyokat vagy éppen a társadalomban meghonosodott értékrendet.

Az alkotmány első megközelítésben a legmagasabb szintű jogforrás, amely az állami szervezetrendszer legalapvetőbb intézményeit, az államhatalom gyakorlásának elveit és korlátait, valamint az egyéni alapvető jogok garanciáit sorolja fel. Megalkotása minősített parlamenti többséghez, rendhagyó parlamenti eljáráshoz, Japán esetében a közvetlen népakarat általi megerősítéshez⁵⁷⁰ is kötött.

Az alkotmány azonban nemcsak az ország legfontosabb alaptörvénye; sokkal több ennél: egy-egy ország felépítését, szerkezetét⁵⁷¹ is tükrözi. Az alábbiakban nemcsak a szűkebb értelemben vett első megközelítés, hanem ez utóbbi alapján vizsgáljuk meg, milyen is volt a meiji-kori Japán és milyen lett a megszállás utáni Japán. A vizsgálat nem általában történeti, társadalmi, politikai vagy kultúrtörténeti szemmel mutatja meg Japán arcát, hanem elsősorban alkotmányjogi „szemüvegen” keresztül.

A vizsgálat előtt azonban fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy miért is szükséges egy több mint hatvannégy éve hatályon kívül helyezett alkotmánnyal egyáltalán foglalkozni? A válasz előtt fel kell hívnunk az Olvasó figyelmét arra, hogy a japán alkotmánytörténeti tárgyi kutatások elsősorban a hatályos japán alkotmány keletkezéséig⁵⁷² nyúlnak vissza, és jelentőségét tekintve – álláspontom szerint – nem elég hangsúlyosan elemzik a Meiji-korszakot.⁵⁷³ Ennek egyik oka abban keresendő,

⁵⁷⁰ Alkotmány 96. cikke

⁵⁷¹ TAKII 2007, xiv. o.

⁵⁷² Az első, megszállás után keletkezett angol nyelvű japán jogi összefoglaló művek azonban még érdemben érintették a történeti szempontokat: VON MEHREN, Arthur Taylor (szerk.) *Law in Japan, The Legal Order in a Changing Society*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963., TANAKA, Hideo (szerk.) *The Japanese Legal System* University of Tokyo Press, 1976.

⁵⁷³ Ehhez annyit azonban hozzá kell tenni, hogy a német jogtudománynak a Meiji-korszak tekintetében játszott szerepéről számtalan publikáció készült. A hatályos japán alkotmányjogi kérdéseket feldolgozó egyik „európai” kivételt a német-japán szerzők által együttesen szerkesztett

hogy a megszállás alatt született alkotmány 1946. februári tervezete döntően amerikai szakértők munkájának eredménye, ennek következtében a japán alkotmányjoggal foglalkozó szakirodalom érdemben is csak a hatályos alkotmánnyal foglalkozik, kerüli a történeti megközelítést.⁵⁷⁴

Azaz, a megszállás előtti Japán közjog története kapcsán elsősorban japán szerzők⁵⁷⁵ munkásságára kell szorítkoznunk, a nyugati szerzők a Meiji-korszakban elsősorban a japán jogrendszer kiépülésében szerepet vállalt jogtudósok munkásságait örökítették meg, amelynek középpontjában nem az alkotmány, hanem a kontinentális jogi, *civil law* hagyomány vizsgálata állt.⁵⁷⁶

Jelen összehasonlító vizsgálat kiindulópontja némileg eltért a fentiektől. Minthogy magyar és japán diplomáciai kapcsolatok több mint száznegyven éves története során nem került sor a magyar alkotmánytörténeti hagyományok japán átvételére, legalábbis erre utaló tényre az elmúlt tizenhárom évben nem akadtam, nem voltam kényszerítve arra, hogy egyfajta „magyar hatás” nyomába eredjek⁵⁷⁷ vagy a japán alkotmánytörténetet feldolgozó nyugati, elsősorban amerikai szakirodalmi vizsgálatok által kiindulásnak vett időponthoz ragaszkodjam. Így vizsgálatom sem az amerikai szerzők által gyakran kiindulópontnak vett 1945. szeptember 2-ával kezdődik.⁵⁷⁸

A fentiek alapján a japán alkotmánytörténeti vizsgálataim mindkét korszakot, a Meiji és a Shōwa alkotmányozást is átfedi. Japán nem értelmezhető múltja nélkül, a

alábbi kiadvány képezi: EISENHART, U. – LESER, H. G. – ISHIBE, M. – ISOMURA, T. – KITAGAWA, Z. –MURAKAMI, J. – MARUTSCHKE, H. P. (szerk.) *Japanische Entscheidungen zum Verfassungsrecht in deutscher Sprache*, Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn, München, 1998.

⁵⁷⁴ Az irodalomjegyzék felsorolja a japán alkotmányjoggal foglalkozó, jelen dolgozatban alapulvett szakirodalom nagyobb részét, azonban kiemelendők az alábbiak: LUNEY, Percy R. – TAKAHASHI, Kazuyuki (szerk.) *Japanese Constitutional Law*, University of Tokyo Press, Tokyo, 1993. HIGUCHI, Yōichi. (szerk.) *Five decades of Constitutionalism in Japanese Society*, University of Tokyo Press, 2001.

⁵⁷⁵ MATSUNAMI, N. *The Japanese Constitution and Politics*, Tokyo Maruzen & Co, 1940 (2600). ITŌ Hirobumi, *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*, (Translated by Itō Miyoji), Chū-ō-Daigaku, Tokió, 1906, FUJII, Schinichi: *The Essentials of Japanese Constitution. A General Survey of the Japanese Constitution*, Tokió, 1940., TAKII, Kazuhiro *The Meiji Constitution. The Japanese Experience of the West and the shaping of the modern state*, (ford: David Noble), International House of Japan, Tokió, 2007

⁵⁷⁶ BOISSONADE, Gustave *Projet de Code Civil pour l'Empire du Japon*, Tokió, 1889

⁵⁷⁷ Ueda Rieko jogtörténész vizsgálata során ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy a Taishō-korszakban az osztrák és a német Zivlprozessordnung mellett a magyar Polgári perrendtartás (1911. évi I. tc.) a korabeli japán összehasonlító kutatások tárgyát képezte. UEDA 2007, 79-80. o.

⁵⁷⁸ El kell azonban mondani, hogy vannak olyan, igaz kis számú példák, amelyek történeti megközelítésből kiindulva a Meiji-korszakot is bővebben érintik. Például: BEER, Lawrence W. – MAKI, John M. *From Imperial Myth to Democracy*, University of Colorado Press, Colorado, 2002.

Shōwa alkotmánytörténet sem a Meiji-alkotmány nélkül. A két alkotmány, a két korszak egymás folyománya, egyik vagy másik jelentőségének lebecsülése, vizsgálatból valló indokolatlan mellőzésével csak részleges eredményekre juthatunk.⁵⁷⁹

A két korszak fenti értelemben vett jellemzése tömören a következőképpen hangozhatna: a Meiji-alkotmány által életre hívott alkotmányos monarchia középpontjában a mindenki által isteniként tisztelt, minden állami főhatalmat egy kézben összpontosító császár (tennō) állt. Az államhatalmi ágak elválasztása csak részlegesen valósult meg, ugyanis a parlamenti törvényalkotás vagy a kormány adminisztratív hatásköre a császári szuverenitás egy-egy aspektusának volt tekinthető. A Meiji-alkotmányban valós fékek és ellensúlyok nem érvényesültek: ez lehetővé tette egyrészt a Taishō-korszak közel tizennégy éves kabinet-kormányzását, másrészt nem tudta megakadályozni a féktelen militarizmus térnyerését.⁵⁸⁰

A megszállás utáni alkotmány központi üzenete a pacifizmus és a béke, amely biztosítja a népszuverenitást, továbbá a végrehajtó hatalmat a parlamentnek felelős kormányzat kezébe teszi, ezzel biztosítva a kormány demokratikus ellenőrzését. A császárt pedig istenség helyett a japán nép egységének jelképeként határozza meg, és megakadályozza, hogy a császár nevével a kormány felelőtlenül visszaéljen. Továbbá az alapvető jogok széles tárházát sorolja fel, amelyek érvényesülését a szervezetileg és személyileg is független bíróság biztosítja.⁵⁸¹

1. Keletkezés körülményei

1.1. A Meiji-alkotmány

A Meiji-alkotmány a XIX. századi nemzetállami alkotmányozás időszakában született, amikor Európaszerte forradalmak, alulról feltörő demokratikus erők visszhangozták a francia-forradalom eszméit, léptek síkra az angol parlamentarizmus hagyományainak vagy a belga alkotmány (1831) hatalom

⁵⁷⁹ A két korszak együttes vizsgálatára már 2007-ben YOSHIDA professzor is felhívta figyelmet egy budapesti beszélgetésen, valamint ezt erősítette meg TAKII professzor 2011-ben Kiotóban.

⁵⁸⁰ MIYAZAWA 1976, 631-633. o.

⁵⁸¹ OKUDAIRA 1993, 9-12. o.

elválasztási rendszerének átültetése érdekében. Európa középső, déli vagy keleti felén a XIX. század közepén lezajlott forradalmi átalakulások függetlenségi törekvései a német és olasz egység létrejöttében, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulásában oldódtak fel.

Az európai forradalmak eszméivel, a parlamenti kormányzás működésével az első, és legnagyobb japán állami küldöttség, *Iwakura Tomomi* nagykövet vezetésével több mint fél évig ismerkedett európai tartózkodása⁵⁸² során. A misszió eredeti célja a diplomáciai látogatásokon túl a Japán számára hátrányos ún. egyenlőtlen szerződésekről való tárgyalások 1872-re tervezett felülvizsgálatának elhalasztása volt, továbbá a nyugati civilizációval való ismerkedés. Miért akarták a felülvizsgálat elhalasztását kezdeményezni a japánok? A válasz rávilágít a meiji-kori kontinentális jogi recepció okára: a szerződések felülvizsgálatának feltétele ugyanis a nyugati hatalmak szerint egy működő, átlátható japán jogrendszer létrehozása volt, amelyben a parlament által meghozott törvények képezik a kormány és az igazságszolgáltatás működésének keretét. A misszió másfél éves körútja során a legfontosabb következtetést *Bismarck* kancellárral való találkozás után hozta meg: az alkotmány kidolgozása és bevezetése nem kerülhető meg.

Azaz a Meiji-alkotmány keletkezésének első oka az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálatával és a modern jogrendszer megteremtésének feltételével hozható összefüggésbe. E külső körülmények mellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a demokratikus Japán iránti követelések már 1874-től napvilágot láttak Japánon belül. Annak ellenére, hogy a kormányzat számára nem a népképviselőten nyugvó parlament és a brit kormányzati rendszer létrehozása volt az alkotmányozás kiindulópontja, a parlament szerepével is foglalkozni kellett. Sőt 1881-re a parlament létrehozása és az alkotmányozás sürgetése olyan politikai válságot idézett elő, amely nyomán maga Meiji császár jelentette be, hogy - a fokozatos alkotmányosság jegyében - 1890-re megalakul a parlament. Ebben az időben indult európai körútjára

⁵⁸² Az Iwakura-misszió először Yokohamából San Francisco-ba utazott, majd több mint fél éves amerikai körút után indultak el Európába. Ld: III/2.1. fejezetpont. Farkas Ildikó *Farkas Ildikó* egyetemi docensnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának japán szakán 2005 áprilisában tartott előadása alapján a misszió Magyarországra nem jutott el, de hat oldal feljegyzést készítettek hazánkról.

Itō Hirobumi, későbbi miniszterelnök,⁵⁸³ akinek fő feladata a japán alkotmány megalkotása volt, a porosz alkotmányos hagyományoknak megfelelően. Európai tartózkodása során Lorenz von Stein, Rudolf von Gneist és Albert Mosse volt rá nagy hatással. A Meiji-alkotmány létrejöttében Itō mellett nagy szerepe volt Inoue Kowashinak és a német tanácsadónak, Hermann Roeslernek⁵⁸⁴ is. A Meiji-alkotmányozás a fentiek eredményeként a külső nyomás: a függetlenség megőrzése és az egyenlőtlen nemzetközi szerződések felülvizsgálata, valamint a belső - brit parlamentáris rendszer létrehozását sürgető ellenzék - követelések eredményeként született. Jelentősége óriási: a modern Japán megszületésének szimbóluma lett.

A Meiji-alkotmány kapcsán még arra kell emlékeztetnünk, hogy a porosz alkotmányos hagyományok alapulvételét az 1881-ben kibocsátott császári rendelet tett irányadóvá.⁵⁸⁵ Ez egyúttal - negatív - válasznak volt tekinthető a brit kormányzati rendszer bevezetését sürgető politikai kezdeményezések számára. A porosz modell két fő szempont miatt került előtérbe: egyrészt az 1848. decemberi oktrojált porosz alkotmány a király által kibocsátott alkotmány volt, másrészt az 1850. évi revideált porosz alkotmány keretén a király által betöltött közjogi pozíció Japán számára különösen követendőnek bizonyult.⁵⁸⁶ A monarchikus Angliában ugyanis „the Parliament can do anything”, azaz a parlament kezében összpontosult a politikai túlsúly, Franciaországban pedig a III. Köztársaság végleg leszámolt a monarchia időszakával. Itō a végrehajtó hatalmat irányító porosz királyra vonatkozó rendelkezések szélesítésével érte el azt, hogy sem a meiji-kori parlament, sem a meiji-kori bíróságok nem váltak önálló hatalmi ággá.⁵⁸⁷

1.2. A Shōwa-alkotmány

A Meiji-alkotmány 1890. november 29. és 1947. május 3. között volt hatályban, közel hat évtizedig, amely alatt nemcsak a Taishō-demokrácia, de a féktelen

⁵⁸³ A japán kormányzati rendszer születése 1885, az első japán miniszterelnök pedig Itō Hirobumi volt, aki 1901-ig összesen négy alkalommal töltötte be ezt a tisztséget. http://www.kantei.go.jp/foreign/cabinet/0001-30_e.html (letöltés ideje: 2011. július 29.)

⁵⁸⁴ Roesler szerepéről vázlatosan ld.: ULE 1984, 649-650. o.

⁵⁸⁵ TAKII 2007, 51-53. o.

⁵⁸⁶ NAKAMURA 1971, 78-79. o.

⁵⁸⁷ ITŌ 1906, 120-121. o.

militarizmus is teret nyert. Egy olyan időszakban, amelyben a császár alattvalóinak milliói adták életüket a Nagy Japán Birodalomért, amely alatt Japán hosszabb vagy rövidebb időre gyarmattá tette közeli, majd végül távolabbi szomszédait is. Az alkotmány nem tudott gátat szabni a végrehajtást és a legfőbb politikai irányítást átvevő hadsereg hatalmának. Másként fogalmazva, a terror éveiben sem volt szükség a Meiji-alkotmány módosítására.

A Meiji-alkotmány közel húszévi előkészület után született, amelyben a második tíz év már nemcsak alapelvekről és koncepciókról, de konkrét kodifikációs tervezetek vitájáról is szólt. A Shōwa-alkotmány gyökeresen eltérő történelmi közeg eredménye volt: a világháború utáni megszállás, teljes pusztulás, teljes legyőzöttség. S mégis: a megszállás kezdete után egy bő évvel a parlament mindkét kamarája nagy többséggel elfogadta az alkotmányt. Nem volt sem szükség, sem lehetőség külföldi tanulmányutakra, hiszen *MacArthur* tábornok, a szövetséges erők főparancsnoka, a helyszínen irányította a demokratikus Japán születését jelképező alkotmány kidolgozását.

Az első alkotmánytervezetek japán szakértők tollából készültek. Elsőként *Konoe Fumimaro* – korábbi miniszterelnök – mutatta be *Hirohito* császárnak 1945 novemberében tervezetét, amely a status quo megőrzésére irányult.⁵⁸⁸

Az első kormányzati bizottság 1945 októberében alakult meg, elnöke *Matsumoto Jōji* lett. A bizottság tervezetével kapcsolatban 1945 decemberében egy parlamenti kérdésre adott válaszban *Matsumoto* az új alkotmány négy alapelvét az alábbiakban határozta meg: a császári szuverenitás megőrzése, a parlament hatáskörének bővítése, a parlamentnek felelős kormányzat létrehozása, az alapvető jogok érvényesülésének és védelmének biztosítása.⁵⁸⁹ 1946 januárjának legelején a kormányzati bizottság egy tagja, *Miyazawa Toshiyoshi* vezetésével újabb tervezet készült, amely a császár jogállása tekintetében szintén nem javasolt érdemi elmozdulást. Azaz, ha nagyon röviden akarnánk összegezni a japán alkotmány előkészítő kormányzati bizottság mintegy három hónapos munkájának eredményét, akkor azt mondhatjuk, hogy bizonyos demokratikus engedményeket úgy javasoltak

⁵⁸⁸ Konoe a háborús bűnösként való felelősségre vonás elől menekülve, önkezével vetett véget életének. Ld. IV/1.1. fejezetpont

⁵⁸⁹ KOSEKI 1997, 56. o.

például a parlament felé, hogy közben a császári szuverenitás és sérthetetlenség, valamint felelőtlenség megmaradt volna.

A japán kormány által a szövetséges erőknek 1946. február 8-án átnyújtott alkotmánytervezet a *Matsumoto* vezette kormányzati bizottság tervezetére épült. A tervezetre a szövetséges erők válaszát a japán fél 1946. február 13-ára várta, az a nap azonban teljesen új irányt adott az alkotmányozásnak,⁵⁹⁰ hiszen a válasz egy lényegében teljesen új alkotmánytervezet volt, amely a szövetséges erők főparancsnokságán készült *MacArthur* tábornok vezetésével, de figyelembe vette a washingtoni instrukciókat is. E washingtoni instrukciók alapján a császári szuverenitást el kellett törölni, s biztosítani kellett a népakarat és az alapvető jogok érvényesülését.⁵⁹¹ *MacArthur* a fenti alapelveket azzal egészítette ki, hogy a császári szuverenitás eltörlése nem jelenti a császár háborús felelősségre vonását. Emlékeztetnünk kell ehelyütt arra is, hogy *Hirohito* császár 1946. január 1-i újévi nyilatkozatával megnyitotta az utat a császár közjogi helyzetének átalakítása előtt.

MacArthur tábornok február 3-án tette közzé a fentiekben⁵⁹² már részletesen ismertetett három alapelvet, amelyek közül kiemelkedik a béke fontossága, azaz a japán haderő teljes leszerelése.

A három alapelvet is magában foglaló, a végleges Shōwa-alkotmányt szerkezetében, felépítésében lényegesen befolyásoló tervezet, a szövetséges erők tervezete február 12-én készült el, s másnap át is nyújtották a japán félnek, amely azt egy héttel később – kiinduló alapként – el is fogadta. A következő hetekben a japán fél a tervezet japánosítását akarta elérni, és még az 1946 júniusában megkezdődött parlamenti tárgyalás is érdemi módosításokat fogadott el a beterjesztett törvényjavaslathoz képest.

A szövetséges erők által készített tervezet „japánosítása” tulajdonképpen nemcsak az alkotmány könnyebb érthetőségét segítette elő, hanem annak rugalmasabb alkalmazhatóságát. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy „a császár, mint jelkép” fordulat japánra ültetése sem csak azért volt nehéz, mert a „jelkép” angol

⁵⁹⁰ RÖHL 1959, 56. o.

⁵⁹¹ A japán kormányzati rendszer reformjáról szóló 1946. január 7-i javaslat. (State, War Navy Council Committee, SWNCC 228) BEER-MAKI 2002, 78. o., KOSEKI 1997, 71. o.

⁵⁹² IV/1.1. fejezetpont

nyelvű, a nyugati civilizáció görög hagyományában gyökerező megfelelőjének (symbol) nincsen pontos japán megfelelője; hanem az volt a kérdés, hogy a rendelkezésre álló szinonímák közül melyik felel meg legjobban a császár japán hagyomány szerint értelmezett méltóságának. Végül, az azt alkotó írásjegyek konnotációinak mérlegelése után, a *shōchō* (象徴) kifejezés mellett döntöttek.⁵⁹³

Ebből is látható, hogy az alkotmánytervezet „japánosítása” nem pusztán nyelvészeti, stilisztikai kérdéseket érintett. A japán fél ugyanis nem értett egyet a parlament második házának megszüntetésére irányuló törekvással, és végül a törvényjavaslat már kétkamarás parlament felállításáról rendelkezett. Amint azt a fentiekben is láttuk, a parlamenti vitában a szuverenitás, az ún. *kokutai* („eredeti japán államrend”) elve, a jogfolytonosság, a békeklauszula került előtérbe. A három hónapos parlamenti vitában nem a benyújtott törvényjavaslat átírására került sor, hanem a legfontosabb rendelkezések értelmezésére.⁵⁹⁴

A parlamenti vitában érintett kérdések ismételt áttekintése nem indokolt, elegendő, ha egy dolgot emelünk ki: a nők helyzetét. A demokratikus Japán a férfi-női egyenjogúság és a törvény előtti egyenlőség bevezetésével, illetve a nőket sújtó hátrányos megkülönböztetések eltörlésével valósulhatott meg a megszálló szövetséges erők elképzelése szerint. Az szövetséges erők által előterjesztett alkotmánytervezetnek a nők jogállására vonatkozó rendelkezését előkészítő *Beate Sirota Gordon*⁵⁹⁵ visszaemlékezése szerint – személyes elképzelésével ellenkezően – a végleges tervezetben csak a legfontosabb alapelvek kerültek rögzítésre. Ezt azért volt fontos kiemelni, mivel a parlamenti vitában végül számos olyan módosítás került be a végleges alkotmányszövegbe, amely szélesítette a nők alkotmányjogi védelmét.

⁵⁹³ A jelkép szóval kapcsolatos nehézségekre utalt Richard A. Poole a japán felsőháznak az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága előtt tett meghallgatásában, <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (letöltés ideje 2011. július 29.). A jelkép szó sajátos értelmezését adja a császári család egyik leszármazója is. TAKEDA, Tsuneyasu *Did the Emperor of Japan really fall from being a ruler to a symbol?* http://www.apa.co.jp/book_report2/02.html (letöltés ideje 2011. július 29.).

⁵⁹⁴ TANAKA 1976 vol 1, 655-659. o.

⁵⁹⁵ A japán parlamenti felsőháznak az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága előtt tett meghallgatásán eredeti elképzelését azzal indokolta, hogy a második világháború előtti évtizedben is Japánban élt, és jól ismerte a nők helyzetét Japánban. <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (letöltés ideje 2011. július 29.).

A parlamenti vita első szakasza – bő két hónapig – a képviselőházban zajlott, majd ezt követően a főrendi házban. Itt egy újabb jó hónapos tárgyalás következett, majd október 6-án a második kamara elfogadta a törvényjavaslatot. Következő nap (október 7-én) – nagy többséggel – a képviselőházi jóváhagyás is megtörtént. A császár a kihirdetés előtt a még fennálló titkos tanáccsal⁵⁹⁶ is megvitatta az alkotmányt, majd annak támogatása mellett hirdette ki november 3-án, és fél évvel később, 1947. május 3-án hatályba lépett Japán új alkotmánya.

A Shōwa-alkotmányt keletkezése során – eltérően a Meiji-alkotmánytól – nemcsak befolyásolták a külföldi hatások, hanem egyértelműen a szövetséges erők és *MacArthur* tábornok vezetésével kidolgozott tervezet volt az alapja. Ezt nem lehet letagadni, hiszen nemcsak a szerkezet, de a tartalom is több tekintetben az amerikai hagyományokat tükrözi, elég csak az alapvető jogok hosszú listájára, a népszuverenitásra, a legfelsőbb bírósági hatáskörökre, és az alkotmány módosításának eljárási feltételeire utalni. Azt illetően, hogy a béke-klauszula gondolata az alkotmányban megjelenő formájában szövetséges vagy japán oldalon merült-e fel először, többféle álláspont⁵⁹⁷ ismert. Két dolog azonban tény: már a Potsdami Nyilatkozat is előrevetítette Japán teljes lefegyverzését, továbbá *MacArthur* tábornok 1946. február 3-án közzétett három alapelve között már nyíltan szerepelt a pacifista Japán követelménye.

A fentiek következtében a Shōwa-alkotmányt nemcsak a béke és a demokrácia alkotmányának tekintették, hanem egyben oktrojált alkotmánynak is, amely megalázta Japánt, egyebek között azáltal, hogy megfosztotta a lehetőségtől, hogy országa biztonságát és békéjét maga biztosítsa. Az idő azonban megmutatta, hogy az alkotmány a megváltozott nemzetközi körülmények között alkalmazható, ha kell a nemzetközi jog alapelveit az alkotmány fölé helyezve, elérheti a kormány, hogy Japán teljesítse nemzetközi kötelezettségvállalásait és fenntarthassa területén belül a közrendet és közbiztonságot. Hat évtized alatt az alkotmányt többször hivatalosan „tanulmányozás” alá vették, nemcsak az ötvenes-hatvanas években,

⁵⁹⁶A titkos tanácsot még Meiji császár hozta létre 1888-ban, annak első elnöke Itō Hirobumi lett, és a tanács eredeti feladata a Meiji-alkotmány előkészítése volt, a későbbiekben pedig a császár fontos tanácsadó testületeként működött.

⁵⁹⁷ KOSEKI 1997, 82-83. o.

hanem a XXI. század első éveiben is, azonban mindkét alkotmányvizsgálati munkálat azzal a következtetéssel zárult, hogy az alkotmány gyökeret vert a japán társadalomban, biztosítja a demokratikus államhatalmi rendszer működését, és megőrizte a császár tekintélyét.

Mindez annak ellére történt így, hogy sokan még a szövetséges erők szakértői közül sem jósltak hosszú életet az 1946 novemberében kihirdetett alkotmánynak, úgy látták, hogy a megszállás elmúltával bizonyára módosítják majd.⁵⁹⁸

2. A külföldi jogi hatás vizsgálata

2.1. Porosz hatás a Meiji-korban

A Meiji- és a Shōwa-alkotmány esetében nemcsak a keletkezés, de az ahhoz kapcsolódó, ám attól eltérő szempont vizsgálatát sem mellőzhetjük, nevezetesen a külföldi jogi hatás kérdését, azaz mennyiben tekinthető például a Meiji-korban a porosz hatás elsődlegesnek a létrejött japán birodalmi alkotmány szempontjából.

A külföldi jogszabályok átültetése, az ún. „legal transplants” vizsgálata, különösen a jogösszehasonlítás művelői körében ismert, és amint arra korábban is utaltunk,⁵⁹⁹ elsősorban a japán polgári törvénykönyv, büntető törvénykönyv esetében, továbbá Japán gyarmatosító politikájával összefüggésében alkalmazott.⁶⁰⁰

A Meiji-alkotmány esetében elvitathatatlan a porosz hatás ténye, amit *Hermann Roesler* és *Albert Mosse* porosz tanácsadók munkássága és visszaemlékezése is alátámaszt.⁶⁰¹ A porosz alkotmányos hatások tekintetében az 1850. január 31-i ún. revideált alkotmány hatását tartja a legjelentősebbnek *Noda*⁶⁰² és *Ule*⁶⁰³ is.

A porosz hatás tekintetében a monarchikus államforma azonossága után először és leghangsúlyosabban a porosz királyra és a japán császárra vonatkozó rendelkezéseket vesszük szemügyre. Meg kell jegyezni, hogy a *király hatásköre tekintetében* a 1850. januári porosz alkotmány és az 1848. decemberi oktrojált

⁵⁹⁸ BAERWALD 1974, 11. o.

⁵⁹⁹ III/3.7.1. fejezetpont

⁶⁰⁰ NODA 1976, 210-220. o.

⁶⁰¹ ULE 1984, 649-650. o.

⁶⁰² NODA 1992, 55-56. o.

⁶⁰³ ULE 1988, 600-601. o.

alkotmány rendelkezései között nincsen alapvető különbség, hiszen szerkezetileg hasonló módon,⁶⁰⁴ az alkotmányok II. fejezete tartalmazta (41-57, illetve 43-59. cikkek), az alapjogok katalógusát követő első fejezet után. A porosz király jogállása – szent és sérthetetlen, végrehajtó hatalom feje, királynak felelős miniszterek, törvényhozói hatalom megosztása a király és a parlament között, szükségrendeleti hatáskör stb. – és a japán császár, valamint számos XIX. századi monarcha, hatásköre tekintetében sok a hasonlóság.

A porosz modell és hatás elsősorban a meiji-kori kodifikációs folyamatban értelmezendő. Ugyanis míg a francia *Code civil* jelentette a kizárólagos alapot a japán polgári törvénykönyv kodifikációjának első szakaszában, a német *Bürgerliches Gesetzbuch* pedig a kodifikáció a második szakaszában, azaz családjogi és öröklési könyveket leszámítva *Boissonade* tervezeteinek, illetve *Windscheid* munkásságának jelentőségét ki kell kiemelnünk.⁶⁰⁵ Azaz, a magánjogi kodifikáció folyamatában a jogintézmények szintjén sok lehetőség nyílik az összehasonlító vizsgálatokra, és valóban jelentős arányú német kódex szolgált mintául elsősorban az 1881 után megkezdett törvényalkotásban.

Az alkotmány esetében a porosz modell melletti választás egyrészt az Iwakura-, Itō- és Yamagata- missziók beszámolóiból kristályosodott ki, azonban a császári szuverenitás alkotmányra emeléséből fakadó hasonlóság mellett, a Meiji-alkotmány számos történeti sajátossággal is bírt. A császári szuverenitás Japánban ugyanis nem az alkotmányból, hanem a társadalom több mint kétezer éves meggyőződéséből fakadt. Sőt, a császár istenségének tételét minden korban tisztelték, hiszen – amint arra Röhl rámutatott – még a feudális korszak széttagoaltsága idején a sógun a hatalmát⁶⁰⁶ a császári – formális – kinevezéstől eredeztette. Továbbá a családi szervezeti minta, ahogy arra több helyen is utaltunk, egészen az országra kiterjedt, azaz minden japánnak feje maga a császár volt. E két tételt azért volt fontos hangsúlyozni, mivel a porosz modell e lényegesen eltérő társadalmi feltételek keretében került átvételre.

⁶⁰⁴ Mind az 1848. decemberi, mind az 1850. januári porosz alkotmány elérhető az alábbi honlapon: <http://www.verfassungen.de/de/preussen/> (letöltés ideje: 2012. január 16.)

⁶⁰⁵ A magánjogi recepciót csak érintőlegesen, az alkotmánytörténeti jellemzők megértéséhez szükséges mértékig tárgyaltuk.

⁶⁰⁶ RÖHL 1988, 104-106. o.

Ugyanakkor a porosz modell alapulvétele sem jelenti azt, hogy kizárólagosnak lehetne tenni az 1850. évi porosz alkotmány hatását, hiszen a Meiji-alkotmány szerkezeti felépítésében – ahogy arra *Okudaira*⁶⁰⁷ rámutatott – sokkal közelebb áll az 1818. évi bajor vagy badeni alkotmányokhoz,⁶⁰⁸ amelyeknek első fejezete a király hatásköreit tartalmazta.

A parlament szerepe kapcsán, amennyiben az 1850. évi porosz alkotmány vonatkozó szakaszaira⁶⁰⁹ tekintünk, belátható, hogy mind Poroszországban, mind Japánban – főszabály szerint – a monarcha és a két parlamenti kamara egyetértését igényelte minden törvény elfogadása. Ugyanakkor a japán valóságot hűen tükrözte, hogy míg a porosz alkotmány önálló fejezetben szabályozta a parlamentet és annak törvényhozói hatáskörét, addig a Meiji-alkotmány a császár hatáskörére vonatkozó rendelkezések között sorolta fel a törvényalkotást. Ezzel megerősítve a második világháború előtti japán alkotmánykommentárok azon tételét, mely szerint a törvényalkotás a császári szuverenitás egy aspektusának volt tekinthető.⁶¹⁰ Ugyanakkor Takii professzor azért sem tartja a porosz hatás kizárólagos jellegét elfogadhatónak,⁶¹¹ mivel a Meiji-alkotmány nem zárta ki a törvényalkotás folyamatából a parlamentet, sőt a későbbi – átmeneti – parlamentarizmus létrejöttét sem akadályozhatta meg. Röhl ezzel kapcsolatban a Taishō-korszak átmeneti demokráciáját, a pártok szerepét, a politikai pártok súlyát egyértelműen a brit parlamenti rendszerhez hasonlította.⁶¹²

Takii professzor a korszak egyik legkiválóbb angol alkotmányjogászára *Albert Venn Dicey*-re is hivatkozik, aki szerint a porosz modell választása Japán szempontjából egy bölcs megközelítést feltételezett, ugyanis a brit monarchia történetisége és sajátossága nehézkessé tette volna annak átvételét.⁶¹³ Az igazságszolgáltatást a Meiji-alkotmány 57. cikke alapján a bírák törvény alapján, a császár nevében végezték. Ez utóbbi arra utal, hogy az igazságszolgáltatás végső

⁶⁰⁷ OKUDAIRA 1993, 3-4. o.

⁶⁰⁸ A szövetségi és tagállami alkotmányok viszonyához ld. SZABÓ 2001, 46. o.

⁶⁰⁹ „Die gesetzgebende Gewalt wird gemeinschaftlich durch den König und durch zwei Kammern ausgeübt.

Die Übereinstimmung des Königs und beider Kammern ist zu jedem Gesetze erforderlich“ (62. cikk)

⁶¹⁰ MATSUNAMI 1940, 128-129. o.

⁶¹¹ TAKII 2007, 132. o.

⁶¹² RÖHL 1988, 108. o.

⁶¹³ TAKII 2007, 132. o.

oron a császári szuverenitásból fakadt, mivel minden hatalomnak ő volt a forrása. A bírák kinevezése szintén a császár feladata volt, a bírák az ő nevében ítélték.⁶¹⁴ Ezen alkotmányos rendelkezések nemcsak a porosz alkotmányban gyökereztek, hanem univerzális jelleggel is bírhattak volna, ha a japán értelmezés szerint az igazságszolgáltatás nem csupán a császári szuverenitás egy aspektusának, hanem attól eltérő, önálló és független államhatalmi ágának a szerepét is betölthette volna.

Összességében elmondható, hogy a Meiji-alkotmány keletkezése esetében az 1850. januári porosz alkotmány általánosan elfogadott hatását meg kell erősíteni, ugyanakkor a Meiji-alkotmány szerkezete sokkal inkább emlékeztet az 1818. évi bajor vagy badeni alkotmányokéra, továbbá a porosz modell esetében sem szabad szem elől téveszteni az állam és császár szerepével kapcsolatos hagyományos japán megközelítéseket. Továbbá azt is el kell ismerni, hogy a Meiji-alkotmány teret tudott engedni a Taishō-korszak demokratikus folyamatainak is. Okudaira jellemzésében a Meiji-alkotmány egy *Schein-Konstitutionalismus-t* hozott létre, amit leghelyesebben „látszat alkotmányosságnak” avagy az „abszolút monarchia modernizált változatnának”⁶¹⁵ lehetne tekinteni.

2.2. Az amerikai hatás elsődlegessége: „MacArthur alkotmánya”?

A második világháború utáni megszállás éveit és a Shōwa-alkotmány keletkezését a fentiekben részletesen is ismertettük. Ennek alapján a Shōwa-alkotmány keletkezésében az amerikai jogi hatás relevanciája egyszerűen nem vitatható. A Potsdami Nyilatkozat záró soraiban szereplő „teljes és végérvényes pusztulás” nyomán a Japán Birodalmat nemcsak fizikai megsemmisítés érte, de a modern államiságának szimbólumaként tisztelt Meiji-alkotmányt is alapjaiban kellett módosítani.

1945 ősze és 1946 kora tavasza között készült el a később kormányzati alkotmánytervezetként nyilvánosságra hozott alkotmánymódosítás. Ehelyütt nem a japán kormányzati álláspont és a Matsumoto-bizottság szerepét vizsgáljuk, hanem a megszálló szövetséges erők tényleges szerepét.

⁶¹⁴ ITŌ 1906, 116. o.

⁶¹⁵ OKUDAIRA 1993, 6. o.

1945 szeptemberétől a megszálló szövetséges erők ajánlásokat, tanácsokat – Supreme Commander for the Allied Powers Instruction (SCAPIN) – továbbítottak a japán kormány számára a Potsdami Nyilatkozatban foglalt célok megfelelő végrehajtása érdekében. Törvénytervezetek helyett a szövetségesek „soft-law” ajánlásait – amely eszköz alkalmazását Truman elnök határozta meg 1945. augusztus 29-én kelt utasításaiban⁶¹⁶ – a kormányzat alkotmányerejű⁶¹⁷ „rendeletként” hozta nyilvánosságra.⁶¹⁸

Az alkotmányozási folyamatában akár az 1945 októberében a japán kormányzatnak figyelmébe ajánlott 12 pontot, akár a MacArthur 1946 januárjában meghatározott három alapelvét tekintjük, mind a demokrácia, mind az alapvető emberi jogok tisztelete és védelme, mind a bírósági felülvizsgálati jogköre egyértelműen az amerikai hatást igazolja. Annak megvitatása, hogy a pacifista rendelkezés megfogalmazása honnan ered, számos nézet ismert,⁶¹⁹ ugyanakkor MacArthur tábornok 1946. januári három alapelvének egyik fő eleme pontosan Japán teljes leszerelése volt. Szintén MacArthur tábornok három pontjai nevesíti a császárt, mint a japán dinasztikus monarchia fejét,⁶²⁰ azaz MacArthur tábornok első két alapelve a később elfogadott alkotmány első két fejezetében öltöttek testet.

Az alkotmánytervezetnek a japán kormány általi elfogadása pedig tovább erősíti annak alátámaszthatóságát, hogy elfogadhatónak tartsuk a folyamat oktrojált jellegét. 1946. február 13 és március 6. között ugyanis a japán kormány által felkért Mastumoto-bizottság javaslat megvitatása helyett, arra volt módja a japán kormányzatnak, hogy a szövetséges erők által „a további tanácskozások vezérfonalául” ajánlott, gyakorlatilag kész alkotmánytervezetet japán nyelvre fordítsa. Hirohito császár 1946. február 22-én ugyanis elfogadta a szövetséges erők tervezetét.⁶²¹

⁶¹⁶ BEER 1992, 474. o.

⁶¹⁷ RÖHL 1959, 18. o.

⁶¹⁸ Az alkotmányozási folyamat lezárultáig a japán kormányzat összesen 520 ún. potsdami rendeletet (*meirei*) bocsátott ki. BEER 1992, 474. o.

⁶¹⁹ MacArthur 1950. januári – újévi üzeneteiben is japán ötlettől eredeztette a pacifista rendelkezést, ugyanakkor MacArthur támogatása nélkül az „ötlet” nem ölthette volna később jogszabály formáját. MCNELLY 1952, 592-593. o. Mások szerint viszont a 9. cikk megfogalmazása és beillesztése a javaslatba kizárólag MacArthur tábornokon múlt. WARD 1976, 650. o.

⁶²⁰ RÖHL 1959, 20. o.

⁶²¹ RÖHL 1959, 23. o.

A japán parlament kamaráiban 1946 júniusa és októbere lefolytatott alkotmánymódosítási eljárás számos ponton módosította az alkotmánytervezetet – azonban amint arra a fentiekben utaltunk – érdemben ugyanakkor nem változtatta sem a közjogi berendezkedést, sem az államhatalmi fékek és egyensúlyok rendszerét, sem az alapjogvédelem szintjét. A szövetséges erők tervezetéhez képest a legfontosabb eltérést a korábbiakban is jelzett kétkamarás parlament megőrzése jelentette.⁶²²

Amennyiben akár a törvényhozás, akár az igazságszolgáltatás működését szemügyre vesszük, az amerikai jog hatása kétségen felül áll.

Az alkotmány 41. cikke alapján a parlament a legfelsőbb államhatalmi szerv és a törvényalkotás kizárólagos hatáskörével rendelkezik, az alkotmány 66. cikke alapján pedig a kormány a parlamentnek felelős. E rendelkezések gyökere a brit parlamentáris kabinet rendszer, az állandó parlamenti bizottságok és a parlament számos szervezeti egysége pedig az amerikai Kongresszus mintája alapján jöttek létre.⁶²³

A bíróságok, de különösen a Legfelsőbb Bíróság fő feladata az alkotmány és az alapvető emberi jogok érvényesülésének biztosítása. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának bevezetése pedig megteremtette az államhatalmi ágak közötti megfelelő egyensúlyt. A Legfelsőbb Bíróság az alkotmány 81. cikke alapján – az amerikai szövetségi Supreme Court mintájára – a végső fórum a jogszabályok, rendeletek, határozatok alkotmányellenességének megállapítása tekintetében. Ugyanakkor hamar kikristályosodott a japán Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából, hogy a törvények, rendeletek alkotmányellenessége tárgyában – az amerikai modellhez hasonlóan – csak konkrét jogesetek keretében foglal állást, *actio popularis* helyett csak egyedi érintettség okán nyújtható be alkotmányjogi panasz a testülethez.⁶²⁴

A fenti áttekintés megerősíti tehát, hogy az 1947. május 3-án hatályba lépett japán alkotmány tervezete nemcsak a választott modell, de a kodifikációs előkészületek során is erőteljesen a megszálló szövetséges erők „ajánlásai” mentén készült, a japán

⁶²² OKUDAIRA 1992, 7. o.

⁶²³ NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001, 197. o.

⁶²⁴ TOMATSU 2001, 253-254. o. A japán Legfelsőbb Bíróság 1952-ben a szocialista párt képviselőjének a frissen felállított rendőrségi tartalékos egység alkotmányellenességének megállapítására irányuló beadványa elutasítása során alakította ki ezen értelmezését.

kormány által végül a parlamenthez 1946 májusában benyújtott alkotmánytervezet megfelelt a megszálló szövetséges erők elvárásainak és alapelveinek. Az oktrojált⁶²⁵ jelző illetve „MacArthur-alkotmánya” elnevezés korántsem alaptalan, ugyanakkor az alkotmány módosítása helyett – ahogy arra fentebb is rámutattunk – a japán kormány megőrizte a népszuverenitás, parlamenti szupremácia, pacifizmus, bírói felülvizsgálat és császár mint jelkép rendszer alapját jelentő cikkelyeket, sőt mind a mai napig úgy látja, hogy gyökeret vert a Japán társadalomban. A tartós demokrácia alapjait pedig akként vetette meg, hogy számos háború előtti hagyomány tiszteletét, feléledését nem akadályozta meg.

3. A császár (tennō) jogállása

A császár jogállásának meghatározása – az egyszerűség látszata ellenére – a legösszetettebb kérdése az egész dolgozatnak, gyakorlatilag e kérdésben messze túl kell lépniünk a vizsgált modern-kori időkeretet, és a japán császárság egész eddigi történetére ki kell terjesztenünk figyelmünket.

A leegyszerűsített megközelítés alapján a császár a de facto politikai hatalmat sok száz éves átmeneti szünet után 1867 decemberében szerezte vissza, akkor bocsátotta ki a Meiji-restaurációról szóló rendeletét, amelynek kihirdetésére 1868 januárjában került sor.⁶²⁶ A Meiji-alkotmány „újra” a császár kezébe helyezte a legfőbb vallási és politikai hatalmat, majd a Shōwa-alkotmány – a megszállók szándékát tükrözve – a császárt az állam és a nép egységének jelképeként határozta meg, korábbi hatalmát jelentősen leszűkítette, a legfőbb hatalom forrása a japán nép lett.

A császár jogállásának elemzéséhez az alkotmányok egyes cikkelyei, azok kommentárjai, nem nyújthatnak elegendő támpontot, ezért is láttam kiemelten fontosnak, hogy minél több olyan helyszínt⁶²⁷ is felkeressek a kutatás során, amelyek a császár közjogi pozíciójának megértéséhez tapasztalati adalékul szolgálhatnak.

⁶²⁵ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a japán alkotmányozás folyamatának jellege okán még az amerikai irodalom egyes – neves – képviselői is kételkedtek abban korábban, hogy a Japánra „kényszerített” alkotmány erősíteni képes a japán demokráciát. WARD 1976, 652. o.

⁶²⁶ KEENE 2002, 116. o., LARGE 1997, 17-18. o.

⁶²⁷ Ezek közül kiemelendők az egykori és mai császári székhelyek: Nara (710-784), Kiotó (784-1869), Tokió (1869-), továbbá a mandzsúriai incidens idejére császári főhadiszállásként szolgált hirosimai vár.

A császár jogállásának meghatározásában ugyanis a két alkotmány, a Meiji-alkotmány (1-17. cikkek) és a Shōwa-alkotmány (1-8. cikkek) vonatkozó rendelkezései önmagukban nem elegendők a megalapozott következtetések levonásához. A kiindulópont ebben a tekintetben is a mítosz világába nyúlik vissza, hiszen a három uralkodói jelvény (tükör, ékszer és egy kard) *Jimmu*, az első császár trónra lépése, (Kr.e. 660) óta örökítődnek át Japán uralkodóira megszakítás nélkül. E három szakrális jelvénynek az a jelentősége, hogy az ezeket tartalmazó láda előtt kerül sor az új császár hivatalos megnevezésére. A tényleges trónra lépési szertartás a következő szakasz,⁶²⁸ aminek során a császár magas rangú külföldi delegációk és százezres ünneplő tömeg előtt trónján jelenik meg, és fogadja a gratulációkat.⁶²⁹

A harmadik szakasz kapcsán *Akihito* császár 1990. november 22-23-i rizsáldozati szertartását már említettük. Ez a szertartás szigorú sintó vallási rituálé szerint zajlott, amelyben a császár a hagyományoknak megfelelően kifejezi az isteninek tekintett elődeivel való egységet. Erre a szertartásra a sintó előírások alapján került sor, mind az öltözködés, használati tárgyak, nyelvi formulák a korábbi évezredek szokásait tükrözték.⁶³⁰

E szertartások felidézését azért tartom fontosnak, mivel legjobban ábrázolják azt a hosszú távú történeti folytonosságot, és ezzel a „pillanatnyi” írott alkotmány felettséget, amelynek gyökerei a messzi múltba nyúlnak vissza, és ami a császár történelmi-kulturális és jogi státuszának megértéséhez közelebb vihet bennünket. Továbbá, e tekintetben megállapítható, hogy *Akihito* császár trónra lépése sok elemében követte ősei hagyományát, függetlenül attól, hogy annak a történelmi régmúltban nem is lehetett „alkotmányos jóváhagyása”.

A császár a Meiji-alkotmány szerint a szuverenitás forrása volt, isteni személy, sintó főpap, szent és sérthetetlen. Hatalmának korlátait az általa kibocsátott alkotmány határozta meg, amely azonban tényleges fékek és ellensúlyok helyett a császári főhatalmat és az alapvető jogok feltételelességét deklarálta. Sem a bírósági függetlenség, sem a parlament törvényalkotó privilégiuma, sem a kormány

⁶²⁸ <http://www.kunaicho.go.jp/e-about/seido/sokui.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 8.)

⁶²⁹ Legutóbb 1990. november 12-án került sor hasonló ünnepségre, azonban a helyszín kivételesen a tokiói császári palota volt, azonban a szükséges eszközöket, például az ősök által is használt trónszéket Kiotóból szállították át.

⁶³⁰ TAKAMI 2001, 11. o.

felelőssége nem kapott alkotmányos védelmet. Ezt a közjogi berendezkedést kodifikálta az alkotmány, azonban a gyakorlat számára az alkotmány rugalmas keretnek bizonyult.

A bírói függetlenség körében a legnagyobb hiányt a közigazgatási bíróságok kormányzati ellenőrzése jelentette. További nehézséget jelentett a személyi állomány képesítése, majd a rendszer tényleges működtetése. A kontinentális modellektől eltérően a bíróságok leterheltsége nem mutatott emelkedést, az ügyvédséget pedig kevésbé becsülték meg.⁶³¹ Ehhez hozzájárult a hagyományos japán jogtudat is, amellyel alapvetően ellentétes volt, különösen magánjogi ügyekben, a bírósági úton történő érdekérvényesítés.

A következő kérdés a parlament törvényalkotói szupremáciája, amelynek korlátozására – a szükségrendeletek (Meiji-alkotmány 8. cikke), illetőleg a költségvetés (Meiji-alkotmány 71. cikke) kapcsán – maga az alkotmány is teret engedett. Az uralkodó (illetőleg a kormány) kiterjedt rendeletalkotási joga az alkotmányos monarchiákban nem ritkaság. Az sem példa nélküli, hogy a parlament átmeneti akadályoztatása esetén – ideiglenes jelleggel – a törvényektől eltérő tartalmú rendeleteket is kibocsáthattak.⁶³² Egyébként nem is talákoztam olyan esettel, amikor a parlament utólag nem erősítette volna meg a császári rendeletet. Az egyik legkritikusabb eset 1928-ban történt, amikor a császár a közbiztonság védelméről szóló 1925-ös törvényt egy kivételes rendelettel akként módosította, hogy halálbüntetés alkalmazását is lehetővé tette. A parlament azonban ezt a rendeletet is megerősítette.

Ennél bonyolultabb problémát jelentett viszont a költségvetési jog kérdése. A korabeli európai államok nagy részében, ha a parlament nem szavazta meg az éves állami költségvetésről szóló törvényt, azzal el tudta zárni az állam működtetéséhez szükséges pénzügyi forrásokat. Ez a helyzet a legtöbb esetben a kormány kényszerű lemondásához vezetett. A Meiji-alkotmány azonban azzal a szabályával, hogy a kormány költségvetési törvény hiányában is – az előző évi költségvetés keretei között

⁶³¹ Az ügyvédeket a Meiji-korszakban képzett bajkeverőknek tartották. TAKAYANAGI 1963, 12-13. o.

⁶³² 1867 és 1918 között a japán uralkodóhoz hasonló jogkörei volt például az osztrák császárnak. Németország 1919-es alkotmánya a parlament átmeneti akadályoztatását sem kívánta meg, a Birodalmi Elnök akkor is kibocsáthattott törvényerővel bíró rendeleteket, ha a Reichstag ülésezett.

- tovább vihette az állam pénzügyeit, tompította a végrehajtó hatalom parlamentáris felelősségét. A költségvetés esetleges parlamenti elutasítása ugyanis a kormányt nem hozta kényszerű lemondási helyzetbe. Ennek a szabálynak pedig különös jelentősége van egy olyan alkotmánynál, amely a bizalmatlansági indítvány lehetőségét tételesen még nem ismerte. Ilyen közjogi keretek között ugyanis a kormány elmozdításának legfontosabb eszköze a költségvetés elutasítása lenne, a Meiji-alkotmány 71. cikke azonban ezen is rést ütött. Alkotmányos állását tekintve tehát a kormány, legalábbis a parlament irányában elég erősen le volt cövekelve. Az elmozdítására vonatkozó fontosabb eszközöket az alkotmány nem tartalmazta, vagy ha igen, akkor korlátozta azok alkalmazhatóságát. Ennek ellenére a japán államéletben – nem indokolatlan hozzátenni: Ázsiában először – mégis megjelentek a parlamentarizmus elemei. Bár, mint korábban is említettük, az alkotmány a bizalmatlansági indítvány intézményét tételesen nem szabályozta, 1897-ben egy ilyen szavazás a miniszterelnök távozásához vezetett. 1918-tól pedig egy ideig közrendi származású pártvezetők töltötték be a miniszterelnöki tisztséget, azaz a parlament politikai súlya megnőtt, a kormánynak normális működéséhez szüksége volt a parlament politikai támogatásra.

A parlamentarizmus említett jegyei kiépülése mellett azonban egy sajátos kettőség is jellemezte a japán államéletet. A hadsereg és a haditengerészet egyre inkább állammá vált az államban. Ez a kormányon belül is sok konfliktushoz vezetett, e tárcák vezetői ugyanis a trónnal önálló kapcsolatot tartottak fenn, erre alkotmányos lehetőségük volt. A militarizmus terjedése azonban nemcsak a kormányon belüli szerepük növekedésével járt, hanem az 1931-ben kirobbant mandzsúriai incidenstől kezdődően a japán birodalmi álom, az ázsiai gyarmatosítás jelszava alatt a hadsereg az állam irányítását is átvette, ami végül a pártok működésének felfüggesztéséhez vezetett.⁶³³

Shōwa császár személyének szerepét illetően egyrészt az 1936. február 26-i incidenst (*Ni-niroku jiken* 二・二六事件) kell megemlíteni, amelyben fiatal katonák mintegy ezerfős csoportja a Taishō-demokrácia felszámolását és a Meiji-restaurációra utaló *Shōwa*-restaurációt (*昭和維新 Shōwa-ishin*) követelte.⁶³⁴ Ennek keretében a

⁶³³ ABE 1988, 14-15. o.

⁶³⁴ MIYAZAWA 1976, 640. o.

kormány több tagját meggyilkolták, rövid időre Tokiót is ellenőrzés alatt tartották. A császár azonban határozottan fellépett a puccsal szemben, s személyes utasítására azt három nap alatt elfojtották. A lázadást súlyos megtorlás követte, a kivégzett felkelők száma meghaladta a tízet. Az incidens azért bírt nagy jelentőséggel, mert rávilágított arra, hogy a militarizmus céljai eléréséhez ugyan a császárra hivatkozik, de ezt eszközként alkalmazza. Bár aktívan a katonáknak csak kis csoportja vett részt a puccskísérletben, hallgatólagosan sokkal többen támogatták. Egy biztos, ez a puccskísérlet ismételten megmutatta a korabeli japán politikai kultúra és hatalmi rendszer ellentmondásosságát, kiegyensúlyozatlanságát.⁶³⁵

Hirohito császár második világháború alatti szerepének megítélésére ⁶³⁶ a korábbiakban már röviden kitértünk. Azonban itt is meg kell említeni, hogy a Potsdami Nyilatkozat elfogadását kinyilvánító 1945. augusztus 15-i rádióbeszéd jelentősen hozzájárult a felelősségre vonás elkerüléséhez. A háború alatti császári szerepkör jelentőségét illetően azonban eltérnek az álláspontok abban a tekintetben is, hogy mennyiben támogathatta a császár a hadsereg birodalmi törekvéseit, illetve mennyiben lett volna módja egyes hadicselekmények (nankingi mészárlás, Pearl Harbor elleni támadás) befolyásolására.⁶³⁷

Ehelyett érdemes felidézni, hogy amikor *Hirohito* császár feleségével 1971-ben európai, majd 1975-ben, egyesült államokbeli körútra indult, a fogadtatás nem volt mindenütt szívélyes. Számos alkalommal demonstrálók várták és háborús bűnösnek való felelősségre vonásának szükségességét hangoztatták. A kérdés érzékenységet jól jellemzi az atombomba támadás sújtotta Nagaszaki polgármesterének esete is, akire, miután *Hirohito* császár halálát követően egy helyi közgyűlési vitában a császárnak a második világháború szörnyűségeiért való felelősségét firtatta, szélsőséges politikai aktivisták rálöttek és súlyosan megsebesítették.⁶³⁸

⁶³⁵ Annak megítélésében, hogy a hatalmi viszony a hadsereg vezetése és a miniszterelnök közötti miként alakult a második világháború alatt eltérő álláspontot képviselt Konoe Fumimaro (miniszterelnök 1940 és 41-ben) és Suzuki Kantarō (miniszterelnök 1945. augusztus 7 és 17. között), ugyanakkor a háború befejezéséről szóló döntést mindketten a császárnak tulajdonítják. WETZLER 1998, 16-18. o.

⁶³⁶ III/5.3. fejezetpont

⁶³⁷ Hirohito császár 1975-ben a pearl harbor-i eseményekben játszott újságírói kérdésre azt válaszolta, hogy neki nem volt módja a kormány döntését megváltoztatni. LARGE 1997, 200. o.

⁶³⁸ HIGUCHI 1993, 65-67.o.

A császár a hatályos alkotmányban immár nem szuverén, a hatalom forrása a nép, legfőbb állami szerv a népképviselői alapon nyugvó parlament, amelynek tagjai közül kerül ki a miniszterelnök, akinek kormánya felelősséggel immár a parlamentnek tartozik. A császár az alkotmány 1. cikke alapján az állam és a japán nép egységének szimbóluma. A fentiekből is láthattuk, hogy ugyanaz a személy vált jelképpé, aki előtte két évtizedig isteni személynek tekintett szuverén volt. *Hirohito* császár és utódjainak közjogi státusza alapvetően megváltozott, azonban – amint arra a trónra lépési szertartások kapcsán is utaltunk – a „jelkép” jelentősége és tartalma kapcsán gyakran a második világháború előtti szokások is felélednek. Ehelyütt is fontos utalni *Hirohito* császárnak az Amerikai Egyesült Államokban 1975-ben tett látogatása alkalmával mondottakra, amely szerint feladatköre a második világháborút követően nem sokban változott.⁶³⁹

Azaz, nagyon röviden úgy fejezhetnénk ki a hatályos császári jelkép-státusz jellegét, hogy az messze túlmutat a megszálló szövetséges erők eredeti szándékán, ugyanis a politikai folyamatokban a felelős kormány és a törvényalkotó, kormányellenőrző parlament gyakorolja a valódi hatalmat, azonban a császár mindig és mindenütt – ha láthatatlanul is – de jelen van.⁶⁴⁰ A császár személyében egyesítő erő működik, ami nemcsak a militarizmus idején érvényesült a birodalom katonai hódításaiban, de legalább ugyanilyen erőt jelenített meg a háború után a béke érdekében.

A „jelkép-rendszernek” pontosan az vált a sajátosságává, hogy teret engedett a jogfejlesztő értelmezésnek, gyakorlatnak, amely időről-időre az évezredes hagyományok továbbélésében is testet öltött. A császári hatáskörök vizsgálata esetében az alkotmány rendelkezésein túl a társadalmi és kulturális folyamatokat sem szabad figyelmen kívül hagyni, mivel azok alapján közelebb kerülhetünk annak megválaszolásához, hogy mennyire sokrétű az intézmény jelentéstartalma.

⁶³⁹ SCHEER 1979, 57. o.

⁶⁴⁰ Ennek a császári „jelképnek” kiváló példája a Taishō-korszakban épített parlament épülete, amelynek központi helyét a császár számára fenntartott díszterem képezi és a képviselőház plenáris termében a házelnöki pulpitus felett a császári páholy magasodik, amelyet ugyanakkor még sohasem vett igénybe. A császár a parlamenti ülészak megnyitásának alkalmából minden alkalommal a felsőház (korábban főrendi ház) szólal fel.

4. Pacifizmus és annak nemzetközi jogi aspektusai

A második világháború utáni megszállás eredményeként kodifikált pacifizmus az alkotmányozás folyamatában *MacArthur* tábornok 1946. február 3-án megfogalmazott három alapelvében szerepelt először nyilvánosan, ugyanakkor már az 1945. július 26-án *Harry Truman* amerikai elnök, *Csang Kai-sek* kínai elnök és *Winston Churchill* brit miniszterelnök által kibocsátott Potsdami Nyilatkozat is egyértelműen megfogalmazta, hogy a szövetséges erők minden eszközzel készek véget vetni a lényegében ötven évvel korábban megkezdett japán gyarmatosítás időszakának. A Nyilatkozat a következőképpen zárult: „Felszólítjuk Japán kormányát, hogy azonnal jelentse be valamennyi japán fegyveres erő feltétel nélküli megadását, szabályszerű és megfelelő biztosítékokkal szavatolva eljárásának jóhiszeműségét. Ellenkező esetben teljes és végérvényes pusztulás vár Japánra.”⁶⁴¹

A bejelentésre várni kellett egészen augusztus 15-ig, amikor *Hirohito* császár nyilvánosan közölte a Nyilatkozat elfogadását, ezzel feladva a háborút, s elismerve a vereséget. A japán kapitulációs okmány aláírására szeptember 2-án került sor, a Tokiói-öbölben állomásozó *Missouri* csatahajó fedélzetén.

A második világháború pusztításai, különösen az atombomba – részben mind a mai napig tartó⁶⁴² – csapásai a japán nép körében valóban a békevágyat erősítették. Amint fentebb láttuk, az alkotmányozás előkészületeinek időszakában a legfontosabb, milliókat érintő napi kérdést az élelmiszerhiány jelentette.

Az alkotmányozás parlamenti szakaszában a szuverenitás és a béke klauzula értelmezése és jelentése keltette a legélénkebb vitákat. A pacifizmus szempontjából a fő kérdés akörül mozgott, hogy a békeklauzula azontúl, hogy megtiltja a fegyveres haderő fenntartását, továbbá megfosztja Japánt a háborúindítás jogától, mennyiben érinti az ország önvédelemhez való jogát, különösen egy fegyveres támadás esetén. A parlamenti vitában az akkori kormányzati álláspont – a megszálló szövetséges

⁶⁴¹ HALMOSY 1983, 679-680. o.

⁶⁴² 1945 végéig mintegy 140 ezer áldozatot jegyeztek fel Hirosimában, többezren haltak meg a következő években az atombombacsapás következtében kifejlődött „hirosimai rák” miatt, azonban a radioaktív sugárzások nyomán mind a mai napig születnek daganatos, illetve sérült gyermekek. További információ a hirosimai béke emlékmúzeum weboldalán: http://www.pcf.city.hiroshima.jp/Peace/E/pHiroshima3_1.html (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

fegyveres erők jelenléte mellett – azt a szűkebb értelmezést képviselte, amely szerint a békeklauzula az önvédelemhez való jog hadi úton történő gyakorlását is kizárja.

A parlamenti vitában az eredeti kormányzati előterjesztéshez képest bővített formában, az alkotmány 9. cikke, önálló második fejezetként szerepel és kinyilvánítja, hogy Japán örökre lemond a háborúindítás jogáról és e cél érdekében semmilyen haderőt sem tart fenn. A parlamenti módosítás lényege „az e cél érdekében” fordulatban foglalható össze. A módosító indítvány *Ashida Hitoshi* akkori egészségügyi miniszter nevéhez fűződik, aki 1951 januárjában akként értelmezte azt, hogy az nem terjed ki a fegyveres önvédelemhez való jog tilalmára.⁶⁴³

Az *Ashida*-indítvány jelentősége ellenére a békeklauzula további értelmezését alapvetően csak a nemzetközi jogi összefüggések ismeretében követhetjük nyomon. Ugyanis a Kínai Népköztársaság kikiáltása, a koreai háború kirobbanása, ezzel együtt az elmélyülő hidegháborús folyamatok alapvetően megváltoztatták Japán megítélését. A kelet-ázsiai térségben ugyanis az Amerikai Egyesült Államok kiemelt szövetségesévé lépett elő, s földrajzi elhelyezkedése csak erősítette ezt a státuszát.

A megszállás időszakának végével Japán védelmét az Amerikai Egyesült Államokkal 1951. szeptember 18-án megkötött kétoldalú biztonsági szerződés teremtette meg.⁶⁴⁴ A békeszerződésekkel egy időben és helyszínen aláírt kétoldalú biztonsági szerződés alapján egyrészt az Amerikai Egyesült Államok kötelezettséget vállalt Japán területi integritásának megőrzésére, másrészt azonban az ENSZ Alapokmánnal összhangban hivatkozott a minden szuverén államot megillető egyéni és kollektív önvédelemhez való jogra, amelynek gyakorlása magában foglalja a fegyveres úton való védelmet is.

A kétoldalú biztonsági szerződés aztán hamar olyan álláspontokat vetett fel, amelyek az alkotmány esetleges módosítását szükségesnek tartották. A fentebb⁶⁴⁵ már említett ún. *Sunakawa*⁶⁴⁶ ügyben a japán Legfelsőbb Bíróság (1959-ben) a biztonsági szerződés esetleges alkotmányellenessége, azaz az alkotmány 9. cikkének megsértése tárgyában nyíltan nem foglalt állást, ugyanakkor a 9. cikknek mindmáig

⁶⁴³ KOSEKI 1997, 194. o.

⁶⁴⁴ A szerződés szövegét ld. HALMOSY 1983, 212-213. o.

⁶⁴⁵ IV/2.2. fejezetpont

⁶⁴⁶ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

az egyik legátfogóbb értelmezését alakította ki. Határozatában többek között azt hangsúlyozta, hogy a 9. cikk elutasítja a fegyveres erő alkalmazását és fenntartását, ugyanakkor nem tiltja meg az önvédelemhez való szuverén jog gyakorlását. Az alkotmányban megjelenő pacifizmus nem egyenlő a védelemre vagy ellenállásra való képesség hiányával. Továbbá leszögezte, hogy a 9. cikk nem akadályozza meg azt, hogy Japán az ország békéje és biztonsága megőrzése érdekében más országgal megállapodást kössön. Ennek következtében a (2) bekezdés azt sem tiltja, hogy más országok, nemzetközi szervezetek csapatokat állomásoztassanak Japán területén.⁶⁴⁷

A Legfelsőbb Bíróság fenti határozata Japán ENSZ-tagfelvétele - 1956. december 18. után született, ami azt is jelentette, hogy az ENSZ-Alapokmány 51. cikke, a nemzetközi jog alapján Japán esetében is elismeri az egyéni és kollektív önvédelemhez való jogot.

Közben ne feledkezzünk meg arról, hogy már 1950-ben rendőrségi tartalékos egységet hoztak létre Japánban, amelynek tagjai amerikai kiképzésben részesültek, és amelyet 1954-ben nemzeti önvédelmi erővé neveztek át. Ez utóbbi, megerősített létszámmal és felszereléssel a szárazföldi, tengeri, és légi védelmi feladatokat is ellátta. Ezen önvédelmi erő kapcsán a Legfelsőbb Bíróság az ún. *Naganuma* ügyben 1982. szeptember 9-én hozott határozatot, amelyben nem foglalt nyíltan állást az önvédelmi erők alkotmányellenessége kapcsán, ugyanakkor az önvédelmi erő alkotmányellenességére alapozott keresetet elutasította.

Azaz, az alkotmány szigorú pacifista rendelkezései a második világháború pusztításai és a japán gyarmatosítás évtizedei után a béke megteremtését irányozták elő, azonban a hidegháború időszakában a béke fenntartásához szükséges esetleges fegyveres eszközöket is biztosítani kellett Japán számára.

Japán nemzetközi, elsősorban ENSZ-missziókban való szerepvállalásában a fordulópontot a hidegháború vége után és az első Öböl-háború tanulságai nyomán 1992 júniusában elfogadott, az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló 1992. évi 79. törvény jelentette, amely alapján a korábbi kizárólag technikai és anyagi támogatás mellett Japán személyi hozzájárulást is teljesít a nemzetközi béke és biztonság fenntartása

⁶⁴⁷ Uo.

érdekében.⁶⁴⁸ Így elsőként 1992-ben a kambodzsai ENSZ békefenntartó alakulatok (UNTAC)⁶⁴⁹ munkájában vettek részt japán katonai egységek.

Azt tehát megállapíthatjuk: bár az alkotmány 9. cikke eddig szövegszerűen még nem módosult, értelmezése az idők során változott. A megszálló szövetségesek egyik fő célja eredetileg a japán hadsereg teljes leszerelése (demilitarization) volt, ugyanakkor ma a világ egyik legerősebb és legjobban felszerelt haditengerészete és légierije Japánhoz tartozik,⁶⁵⁰ és például japán felségjelű hadihajók segítik a rendfenntartást a szomáliai partok közelében.

A 9. cikk értelmezésében tehát az alábbi „szinteket” lehet egymástól megkülönböztetni. A kiindulópontot 1946 júniusa jelentette, amikor az alkotmány parlamenti vitájában *Yoshida* miniszterelnök azt válaszolta egy kérdésre, hogy a békeklauszula nemcsak a háborúindítás, de az önvédelem jogát is korlátozza.⁶⁵¹ Azaz: teljes haderő leszerelése, fegyveres önvédelemhez való jogtól való megfosztás.

A fegyveres önvédelemhez való jog gyakorlása az alkotmányozás parlamenti vitájának későbbi szakaszában is felmerült, amelyre az Ashida-indítvány kapcsán az előbb már utaltunk. A 9. cikk értelmezésében azonban a tényleges fordulatot az amerikai-japán biztonsági szerződés, majd 1954-ben a korábbi rendészeti erőknek a nemzeti önvédelmi erővé történő átalakítása jelentette. Ezek alapján Japán már nemcsak diplomáciai és gazdasági úton gyakorolhatta az önvédelemhez való jogát, hanem lerakta az alapjait az esetleges fegyveres önvédelemnek is. Ezt a lehetséges értelmezést erősítette az ENSZ-Alapokmány 51. cikke is. Azaz az ötvenes évektől kezdődően, – az ellenzéki pártok semlegességet támogató álláspontjából fakadó belpolitikai töredezettség ellenére – az önvédelemhez való jog gyakorlása nem volt megkérdőjelezhető. Ettől a korszaktól kezdődően a pacifista rendelkezést mind a törvényhozás, mind a kormány, mind az arra leginkább hívatott Legfelsőbb Bíróság „rugalmasan”⁶⁵² értelmezte.

⁶⁴⁸ AUER 1993, 78-79. o.

⁶⁴⁹United Nations Transitional Authority in Cambodia, (1992. március - 1993. szeptember)

⁶⁵⁰ AUER 1993, 82-83. o.

⁶⁵¹ NISHI 1987, 5. o.

⁶⁵² AUER 1993, 74. o.

A harmadik szintet pedig az előbb említett 1992. évi 79. törvény jelenti,⁶⁵³ amely alapján megnyílt az út azelőtt, hogy Japán az ENSZ- és egyéb nemzetközi missziókban, békefenntartásban, humanitárius segítségnyújtásban, vagy választások megfigyelésében ne csak anyagi és technikai eszközökkel vegyen részt, hanem személyi támogatást is nyújtson.⁶⁵⁴

A fenti értelmezési szintek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kezdeti szó szerinti értelmezést a japán önrendelkezés visszaszerzése utáni időktől kezdődően egyre inkább a teleologikus értelmezés váltotta fel. Ennek alapján az alkotmány 9. cikkének alapvető célja a béke megőrzése és fenntartása, a fenti alkotmányos cél elérését szolgáló eszközöket pedig nem lehet alkotmányellenesnek tekinteni mindaddig, amíg a vonatkozó törvényi (az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és már műveletekben való együttműködésről szóló 1992. évi 79. törvény) és a nemzetközi jogi normákkal (ENSZ-Alapokmány) összhangban történik.

A 9. cikk teljes körű elemzése meghaladná jelenlegi kereteinket, azonban a japán alkotmánytörténet megértése szempontjából elengedhetetlen annak kiemelt vizsgálata,⁶⁵⁵ hiszen a cikk értelmezése során, a gyakorlatban játszott szerepe miatt megerősíti azt az álláspontunkat, hogy a – császár jogállásához hasonlóan – nem szabad megelégednünk a nyelvtani vagy rendszertani megközelítéssel, hanem látnunk kell a történeti összefüggéseket is. Az alkotmányos kontroll pedig a Shōwa korszak második felében (1947-1989) és a Heisei⁶⁵⁶ (1989-) korszakban is működik, hiszen Japán az azt megelőző évtizedek és modern állami létének születését követő évektől eltérően nem indított fegyveres támadást sem közeli, sem távolabbi szomszédjai ellen, megőrizte függetlenségét és aktív résztvevője lett a békefenntartó nemzetközi műveleteknek.

A Meiji-korszak végére Japán az ősi hegemón Kína, majd a másik közeli nagyhatalom Oroszország legyőzésével jelent meg a világpolitika színterén, és

⁶⁵³ A törvény elfogadásának és azt lehetővé tevő kormányzati alkotmányértelmezésnek a kritikájához ld. URATA 2005, 49-55. o.

⁶⁵⁴ A nemzetközi japán missziókról áttekintést ad a japán külügyminisztérium honlapja: <http://www.mofa.go.jp/policy/un/pko/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 17.)

⁶⁵⁵ MAKI 1993, 40-44. o.

⁶⁵⁶ A korszak elnevezése „béke mindenütt”

további birodalmi igényeit a gyarmatosítás útján akarta érvényesíteni, amelynek eredményeként 1943-ra megsokszorozta területét. A Shōwa-korszak végére viszont - tanulva a múlt hibájából -, az ország gazdasági újjászervezésével emelkedett ismét a világhatalmak körébe, amelyek között mind a mai napig megőrizte befolyásos szerepét.

5. Alkotmánymódosítás - merev vagy rugalmas alkotmány?

Annak vizsgálata, hogy a Meiji-alkotmány vagy a hatályos alkotmány mennyiben tekinthető rugalmas vagy merev alkotmánynak, érdemes áttekintenünk a meghatározás tartalmát, amely *James Bryce* munkásságára⁶⁵⁷ vezethető vissza. A tanulmány alapján a rugalmas (íratlan, történeti) alkotmány a XX. század elején az Egyesült Királyságot vagy Magyarországot jellemezte, amely alapján az alkotmány nem egy elkülönült önálló, a törvényi szintnél magasabb jogforrás formájában került elfogadásra, de amelynek rugalmassága lehetővé tette a váratlan helyzetekben való alkalmazhatóságát, továbbá a módosítása - annak ellenére, hogy arra hagyományos törvényi úton sor kerülhetett - ritkán történt meg. A fentiek alapján *Bryce* arra a következtetésre jutott, hogy a rugalmas alkotmányok nem teremtettek jogbizonytalanságot, továbbá tartósnak bizonyultak.

A merev alkotmányok a fentiektől eltérően például az Amerikai Egyesült Államokat, Svájcot, Németországot vagy a Meiji-Japánt jellemezték.⁶⁵⁸ A merev alkotmányok esetében annak létrejötte - uralkodói akarat vagy alkotmányozó gyűlés - jelzi, hogy felette áll a rendes törvényeknek: az alkotmány önálló dokumentum, a legmagasabb szintű jogforrás. Az alkotmányok megkülönböztettségét ezen országok esetében az is kifejezi, hogy az alkotmány módosítása egy, az általános törvényi szabályoktól eltérő, annál nagyobb arányú parlamenti támogatást igényel. E feltétel azonban egyrészt a jogbiztonságba fektetett elvárásokat segíti, ugyanakkor a megváltozott társadalmi-politikai körülményekhez való igazítása már

⁶⁵⁷ BRYCE, James *Studies in History and Jurisprudence*, New York: Oxford University Press, 1901.

<http://oll.libertyfund.org/title/2003/138243> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

⁶⁵⁸ Uo.

nehézkesebbnek bizonyul, ezzel pedig a merev alkotmányok Bryce szerint tökéletlenek, szükségszerűen hiányosakká válnak.

Bryce azonban azt is megállapítja, hogy a XIX. század során létrejött államok által elfogadott alkotmányok mind a merev alkotmányos hagyományokat gazdagítják, és a jövőnek is ez az útja. A fenti vázlatos áttekintés alapján élesen megkülönböztethetjük Bryce alkotmánytípusainak jellemzőit egymástól. Kérdésként merül fel, hogy a japán alkotmányok egyértelműen az utóbbi csoportba tartoznak-e.

Amennyiben Bryce merev alkotmányértelmezését vesszük alapul, látnunk kell, hogy a Meiji-alkotmány mint Ázsia első modern írott alkotmánya, valóban egy önálló elkülönült dokumentum, amely – a császári családra szóló törvénnyel együtt – a legmagasabb szintű jogforrásnak számított. A Meiji-alkotmány módosítására pedig annak 73. cikke alapján csak a császár kezdeményezésére kerülhetett sor, az alkotmánymódosítás vitájára pedig a képviselők kétharmados többségének jelenlétében kerülhetett sor, az alkotmánymódosítás elfogadásához pedig a parlament mindkét házának kétharmados támogatására volt szükség.

A Meiji-alkotmány 73. cikkének alkalmazására csak egyetlen esetben került sor, 1946 júniusa és októbere között, amikor a hatályos alkotmány parlamenti vitája és elfogadása zajlott. Azonban a Shōwa-alkotmány semmiképpen sem tekinthető csupán a Meiji-alkotmány módosításának, mivel a császári szuverenitás helyébe lépett népszuverenitás nyomán, a parlamentnek felelős kormányzattal, és az alapjogok érvényesülését biztosító, valamint a törvények alkotmányosságát ellenőrző független bíróságokkal egy tényleges, megfelelő fékek és ellensúlyok mentén érvényesülő parlamentáris monarchia született.

A Shōwa-alkotmánynak pedig önálló fejezete rendelkezik az alkotmány módosításáról, amely alapján az alkotmánymódosításhoz nemcsak a két parlamenti kamara tagjainak legalább kétharmados támogatására van szükség, hanem egy külön népszavazáson vagy a legközelebbi parlamenti választásokon a választópolgároknak is meg kell azt erősíteni.⁶⁵⁹ Ez utóbbi feltétel egy esetleges parlamenti elfogadás hatálybalépését jelentősen kitolja, ezzel is segítve, hogy ne rövidtávú, illetve aktuálpolitikai érdekek vezéreljék az alkotmányozást. Az alkotmány, vonatkozó 96.

⁶⁵⁹ Alkotmány 96. cikke

cikke azonban nem adott eligazítást arra vonatkozóan, hogy ki is kezdeményezheti az alkotmány módosítását. A válaszra egészen közelmúltig várni kellett, amikor törvényt fogadtak el a 96. cikk végrehajtásáról, amely alapján parlamenti képviselők kezdeményezhetik az alkotmány módosítását.⁶⁶⁰

Az alkotmány módosítására azonban – eddig –, amint ezt már hangsúlyoztuk, nem került sor.

Bryce elméletét követve meg kell állapítanunk, hogy a merev alkotmányok kapcsán kifejtett álláspontja több tekintetben megfelel a japán alkotmányos hagyományoknak, hiszen önálló, írott dokumentumként, legmagasabb szintű jogforrásként kell kezelni, és alkotmánymódosításra az 1889. februári kihirdetés óta több mint 122 év alatt csak egy alkalommal került sor, 1946 októberében.

Az alkotmánymódosítás nehézsége azonban nem jelenti minden esetben azt, hogy változó körülményekhez nem igazodott volna a Meiji vagy a hatályos alkotmány! A döntően formális, eljárási elemek kötöttsége ellenére az alkotmányok alkalmazhatónak bizonyultak a megalkotásuktól teljesen eltérő körülmények között is. Gondoljunk, csak a Taishō-demokrácia korára, amely alapján, ha rövid időre ugyan, de megjelent a brit mintájú kormányzati rendszer, amelyben a kormány megbízatása alapvetően a parlamenti támogatás függvénye volt. A Meiji-alkotmány rendelkezései⁶⁶¹ szerint ugyanakkor a miniszterek nem a parlamentnek, hanem a császárnak voltak felelősek. Továbbá, már 1897-ben sikeresen alkalmazták a bizalmatlansági indítványt, amely nyomán a miniszterelnök lemondott.

Hasonlóan a hatályos alkotmány esetében akár a császár jogállására, akár a pacifizmusra vonatkozó rendelkezéseket vesszük alapul, azt kell mondanunk, hogy az alkotmány teret biztosított a történeti, illetve teleologikus értelmezésnek is. Előbbi kapcsán láttuk, hogy a második világháború utáni egyes császári események (trónra lépés, beiktatás, búcsúztatás) azon sok évszázados rituálék szerint zajlottak, amelyeket a Meiji-korban részben törvényi szinten is kodifikáltak, ugyanakkor a háború után hatályon kívül helyeztek. Utóbbi esetében pedig az alkotmány 9. cikkét kell ismételtelen felidézni, amelynek megszövegezése leginkább a Potsdami

⁶⁶⁰ IV/2.3. fejezetpont

⁶⁶¹ Meiji-alkotmány 55. cikke

Nyilatkozat üzenetét fejezi ki, ugyanakkor ma Japán a világon az egyik legnagyobb összeget áldozza évente a béke fenntartására, önvédelmi alakulatai fejlesztésére.

Bryce elemzése bő száz évvel ezelőtt íródott, azonban számos tekintetben alapul vehetjük gondolatait. Az a tény, hogy a japán alkotmány egyszerre tekinthető merevnek és rugalmasnak, nagyon jól példázza, mennyire árnyaltan kell a japán alkotmányfejlődést megítélni, amely esetében pusztán eljárási-formai elemek vizsgálatával nem juthatunk kiérlelt következtetésekre. Azaz, a merev alkotmányos szerkezet alkalmazhatóságát a szövegükben változatlan rendelkezések újabb és újabb értelmezései biztosítják. Mindez példája annak a kettőségnek is, amely a „nyugati technika, japán szellemiség” mottó mögött több mint száznegyven éve húzódik.

VI. ÖSSZEGZŐ KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1789. augusztus 26-án kibocsátott Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata a 16. cikkében az alábbiak szerint fogalmaz: « *Toute Société dans laquelle la garantie des Droits n'est pas assurée, ni la séparation des Pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution.* »⁶⁶² Azaz, amely társadalomban a jogok tiszteletben tartása nem biztosított, továbbá, ahol a hatalmi ágak elválasztása sem valósul meg, ott nem létezik alkotmány. A fenti nyilatkozat kibocsátását a harmadik rend sorozatos követelése, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megalakulása, valamint a Bastille bevétel is megelőzte, azaz az *ancien régime* megdöntésére irányuló népakarat.

A fentiekkel ellentétben, a Japánban mintegy nyolcvan évvel később lezajlott Meiji-fordulat egyszerre tekintendő restaurációnak és forradalomnak. Restaurációnak, mivel a császári hatalom szempontjából egy olyan rendszert keltett életre, amelynek fénykora a Nara-korszak volt (710-784), mivel a XII. század végétől mintegy hétszáz éven át a császár elsősorban vallási és szimbolikus hatalommal rendelkezett, a tényleges hatalom a sógun és a neki alárendelt szamurájok (*bushi*) kezében összpontosult. Azaz Meiji császár a tényleges uralkodói hatalom korszakához „tért vissza”, miután 1867-ben az utolsó sógun, *Keiki Tokugawa* „visszaadta” neki a hatalmát. Ebben a tekintetben tehát a Meiji-korszak egyfajta restauráció, a császári hatalom régi rendszerének felélesztése. Ugyanakkor látni kell, hogy ez a császári hatalomátvétel egy szűk réteg, a *Tokugawa* sógunnal szemben az ország megnyitását követelő szamuráj csoport követeléseinek eredménye. Azaz, népakarat helyett egy csoport szamuráj készítette elő a császári hatalom restaurációját, abban bízva, - nem alap nélkül - hogy a császár majd az ő segítségükkel bevezeti az ország függetlenségének megőrzéséhez szükséges reformokat. Ebben az értelemben a későbbi politikai elit forradalma volt ez.

Annak megválaszolása, hogy a Meiji-alkotmány mennyiben biztosította a jogok tiszteletben tartását és az államhatalmi ágak elválasztását, nem tűnik túl bonyolultnak, hiszen egyszerűen a következőt mondhatnánk: részlegesen. Azaz, az abszolutista állami önkénnyel szemben az állami hatalomgyakorlás megosztásáról, a

⁶⁶² Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789
<http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp> (letöltés időpontja: 2011. augusztus 10.)

kormány, parlament és bíróságok elkülönüléséről és e hatalmi ágak függetlenségét, illetve ellenőrzését biztosító alkotmányos rendelkezéseket korlátozottan találunk a Meiji-alkotmányban, hiszen annak kiinduló tétele a császári szuverenitás volt: ő nevezte ki és mentette fel a neki felelős minisztereket.⁶⁶³ A parlament törvényalkotó szupremáciája annyiban volt biztosított, hogy törvény nem születhetett parlamenti hozzájárulás⁶⁶⁴ nélkül.⁶⁶⁵ Ezen alkotmányos garanciát beárnyékolta viszont az a tény, hogy a parlamenti ülészek rövidnek voltak, érdemi parlamenti vitára csak a Taishō-korszakban (1912-1926) került sor, továbbá a császári családra vonatkozó szabályok a parlament hatáskörén kívül estek. A bíróságok pedig képzettségüket, ítélezésüket tekintve ugyan rendelkeztek bizonyos önállósággal, azonban a bírósági szervezetrendszer alapvetően a kormány ellenőrzése alatt állt, különösen az ún. közigazgatási bíróság, amely leginkább nevében volt csak bíróságnak tekinthető. A három fő hatalmi szerv elkülönült, azonban tevékenységük gyakorlása a szuverén császári hatalom egy-egy aspektusának volt csak tekinthető.⁶⁶⁶ Továbbá a császár nemcsak szuverén volt, hanem minden korlátozás felett állt, még a törvények felett is.⁶⁶⁷

Azaz, a Meiji-alkotmány egy császárközpontú államberendezkedést valósított meg, amelyben minden hatalom forrásának őt kellett tekinteni. Ennek következtében a „jogok tiszteletben tartása”, különös tekintettel az alapvető jogokra, szintén korlátozottan valósult meg, lényegében addig, amíg a császárközpontú japán államrenddel, illetve annak ortodox értelmezésével nem került ellentétbe. Ez a meiji-kori alkotmányos monarchia még távol állt az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozatától. Ugyanakkor, ha a megalkotására és elfogadására – azaz nem előzte meg parlamenti döntés, hiszen a parlament is az alkotmány preambuluma alapján kihirdetett választások után állt fel – vagy az államfő jogállására tekintünk, akkor a porosz alkotmányos hagyományokat, különösen a megalkotása tekintetében a IV.

⁶⁶³ Meiji-alkotmány 55. cikke

⁶⁶⁴ Röhl rámutatott arra, hogy a hozzájárulás (Zustimmung) helyett helyesebb volna a parlament törvényalkotói szerepében a beleegyezést hangsúlyozni, amely a parlament valós súlyát, illetve a parlament és a császár közötti viszonyt jobban kifejezi: a császár a parlament egyetértése (in Envernehmen mit) mellett gyakorolja a törvényhozó hatlamat) RÖHL 1988, 105. o.

⁶⁶⁵ Meiji-alkotmány 37. cikke

⁶⁶⁶ MATSUNAMI 1940, 128-129. o.

⁶⁶⁷ "The Emperor of Japan is under nobody. (...) He is not legally liable to obey the law. He is not under the law in our legal theory. Legally He is above the law." Uo. 126. o.

Frigyes Vilmos porosz király által 1848. december 6-án kibocsátott alkotmánnyal. az államfői jogok tekintetében pedig az 1850. évi porosz alkotmánnyal való rokonságot fel kell fedeznünk. A Meiji-korszak alkotmányozási folyamatában az *Iwakura-misszió* (1872-1873) még általános tapasztalatszerzés céljából járta be a nyugati világot, ugyanakkor az 1881 októberében kibocsátott császári rendelet már a porosz alkotmányt tette meg modellnek a brit kormányzati rendszer ellenében. Ennek ismeretében indult *Itō Hirobumi*, későbbi miniszterelnök 1882 tavaszán németországi és ausztriai tanulmányútra, ahol *Rudolf von Gneist*, *Albert Mosse*, de különösen *Lorenz von Stein* bécsi előadásai voltak rá nagy hatással.

A második világháború után, a megszálló szövetségesek által 1946. február 13-án ismertetett tervezeten alapuló, majd a japán parlament mindkét kamarája által, több mint három hónapig tartó vita után nagy többséggel 1946. október 6-án illetve 7-én elfogadott, a meiji-kori titkos tanáccsal folytatott konzultációt követően 1946. november 3-án kihirdetett, majd 1947. május 3-án hatályba lépett alkotmány azonban tételes tartalmát tekintve már összhangban áll a több mint százötven évvel korábban kibocsátott Nyilatkozattal. Ez az összhang azért sem lehet kérdéses, hiszen a Nyilatkozat jelentette az Amerikai Egyesült Államok alkotmányát követő második legjelentősebb emberi jogi katalógust. A Japánt megszálló szövetségesek által előkészített tervezet pedig pontosan az amerikai demokrácia alapköveit, többek között a bírósági jogfejlesztéssel kiérlelt jogegyenlőséget, népszuverenitást, alapvető jogok katalógusát, szabad versenyt tartalmazta, kiegészülve a békeklausulával⁶⁶⁸ és a császár, mint jelkép⁶⁶⁹ teóriával.

A dolgozat során azonban nemcsak a fenti rendelkezésekre és a megszállás legfontosabb kodifikációs eredményeire fektettünk hangsúlyt, hanem a császár jogállásának értelmezésén és a békeklausulán keresztül, a történeti és nemzetközi jogi összefüggések mellett, azt is megvizsgáltuk, miként is nyert tiszteletet és vert gyökeret a japán társadalomban a korabeli közvéleményben csak „*MacArthur* alkotmányának” nevezett alaptörvény. Pontosabban miként is érvényesültek a megszállók eredeti céljai akár a demilitarizáció, akár a decentralizáció tekintetében.

⁶⁶⁸ Alkotmány 9. cikke

⁶⁶⁹ Alkotmány 1. cikke

Egy alfejezetben azt is láttuk, hogy az alapvető jogok katalógusa és annak érvényesülését biztosító független bíróságok ellenére például a vallásszabadság intézményi vetülete, azaz az állam és egyház elválasztása mindig érzékeny kérdés maradt. A meiji-kori császári restauráció ugyanis a sintó államvallás égisze alatt valósult meg, amelynek eltörlése, még a császár 1946. január 1-jei bejelentése ellenére sem volt lehetséges egyik napról a másikra. Ezzel összefüggésben is 1990-et, *Akihito* császár trónra lépési szertartásainak egyes állomásait emeltük ki, amelyek a hatályon kívül helyezett törvényi felhatalmazás mentén, pontosabban az ősi hagyományoknak megfelelően zajlottak.

A császári uralkodáshoz viszonyított időszámítás, a császári családdal kapcsolatos bármely esemény (esküvő, trónörökös születése), a hétköznapi konzultációk, vagy például a japán parlamentben tett látogatásom során, nem beszélve a császári család által jelenleg vagy az elmúlt ezerháromszáz évben használt emlékhelyek felkeresése alatt szerzett tapasztalataim is megerősítik, hogy korántsem akkora változás állt be a császár kultúrtörténeti státuszát tekintve, mint ahogy az az alkotmányok betűje szerint tűnhet. *MacArthur* tábornok *Hirohito* személyében akart a japán nép számára egyfajta folytonosságot teremteni, ám az idő azt is megmutatta, hogy a személyi folytonossággal együtt sok ősi szokás és rítus is továbbélt.

A dolgozat elején az egyszerűnek tűnő kérdésünket úgy fogalmaztuk meg, hogy miként valósult meg a népszuverenitás Japánban? A választ pedig a meiji-kori alkotmány és a hatályos alkotmány összevetésén túl a tényleges társadalmi viszonyok és kulturális hagyományok figyelembe vételével alkottuk meg. Azaz, a népszuverenitás csak úgy valósulhatott meg Japánban, ha megszállják. Elvont kérdés, hogy mi történt volna, ha *Hirohito* császár 1945. augusztus 15-én nem jelenti be a Potsdami Nyilatkozat elfogadását, sőt azon is el kell gondolkodnunk, hogy meddig tarthatott volna a teljes mozgósítás Japánban.

A megszállás azonban megteremtette a maradandó demokrácia alapjait. A 20 év feletti japán állampolgárokra kiterjedő egyenlő és általános választójog gyakorlására először 1946 áprilisában kerülhetett sor.⁶⁷⁰ A népképviselőten alapuló parlament lett

⁶⁷⁰ RAMSDELL 1992, 8. o.

a legfőbb államhatalmi tényező, a törvényalkotás kizárólagos hatáskörével együtt.⁶⁷¹ A végrehajtó hatalmat gyakorló kormány politikai felelősséggel a parlamentnek tartozik, a miniszterelnök pedig – bár formálisan a császár nevezi ki – parlamenti szavazás útján nyeri megbízatását.⁶⁷² Az igazságszolgáltatás a kizárólag az alkotmánynak és törvényeknek alárendelt, független bíróságok feladata lett. A bírósági szervezetrendszer csúcsán álló Legfelsőbb Bíróság hozza meg a végső döntést az alkotmány értelmezése és a bírói felülvizsgálat tekintetében is.⁶⁷³

A modern Japán felemelkedésének eszközeit az iparosításban és a militarizmusban találta meg. A Meiji-korszakban (1895) legyőzte Kínát, majd 1905-ben elsőként aratott győzelmet egy európainak tekintett hatalom, Oroszország felett, s emellett megkezdte gyarmatosító politikáját Koreában.⁶⁷⁴ A Taishō-demokrácia és az első világháborús területszerzések átmeneti demokratikus és békés időszakát követően - a birodalmi álmok megvalósítása érdekében - Japán 1937-ben ismét Kína ellen, majd Pearl Harbor 1941. decemberi megtámadásával az Amerikai Egyesült Államok ellen indított háborút. „Kiválni Ázsiából és európaivá válni” – idéztük fel korábban⁶⁷⁵ a meiji-kori jelmondatot, és valóban a Népszövetség megalakulása idején Japán a nyugati nagyhatalmak között foglalhatott helyet.

A megszállást tömören az „amerikai befolyás” címszóval jellemezhetnénk. A japán demokrácia az amerikai demokratikus hagyományoktól ihletett tervezeteken alapul, azonban kiteljesedésében az alkotmányos és törvényi normarendszer mellett arra a gazdasági fordulatra volt szükség, amelyre és amelyért való folyamatos hozzájárulásra Hirohito császár pl. országjáró körútja során megannyi helyen felszólított. Ez valódi egységet teremtett, amely a későbbi sikerek előfeltételeként értelmezendő, és Japán hamar újjáépítette lerombolt városait és ezzel egyúttal a világbéke és az atomfegyver nélküli világrend elszánt szószólója lett, hiszen mind a mai napig látja, az milyen emberi tragédiákhoz vezethet.

⁶⁷¹ Alkotmány 41. cikke

⁶⁷² Alkotmány 65., 66. és 6. cikke

⁶⁷³ Alkotmány 76. és 81. cikke

⁶⁷⁴ A szakirodalomban csak *legal transplants* néven emlegetett intézmény Japán esetében nemcsak „importot”, jogátvételt, de a XX. század első felétől „exportot” is jelentett. Például a japán polgári törvénykönyv, a gazdasági társaságokról szóló törvény vietnámi, kínai „importjáról” azaz ültetéséről ld. KANEKO 2010, 531-534. o.

⁶⁷⁵ III/1. fejezetpont

A japán demokrácia alapvető elemei azonban nemcsak az eddig is említett népszuverenitás vagy alapvető jogok, hanem a pacifizmus is. Azaz Japán számára a demokrácia születése hozta el a békét, mégpedig a feltétel nélküli békét. Annak ellenére, hogy a nyíltan pacifista 9. cikk alapján Japán örökre lemondott a háború indítás jogáról és e célból semmilyen haderőt nem tart fenn, a koreai háború kirobbanása óta Japán nemcsak a nemzeti önvédelmi erőket alapította meg, hanem 1956 decemberében az ENSZ-nek is tagja lett, amelynek Alapokmánya nyíltan elismeri a tagországok fegyveres önvédelemhez való jogát. A fordulatot Japán számára az első Öböl-háború jelentette, amikor megtapasztalhatta, hogy pénzügyi és technikai segítségnyújtás nem helyettesítheti a személyi szerepvállalást. Azaz, 1992 júniusában végül elfogadta a japán parlament az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló törvényt, ami megnyitotta az utat az ENSZ-missziókban való részvételre, noha a 9. cikket – ahogy az egész alkotmányt – a sok kísérlet ellenére még egyszer sem módosították.

Feltehetnénk a kérdést, hogy *Bryce* alkotmánycsoportosítása tekintetében mennyiben tekinthető merev alkotmánynak az 1889. évi japán birodalmi alkotmány, amelyet eddig egyetlen egyszer „módosítottak”,⁶⁷⁶ 1946-ban, a ma is hatályos alkotmány elfogadásával. Ez a tény pedig jól mutatja, hogy az alkotmány esetében is történeti és teleologikus értelmezéssel kell közelítenünk, ez biztosítja változó társadalmi – politikai körülmények között is az alkotmány tartósságát és tiszteletét.

Végezetül e dolgozattal nemcsak a múlt előtt tisztelgünk, nemcsak a japán demokrácia születése előtt, hanem egyúttal látnunk kell, hogy pontosan a pacifistává rendelt Japán az az ország, amely hitelesen támogathat egy új globális alkotmányos rendszert (*global constitutional system*), amelynek pillérei a demokrácia és a béke. A japán tapasztalat pontosan megmutatta, hogy ennek milyen alkotmánytörténeti feltételei vannak. Hiszem, hogy az alkotmánytörténet akkor jár el helyesen, ha tapasztalatait, meglátásait a jövő alkotmányos rendszereinek szolgálatába is tudja állítani: olyan tükröt alkot meg, amely egyszerre mutathat a múltba és a jövőbe is.

⁶⁷⁶ A hatályos alkotmány megalkotása formailag a Meiji-alkotmány 73. cikkének – alkotmánymódosítás – megfelelően zajlott, ugyanakkor az alkotmány 97. cikke a Meiji-alkotmányt hatályon kívül helyezte: sem címében, sem számában sem utódja a Meiji-alkotmánynak.

VÁLOGATOTT JAPÁN SZAKKIFEJEZÉSEK⁶⁷⁷

Alkotmány (憲法) *Kempō*

Államtanács (太政官) *Daijōkan*

Birodalmi parlament (帝國議會) *Teikoku-gikai*

Büntető törvénykönyv (刑法) *Keihō*

Ház (家) *Ie*

Családügyi bíróság (家庭裁判所) *Katei saibansho*

Császár (天皇) *Tennō*

Császári rendszer (天皇制) *Tennōsei*

Felsőbíróság (高等裁判所) *Kōtō saibanso*

Felsőház (參議院) *Sangi-in*

Feudális tartományúr (大名) *Daimyō*

Főrendi ház (貴族院) *Kizoku-in*

Gazdag ország, erős hadsereg (富国強兵) *Fukoku kyōhei*

Giri (義理)

Izoláció korszaka (鎖国時代) *Sakoku jidai*

Japán (日本国) *Nihonkoku*

Japán szellemiség, nyugati technika (和魂洋才) *Wakon-yōsai*

Jelkép (象徴) *Shōchō*

Jog, törvény (法律) *Hōritsu*

Jogtudomány (法律学) *Hōritsugaku*

Képviselőház (衆議院) *Shūgi-in*

„Kiválni Ázsiából és európaivá lenni” (脱亜入欧) *Datsu a nyū ō*

Kerületi bíróság (地方裁判所) *Chihō saibansho*

Kormány (内閣) *Naikaku*

Középkor (中古) *Chuuko*

Legfelsőbb Bíróság (最高裁判所) *Saikō saibansho*

⁶⁷⁷ A kanji jegyzékhez ld. HADAMITZKY Wolfgang – KAZÁR Lajos Kanji és Kana A japán írásrendszer kézikönyve és szótára, Scholastica kiadó, 1995, *Informative Japanese Dictionary*, Schinchaosha, 1995, *Denshi jisho*, <http://jisho.org/kanji/> (letöltés ideje: 2012. január 22.), valamint a wikipédia egyes szócikkei <http://en.wikipedia.org/> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

Meiji-alkotmány (明治憲法) *Meiji kempō*

Meiji-restauráció (明治維新) *Meiji ishin*

Miniszter (参議院大臣) *Kokumu daijin*

Miniszterelnök (内閣総理大臣) *Naikaku-sōridaijin*

Nagy Japán Birodalom Alkotmánya (大日本帝國憲法) *Dai-Nippon teikoku kempō*

Nemzeti önvédelmi erő (自衛隊) *Jieitai*

Parlament (国会) *Kokkai*

Polgári jogok elismeréséért küzdő mozgalom (自由民権運動) *Jiyū minken undō*

Polgári törvénykönyv (民法) *Minpō*

Ritsu-ryō (律令)

Shōwa-alkotmány (昭和憲法) *Shōwa kempō*

Shōwa restauráció (昭和維新) *Shōwa ishin*

Sommás ügyi bíróság (簡易裁判所) *Kan'i saibansho*

Taika-reform (大化の改新) *Taika no kaishin*

Törvény (法) *Hō*

Vita esetén mindkét fél büntetendő (喧嘩両成敗) *Kenka ryō-seibai*

1742-ben kibocsátott írott szabálygyűjtemény (公事方御定書) *Kujikata osadamegaki*

1868. április 6-i ötcikkelyes eskü (五箇条の御誓文) *Gokajō no goseimon*

1891. május 11-i Ōtsu incidens (大津事件) *Ōtsu jiken*

1936. február 26-i incidens (二・二六事件) *Ni-niroku jiken*

Az alkotmánymódosítási eljárásról szóló törvény (日本国憲法の改正手続に関する法律) *Nihonkoku kempōno kaisei tetsuzuki ni kansuru hōritsu*

BIBLIOGRÁFIA

Összefoglaló kötetek

[ARMINJON-NOLDE-WOLFF 1950] ARMINJON, Pierre - NOLDE, Boris - WOLFF, Martin *Traité de droit comparé*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Párizs, 1950.

[BAERWALD 1974] BAERWALD, Hans H. *Japan's Parliament: An Introduction*. Cambridge University Press, 1974.

[BANNO 1996] BANNO, Junji *Democracy in Pre-War Japan Concepts of Government, 1871-1937*, (ford. Andrew Fraser), Routledge, London New York, 1996.

[BEASLY 1972] BEASLY, W.G. *The Meiji Restoration*, Stanford University Press, Stanford, California, 1972.

[BEER-MAKI 2002] BEER, Lawrence - MAKI, John *From Imperial Myth to Democracy*, 2002, University Press of Tokyo, 2002.

[BITŌ 2006] BITŌ, Masahide *The Edo period. Early Modern and Modern in Japanese History*, Tóhó Gakkai, Tokió, 2006.

[BHUIFYA 1972] BHUIFYA, Niranjana *Parliamentary Democracy in Japan*, Harper and Row Publishers, 1972.

[BRYCE 1901] BRYCE, James *Studies in History and Jurisprudence*, Oxford University Press, New York, 1901. <http://oll.libertyfund.org/title/2003/138243> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

[COOPER 1995] COOPER Michael (szerk.) *An Anthology of European Reports on Japan, 1543-1640*. Center for Japanese Studies, The University of Michigan, 1995.

[DAVID 1977] DAVID, René *A jelenkor nagy jogrendszerai*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

[De BECKER 1979] De BECKER, Joseph Ernest, *Elements of Japanese law*, University Publications of America, 1979.

[DUUS 1968] DUUS, Peter *Party Rivalry and Political Change in Taishō Japan*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968.

[EISENSTADT 1996] EISENSTADT, S. N. *The Japanese Civilization. A Comparative View*. The University of Chicago Press, 1996.

- [FELDMAN 2000] FELDMAN, Eric A. *The Ritual of Rights in Japan: Law, Society and Health System*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- [FUJII 1940] FUJII, Schinichi *The Essentials of Japanese Constitution. A General Survey of the Japanese Constitution*, Tokió, 1940.
- [HALEY 1991] HALEY, John Owen *Authority Without Power - Law and the Japanese Paradox* Oxford University Press, New York Oxford, 1991.
- [HALL 1987] HALL, John Whitney *Japan From Prehistory to modern times*, Charles E. Tuttle Company, Tokió, 1987.
- [HALMOSY 1983] HALMOSY, Dénes *Nemzetközi szerződések, 1918-1945*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat, Budapest, 1983.
- [HENDERSON 1975] HENDERSON, Dan Fenno *Village „contracts” in Tokugawa Japan*, University of Washington Press, 1975.
- [HENDERSON 1965] HENDERSON, Dan Fenno *Conciliation and Japanese law, Tokugawa and modern*, University of Washington Press, 1965.
- [HOOK - McCORMAK 2001] HOOK, Glenn D. és McCORMAK, Gavan *Japan's Contested Constitution Documents and analysis*. Routledge, 2001.
- [HORVÁTH-GÖNCZI-STIPTA-ZLINSZKY 1997] HORVÁTH-GÖNCZI-STIPTA-ZLINSZKY *Egyetemes Jogtörténet* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- [ITŌ 1906] ITŌ Hirobumi, *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*, (Translated by Itō Miyoji), Chū-ō-Daigaku, Tokió, 1906.
- [JAMADZSI 1989] JAMADZSI, Maszanori *Japán. Történelem és hagyományok*, Gondolat, Budapest, 1989.
- [JANSEN 2002] JANSEN, B. Marius *The Making of Modern Japan*, The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.
- [KEENE 2002] KEENE, Donald *Emperor of Japan Meiji and his world, 1852-1912*, Columbia University Press, 2002.
- [KIM 2007] KIM Kyu Hyun *The Age of Visions and Arguments. Parliamentarism and the National Public Sphere in Early Meiji Japan*, Harvard University Press, 2007.
- [KIRCHMANN 1990] KIRCHMANN, Hans *Hirohito "Japán utolsó császára"*, Gondolat, Budapest, 1990.

- [KOSEKI 1997] KOSEKI, Shōichi *The Birth of Japan's Postwar Constitution*, Westview Press, U.S., 1997.
- [KUHN 1955] KUHN, Ferdinand *Commodore Perry and the opening of Japan*, Random House, New York, 1955.
- [KYOGOKU 1987] KYOGOKU, Jun-ichi *The Political Dynamics Of Japan*, University of Tokyo Press, 1987.
- [LARGE 1997] LARGE, Stephen S. *Emperors of the Rising Sun*, Kodansha International, Tokyo, New York, London, 1997.
- [MASON-CAIGER] MASON, R.H.P, CAIGER, J.G. *Japán története* Püski Kiadó, 2004.
- [MATSUNAMI 1940] MATSUNAMI N. *The Japanese Constitution and Politics*, Tokió (Maruzen & Co) 1940.
- [MATSUSHITA 1991] MATSUSHITA, Mitsuo *Introduction to Japanese Antimonopoly Law*, Yuhikaku, Tokió, 1990.
- [MIYAZAWA 1996] MIYAZAWA, Toshiyoshi *Verfassungsrecht (Kempō)* Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn, München, 1996,
- [NISHI 1987] NISHI Osamu *The Constitution and the National Defense Law System in Japan*, Seibundo Publishing Co Ltd., Tokió, 1979.
- [NODA 1992] NODA, Yosiyuki *Introduction to Japanese Law*, (fordította Antony H Angelo) University of Tokyo Press, 1992.
- [ODA 1992] ODA, Hiroshi *Japanese Law*, Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1992.
- [RAMSDELL 1992] RAMSDELL B. Daniel, *The Japanese Diet. Stability and Change in the Japanese House of Representative 1890-1990*, University Press of America, 1992.
- [REISCHAUER 1995] REISCHAUER, Edwin O. *Japán története*, Maecenas Könykiadó, 1995.
- [RÖHL 1959] RÖHL, Wilhelm *Fremde Einflüsse im modernen japanischen Recht*, Alfred Metzner Verlag, 1959.
- [RUOFF 2001] RUOFF, Kenneth J. *The People's Emperor democracy and the Japanese Monarchy, 1945-1995*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2001.
- [SCHNITZER 1945] SCHNITZER, Alfred *Vergleichende Rechtslehre*, Verlag für Recht und Gesellschaft, Basel, 1945.

[SUGENO 1992] SUGENO, Kazuo *Japanese Labor Law* University of Washington Press, Seattle & London, 1992.

[SZABÓ 2002] SZABÓ István *Német alkotmányfejlődés 1806-1945*, Szent István Társulat, 2002.

[TAKII 2007] TAKII, Kazuhiro *The Meiji Constitution The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State*, (fordította: NOBLE, David), International House of Japan, 2007.

[URATA 2005] URATA, Kenji *Reflections on Global Constitutionalism Perspectives based on the Constitution of Japan*, The Institute of Comparative Law, Waseda University, Japan. 2005

[VARGA 1994] VARGA Csaba *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Budapest, 1994.

[WIGMORE 1979] WIGMORE, John Henry, *Law and Justice in the Tokugawa Japan*, University of Tokyo Press, 1979.

[YOUNG 1973] YOUNG, A. Morgan *Japan in recent times 1912-1926*, Greenwood Press, Publishers, Westport 1973.

[ZWEIGERT-KÖTZ 1996] ZWEIGERT, Konrad - KÖTZ, Heinz *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1996.

[ZSARNAY 1983] ZSARNAY Sándor *A jelenkori japán jogrendszer fejlődésének sajátosságai*, Budapest, 1983.

Tanulmányok, folyóiratcikkek

[AKASHI 1971] AKASHI, Yasushi *Japan in The United Nations*, Japanese Annual of International Law, 1971, 23-37. o.

[AWAJI 1976] AWAJI, Takehisa *Les japonais et le droit*, Revue Internationale de Droit Comparé, vol. 28, 1976, 235-250. o.

BRAUNEDER, Wilhelm - TAKII, Kazuhiro (szerk.) *Die österreichischen Einflüsse auf die Modernisierung des japanischen Rechts*, Peter Lang GmbH, 2007.

[TAKII 2007a] TAKII Kazuhiro *Lorenz von Stein und Japans Konstitutionalisierung*, 19-29. o.

[OHISI 2007] OHISI, Makoto *Johann Freiherr Chlumecky und die Entstehung des japanischen Parlamentarismus*, 11-18. o.

[UEDA 2007] UEDA, Rieko *Franz Klein und die Reform des japanischen Zivilprozesses in der Taishô-Zeit*, 73-84. o.

COING, Helmut - HIRANO, Ryuichi - KITAGAWA, Zentaro - MURAKAMI, Junichi - NÖRR, Knut Wolfgang - OPPERMANN, Thomas - SHIONO, Hiroshi (szerk.) *Die Japanisierung der westlichen Rechts*, J.C.B Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1988.

[ABE 1988] ABE, Teruya *Die Entwicklung des modernen Parlamentarismus in Japan*, 11-25. o.

[RÖHL 1988] RÖHL, Wilhelm *Vergleichungen im öffentlichen Recht. Parlamentarismus - Staat und Religion - Gerichtsverfassung*, 103-121. o.

[CORNE 1990] CORNE, Peter Howard *The influence of traditional normative mechanisms of behaviour on the Japanese legal system*, *The Sydney Law Review*, 2-3/1990. 346-361. o.

DEAN, Meryll (szerk.) *Japanese Legal System: Text and Materilas*, Cavendish Publishing Limited, London, 1997.

[OPPLER 1997] OPPLER, Alfred C. *Legal Reform in Occupied Japan. A Participant Looks Back*, 116-140. o.

[BEER 1992] BEER, Lawrence *Constitutional Systems in late 20th Century Asia*, 473-481. o.

[EISENHART-LESER-ISHIBE-ISOMURA-KITAGAWA-MURAKAMI-MARUTSCHKE 1998] EISENHART, U. - LESER, H. G. - ISHIBE, M. - ISOMURA, T. - KITAGAWA, Z. -MURAKAMI, J. - MARUTSCHKE, H. P. (szerk.) *Japanische Entscheidungen zum Versaffungsrecht in deutscher Sprache*, Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn, München, 1998.

EUBEL, Paul (szerk.) *Das japanische Rechtssystem*, Alfred Metzner Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1979.

[RÖHL 1979] RÖHL, Wilhelm *Rechtsgeschichte*, 2-16. o.

[SCHEER 1979] SCHEER, Matthias *Verfassungsrecht*, 53-84. o.

[FARKAS 2001] FARKAS, Ildikó *Az ellentmondások földje: Japán*
<http://www.historia.hu/archivum/2001/0102farkas.htm>

[FUETO 1956] FUETO, Toshio *The discrepancy between marriage law and mores in Japan*,
The American Journal of Comparative Law, vol. 5. 1956, 256-266. o.

[FUETO 1957] FUETO, Toshio *Japan: Revision of the New Civil Code*, *The American Journal of Comparative Law*, vol 6. 1957, 559-565. o.

[FUJIKURA 1996] FUJIKURA, Koichiro (szerk.) *Japanese Law and Legal Theory*,
Dartmouth, Aldershot, Singapore, Sydney, 1996.

[TANAKA 1996] TANAKA, Hideo *The Role of Law in Japanese Society. Comparisons with the West*, 281-294. o.

[GINSBERG-HOETKER 2004] GINSBERG, Tom és HOETKER, Glenn *The Unreluctant Litigant? An Empirical Analysis of Japan's Turn to Litigation*, 2004,
<http://law.bepress.com/uiuclwps/papers/art14>

[HALEY 1978] HALEY, John Owen *The Myth of the Reluctant Litigant*, *Journal of Japanese Studies*, Vol.4. 1978. 359-390. o.

[HALEY 1984] HALEY, John O. *The Role of Law in Japan: An Historical Perspective*,
Kobe University Review, No. 18, 1984, 1-20. o.

HENDERSON, Dan Fenno (szerk.) *The Constitution of Japan, Its first twenty years 1947-67*,
University of Washington Press, Seattle and London, 1968,

[FUKUI 1968] FUKUI, H. *Twenty years of revisionism*, 41-70. o.

[TAKAYANAGI 1968] TAKAYANAGI, Kenzō *Some reminiscences of Japan's Commission on the Constitution*, 71-88. o.

[SATŌ 1968] SATŌ, Isao *Treaties and the Constitution*, 167-184. o.

[HENDERSON-TORBERT-HUAISHI] HENDERSON, Dan Fenno/TORBERT, Preston M./HUAISHI, Xie *Contract in the Far East -China and Japan*, *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol 7, 1992, 3-34. o.

[HIROTA 1980] HIROTA, Kenji *Die Rechtspflege in Japan*, *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, vol. 29. 1980. 657-669. o.

[HIROTA 2000] HIROTA, Kenji *Das Parlament in der japanischen Verfassung* *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, vol. 48. 2000. 511-549. o.

[HITŌSHI 2004] HITŌSHI, Nasu *Article 9 of the Japanese Constitution Revisited in the Light of International Law*, *Zeitschrift für Japanisches Recht*, 18/2004. 50-66. o.

HIGUCHI, Yōichi. (szerk.) *Five decades of Constitutionalism in Japanese Society*, University of Tokyo Press, 2001.

[HIGUCHI 2001] HIGUCHI, Yoichi *The 1946 Constitution: Its Meaning in the Worldwide Development of Constitutionalism*, 1-8. o.

[TAKAMI 2001] TAKAMI, Katsutoshi *From Divine Legitimacy to the Myth of Consensus: The Emperor System and popular Sovereignty*, 9-26. o.

[OTAKE 2001] OTAKE, Hideo *Two Contrasting Constitutions in the Postwar World: The Making of the Japanese and the West German Constitutions*, 43-71. o.

[NAKAMURA-TSUNEMOTO 2001] NAKAMURA, Mutsuo – TSUNEMOTO, Teruki *The Legislative Process: Outline and Actors*, 195-221. o.

[TOMATSU 2001] TOMATSU, Hidenori *Judicial Review in Japan: An Overview of Efforts to Introduce U. S. Theories*, 251-277. o.

[KURIKI 2001] KURIKI, Hisao *Deutsches Staatsrecht und Japanisches Staatsrecht*, 321-330. o.

[ITOH 1989] ITOH, Hiroshi *The Japanese Supreme Court*, Markus Wiener Publishing, 1989.

JAMADZSI, Maszanori (szerk.) *Irodalom, kultúra és társadalom a közép- és kora újkori Japánban*, ELTE Japán-tanulmányok, 1997.

[SZERDAHELYI 1997] SZERDAHELYI, G. István *Japán és a környező világ az újkorban – Gondolatok Japán geopolitikai helyzetéről*, 71-81. o.

[KILEY 1973] KILEY, Cornelius J. *State and Dynasty in Archaic Yamato*, *The Journal of Asian Studies* Vol. 33, No. 1 (1973. november), 25-49. o.

[KOVÁCS 1997] KOVÁCS András *A japán alkotmány*, *Parlamenti Levelek*, 1997/3 28-32. o.,

<http://www.alanmacfarlane.com/TEXTS/law&custom.pdf>

LACEY, Michael J. (szerk.) *The Truman Presidency*, Cambridge University Press, 1989.

[DOWER 1989] DOWER, John W. *Occupied Japan and the Cold War in Asia*, 368-389. o. <http://books.google.hu/books?id=hfkuktl-jewC&lpg=PP1&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>

LUNEY, Percy R. - TAKAHASHI, Kazuyuki (szerk.) *Japanese Constitutional Law*, University of Tokyo Press, 1993.

[OKUDAIRA 1993] OKUDAIRA, Yasuhiro *Forty years of the Constitution and Its Various Influences: Japanese, American, and European*, 1-38. o.

[MAKI 1993] MAKI, John M. *The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty, and Fundamental Rights*, 39-55. o.

[HIGUCHI 1993] HIGUCHI, Yoichi *The Constitution and the Emperor System: Is revisionism still a live?* 57-68.o.

[AUER 1993] AUER, James E. *Article Nine: Renunciation of War*, 69-86. o.

[TAKAHASHI 1993] TAKAHASHI, Kazuyuki *Contemporary Democracy in a Parliamentary System*, 87-108. o.

[YOSHIDA 1993] YOSHIDA, Yoshiyaki *Authority of the National and Local Government Under the Constitution*, 109-121. o.

[LUNEY 1993] LUNEY, Percy R. *The judiciary: Its Organization and Status in the Parliamentary System*, 123-150. o.

[YOKOTA 1993] YOKOTA, Kōichi *The Separation of Religion and State*, 205-220. o.

[MACFARLANE 1995] MACFARLANE, Alan *Law and custom in Japan: some comparative reflections*, *Continuity and Change*, 1995/10, 369-390. o.

[MAKOTO 1979] MAKOTO, Arai *A Japán Polgári Törvénykönyv létrejöttének története*, *Jogtudományi Közlöny*, 8/1979, 525-527. o.

[MCNELLY 1952] MCNELLY, Theodore *American Influence and Japan's No-war Constitution*, *Political Science Quarterly*, 1952, 589-598. o.

MILHAUPT, Curtis J., RAMSEYER, J. Mark, YOUNG, Michael K. (szerk.) *Japanese Law in Context*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2001.

[YOUNG-HAMILTON 2001] YOUNG, Michael K. - HAMILTON, Constance *Historical Introduction to the Japanese Legal System*, 2-10. o.

[MITCHELL 1973] MITCHELL, Richard H. *Japan's Peace Preservation Law of 1925: Its Origins and Significance*, *Monumenta Nipponica* Vol. 28, No. 3 (1973 ősze), 317-345. o.

<http://www.jstor.org/stable/2383786>

[NAKAMURA 1971] NAKAMURA, Hideo *Die Rezeption des deutschen Rechts in Japan – insbesondere auf dem Gebiete des Zivilprozeßrechts*, Zeitschrift für Zivilprozeß, 1971, Band 84. 74-90. o.

[NAKATA 2004] NAKATA, Kunihiro *Die große Reform der juristischen Ausbildung in Japan: Die Einführung der Law School nach US-amerikanischem Vorbild*, Zeitschrift für Japanisches Recht, Nr. 18, 2004, 147-160. o.

NISH, Ian (szerk.) *The Iwakura mission in America and Europe, A new assessment*, Japan Library, 1998.

[RUXTON 1998] RUXTON, Ian *Britain*, 54-68. o.

[SINS 1998] SINS, Richard *France*, 69-85. o.

[WATTENBERG 1998] WATTENBERG, Ulrich *Germany*, 109-122. o.

[NODA 1971a] NODA, Yosiyuki *Japan International Encyclopedia of Comparative Law vol. 1*, 1971, 5-24. o.

[NODA 1971b] NODA, Yosiyuki *The Far Eastern Conception of Law International Encyclopedia of Comparative Law vol. 2*, 1971, 120-137. o.

[NOZOMU 1980] NOZOMU, Shimizu *Das Tenno System*, Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, vol. 29. 1980. 623-655. o.

N. RÓZSA Erzsébet (szerk.) *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.

[GERGELY 2005] GERGELY Attila *Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei*, 243-314. o.

[QUIGLEY 1926] QUIGLEY, Harold S. *The New Japanese Electoral Law* *The American Political Science Review* Vol. 20, No. 2 (May, 1926), 392-395. o.
<http://www.jstor.org/stable/1945155?seq=2>

[RAMSEYER 1988] RAMSEYER J. Mark *Reluctant Litigant Revisited; Rationality and Disputes in Japan*, *Journal of Japanese Studies*, Vol.14., 1988. 211-246. o.

[RÁCZ 1976] RÁCZ György *A japán bírósági szervezet*, *Magyar Jog* 9/1976, 315-321. o.

RILES, Annelise (szerk.) *Rethinking the Masters of Comparative Law*, Hart Publishing, Oxford & Portland/Oregon, 2001.

[AOKI 2001] AOKI, Hitoshi *Nobushige Hozumi: A Skillful Transplanter of Western Legal Thought into Japanese Soil*, 129-150. o.

[RÖHL 1995] RÖHL, Wilhelm *Contract in the Far East*, Buchbesprechung, *Rabels Zeitschrift*, vol. 59. 1995, 133-142. o.

SÁNCHEZ CORDERO, Jorge A. (szerk.) *Legal Culture and Legal Transplants*, Washington, 2010.

[KANEKO 2010] KANEKO, Yuka *Accompanying legal transformation: Japanese involvement in legal and judicial reforms in Asia*, 531-562. o.

[SEYMOUR 1974-1975] SEYMOUR, Robert L. *Japan's Self-Defense: The Naganuma Case and Its Implications* *Pacific Affairs* Vol. 47, No. 4 (tél, 1974-1975), 421-436. o.
<http://www.jstor.org/stable/2755945>

[SÜVEGES 1997] SÜVEGES, Éva *Változások a hagyományos japán értékrendben, különös tekintettel a nők helyzetére*, *Demográfia*, 2-3/1997. 210-254. o.

[TAKEDA 2009] TAKEDA, Tsuneyashu *Did the Emperor of Japan really fall from being a ruler to a symbol?* 2009, http://www.apa.co.jp/book_report2/02.html

[TAKESHITA 1998] TAKESHITA, Ken *The modernization of the Japanese Legal System*, *Kansai University Review of Law and Politics*, no. 19, 1998, 1-12. o.

TAKII, Kazuhiro (szerk.) *Lorenz von Steins Arbeiten für Japan*, Peter Lang GmbH, 1998,

[STEIN 1884] STEIN, Lorenz von *Noch einmal über die Consular-Jurisdiction und Extraterritorialität in Ost-Asien*, 205-209. o.

[STEIN 1889] STEIN, Lorenz von *Die neue japanische Verfassung*, 281-286. o.

[TANAKA 1976] TANAKA, Hideo (szerk.) *The Japanese Legal System* University of Tokyo Press, 1976.

[NODA 1976] NODA, Yosiyuki *Nihon ni okeru hikakuhō no hatten to genjō*, (*Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present*), 194-229. o.

[MIKAZUKI 1976] MIKAZUKI, Akira *Judicial System*, 444-483. o.

[MIYAZAWA 1976] MIYAZAWA, Toshiyoshi *Kempō (Constitutional law)*, 630-641. o.

[WARD 1976] WARD, Robert E. *The origins of the present Japanese Constitution*, 642-653. o.

[TANAKA 1976 vol 1] TANAKA, Hideo *A History of the Constitution of Japan of 1946*, 653-681. o.

[TAKAYANAGI-OHTOMO-TANAKA 1976] TAKAYANAGI, K. – OHTOMO, I. – TANAKA, H. *Nihon-koku kempō seitei no katei (The Making of the Constitution of Japan)* 695-698. o.

[TSUTSUI 1987] TSUTSUI, Wakamizu *Japan's role in the international organization with particular reference to the United Nations*, Archiv des Völkerrechts, vol. 25, 1987, 24-38. o.

[ULE 1984] ULE, Carl Hermann *Verwaltung und Verwaltungsgerichtsbarkeit in Japan*, Deutsches Verwaltungsblatt, 14/1984. 649-657. o.

[ULE 1988] ULE, Carl Hermann *Japanische und deutsche Rechtsauffassungen im öffentlichen Recht*, Deutsches Verwaltungsblatt, 13/1988. 599-606. o.

[UYESHI 1913] UYESHI, Shinkitsu *Gesetzgebung in Japan in den Jahren 1910-12*. Jahrbuch des öffentlichen Rechts, 1913., 500-502. o.

[UYESHI 1923-24] UYESHI, Shinkitsu *Das Verfassungsrecht in Japan in den Jahren 1912-22*, Jahrbuch des öffentlichen Rechts, vol. 12., 1923/24, 311-312.o.

VARGA Csaba (szerk.) *Összehasonlító jogi kultúrák*, Osiris, Budapest, 2000.

[KAWASHIMA 2000] KAWASHIMA, Takeyoshi *A jogi gondokodás japán útja*, 304-307. o.

[KIM-LAWSON 2000] KIM, Chin- LAWSON, Craig M. *A kifinomult japán szellem joga: A jog hagyományos japán megközelítése*, 211-231.o.

VON MEHREN, Arthur Taylor (szerk.) *Law in Japan, The Legal Order in a Changing Society*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963.

[TAKAYANAGI 1963] TAKAYANAGI, Kenzō *A Century of Innovation: The Development of Japanese Law*, 5-40. o.

[KAWASHIMA 1963] KAWASHIMA, Takeyoshi, *Dispute Resolution in Contemporary Japan*, 41-71. o.

[MASAMI 1963] MASAMI, Itō *The Rule of Law: Constitutional Development*, 205-238. o

[WATANABE 1963] WATANABE, Yozo *The Family and the Law: The Individualistic Premise and Modern Japanese Family Law*, 364-398. o.

[YAMANAKA 1972] YAMANAKA, Enosuke *Über die Rezeption des europäischen Rechts und Rechtsgedankens in Japan an den Endstandien des Tukugawa-Regims und in der Meiji-Ära*, Osaka, 1972.

[YANABU 1996] YANABU, A: *The Tennō system as the symbol of the culture of translation*, Japan Review, 1996/7, 147-157. o.
<http://202.231.40.34/jpub/pdf/jr/IJ0708.pdf>

[YOSHIDA 2003] YOSHIDA, Masayuki *The Reluctant Japanese Litigant. A 'New' Assessment* 2003,
<http://www.japanesestudies.org.uk/discussionpapers/Yoshida.html>

[ZSARNAY 1976] ZSARNAY Sándor *A japán büntetőjogi reform*, Magyar Jog 1/1976, 41-49. o.

Bírósági határozatok

1952(Ma) No.23 Suzuki ügyben 1952. október 8-án hozott legfelsőbb bírósági határozat

<http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1952.10.8-1952.-Ma-.No..23.html>

(letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

1959(A)No.710 Sunakawa ügyben hozott legfelsőbb bírósági határozat

<http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html>

(letöltés ideje: 2011. július 21.)

1960(A)No.112 számú ügyben 1960. július 20-án hozott legfelsőbb bírósági határozat

<http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1960.07.20-1960-A-No.112.html>

(letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

1971 (Gyo-Tsu) No. 69 számú ügyben 1977. július 13-án hozott legfelsőbb bírósági határozat

<http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1977.7.13-1971.-Gyo-Tsu-.No..69.html>

A Naganuma ügyben 1982. szeptember 9-én hozott legfelsőbb bírósági határozat

Jogszabályok, -gyűjtemények, jelentések

[EHS Law 1948] EHS Law Bulletin Series - Japan, vol. 1. Eibun Horeisha, Inc., 1948.

[The National Diet, Japan 2005] A japán parlament működését szabályozó törvények és rendeletek gyűjteménye

Az Egyesült Nemzetek békefenntartói műveleteiben és már műveletekben való együttműködésről szóló 1992. évi 79. törvény

http://www.pko.go.jp/PKO_I/data/law/pdf/law_e.pdf, (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

Meiji alkotmány, <http://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html#s1> (letöltés ideje: 2011. október 10.)

Shōwa-alkotmány, http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2011. október 11.)

A felsőház házszabálya, <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

A japán alkotmányról szóló parlamenti jelentések

Képviselőház:

[http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf) (letöltés ideje: 2011. július 27.)

Felsőház: <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (a jelentés angol nyelvű összefoglalója, letöltés ideje: 2011. július 27.)

Briand-Kellogg paktum

http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp (letöltés ideje 2011. július 21.)

A császári családdal fogalolkozó állami ügynökség

<http://www.kunaicho.go.jp/e-kunaicho/enkaku.html> (letöltés időpontja: 2011. július 24.)

Amnesty International jelentése a halálbüntetésekről

<http://www.amnesty.org/en/library/asset/ACT50/001/2011/en/ea1b6b25-a62a-4074-927d-ba51e88df2e9/act500012011en.pdf> (letöltés ideje: 2011. augusztus 3.)

Japán - Amerikai Egyesült Államok közötti kétoldalú biztonsági szerződés, 1952
<http://www.niraikanai.wvma.net/pages/archive/ampo51.html> (letöltés: 2011.
július 21.)

Japán Legfelsőbb Bíróság működése

<http://www.courts.go.jp/english/justices/index.html> (letöltés ideje: 2011.
augusztus 29.)

A japán parlamenti nemzeti könyvtár honlapja:

<http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha3/description06.html> (letöltés ideje: 2011.
július 29.)